

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ (SİYASET BİLİMİ)
ANABİLİM DALI

MODERN DÜNYAYA ÖZGÜ BİR AİDİYET ANLATISI:
AİDİYET SİYASETİ

Doktora Tezi

Suat TAŞKESEN

Ankara 2018

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ (SİYASET BİLİMİ)
ANABİLİM DALI

MODERN DÜNYAYA ÖZGÜ BİR AİDİYET ANLATISI:
AİDİYET SİYASETİ

Doktora Tezi

Suat TAŞKESEN

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Filiz ZABCI

Ankara 2018

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	I
GİRİŞ.....	1

BÖLÜM I

AİDİYET ve SOSYAL DIŞLANMA SÜREÇLERİ: TEMEL KAVRAMLAR	11
1. İnsan Yaşamında Aidiyet İhtiyacının Yeri ve Önemi	11
1.1. Sosyal Bağların Kaçınılmazlığı ve Aidiyet	26
1.2. Mevcut Sosyal Bağları Koruma Eğilimi ve Aidiyet.....	29
1.3. İnsanın Bilişsel Doğası ve Aidiyet	32
1.4. Duygusal Tepkiler ve Aidiyet.....	34
1.5. Aidiyet Yoksunluğu ve Sonuçları	36
2. Aidiyetin “Öteki” Yüzü: Sosyal Dışlanma.....	39
2.1. Sosyal Dışlanmanın İşlevleri	48
2.2. Sosyal Dışlanmanın Sonuçları.....	52
2.3. Sosyal Dışlanma ve Saldırganlık.....	61

2.4. Sosyal Dışlanma ve Toplum Yanlısı Davranışlar (<i>Prosocial Behaviors</i>)	65
2.5. Sosyal Dışlanma ve Öz-Düzenleme (<i>Self-Regulation</i>).....	67
2.6. Sosyal Dışlanma ve Tutumlar (<i>Attitudes</i>).....	70
2.7. Sosyal Dışlanma ve Sosyal Kaygı (<i>Social Anxiety</i>)	72
2.8. Sosyal Dışlanma ve Öz-Saygı (<i>Self-Esteem</i>).....	74

BÖLÜM II

SOSYAL GRUPLARDA AİDİYET VE SOSYAL DIŞLANMA: SÜREÇ VE DİNAMİKLERİN İŞLEYİŞİ	78
1. Birey Olmaktan “Bir”lik Olmaya Geçiş: Benlik Genişlemesi ve Sosyal Benlik ...	90
2. Aidiyet ve Sosyal Dışlanmada Grup içi Dinamikler	96
2.1. Grup Üyeliği ve Aidiyet/Dışlanma Süreçleri	102
2.2. Grup Prototipi ve Prototipik Üyeler	105
2.3. Marjinal ya da Aykırı Üyeler.....	109
3. Aidiyet ve Sosyal Dışlanmada Gruplar Arası Dinamikler	115

BÖLÜM III

AİDİYET SİYASETİ	127
1. Aidiyet İnşasında Üç Farklı Analitik Düzey	127
1.1. Aidiyet İnşasında Sosyal Lokasyonlar	132
1.2. Aidiyet İnşasında Kimlikler ve Duygusal Bağlılıklar	137
1.3. Aidiyet İnşasında Etik ve Politik Değerler	142
2. Aidiyet İnşasında ve Aidiyet Siyasetinde Politik Sosyalleşmenin Rolü	145
3. Modern Dünyaya Özgü Bir Aidiyet Anlatısı: Aidiyet Siyaseti	170
3.1. Aidiyet Siyaseti, Vatandaşlık ve Haklar	175
3.2. Aidiyet Siyaseti ve Ulus	188
SONUÇ.....	221
KAYNAKÇA	228
ÖZET	244
ABSTRACT	246

GİRİŞ

Doğası gereği sosyalleşme eğilimi içinde olan ‘insanoğlunun temel özelliklerinden biri de sosyal katılım ve başkaları tarafından kabul edilme arzusu’¹ içinde olmasıdır. Bu arzusu onun bilişsel, duyuşsal ve davranışsal süreçlerini derinden etkileyerek tercih ve yönelimlerini belirlerken aynı zamanda sosyal evreninin kararlı bir üyesi olmasını mümkün kılar. Sosyalleşmenin katılıma ve kabule dayanması başkalarıyla kurulan sosyal bağların gelişigüzel ilişkiler içinde biçimlenmekten ziyade belirli sosyal zeminlerde belirli kişilerle gerçekleştirildikleri anlamına gelir. Kimlik ve aidiyet sosyal bağlar kurma sürecinde belirliliğin başlıca ölçütleridirler. Kimlik hem sosyal hem de kişisel anlamıyla “kim” ve “ne” olduğuna dair adlandırmaları, betimleri ve sınırları ifade eder. Buna karşın aidiyet, sosyal süreçlerde karşılıklı kabule dayanan duygusal bir ihtiyaca tekabül eder. Bu çalışmanın önemli temalarından birini oluşturan aidiyet ihtiyacı insan edimlerini belirleyen çok ‘yaygın ve güçlü bir güdüdür, çünkü insanın evrimi temel bir biyolojik strateji olarak görülen grup etkileşimine dayanır. Yırtıcı dişleri, pençeleri ve kürkü bulunmayan, buna karşın hassas bir fiziksel yapıya ve uzun bir çocukluk dönemine sahip olan insan, ormanda yalnız yaşamaya uygun bir varlık değildir. Dünyanın her yerinde insanlar küçük gruplar içinde ya da bazı durumlarda -

¹ Cynthia I. Pickett, Wendi L. Gardner, “The Social Monitoring System: Enhanced Sensitivity to Social Cues as an Adaptive Response to Social Exclusion”, içinde (Ed.Kipling D. Williams, Joseph P. Forges, William Von Hippel), *The Social Outcast: Ostracism, Social Exclusion, Rejection, and Bullying*, Psychology Press, New York,2005,s.214.

çok gerekli olmasa da- daha geniş gruplara bağılı olarak birlikte yaşarlar.’² Ne var ki birlikte yaşamaya yönelik bu zorunlu arzu, daima aidiyetin karşılıklı kabul ilkesinden kaynaklanan dışlanma baskısıyla da iç içedir. Nitekim ‘sosyal gruplara üyeliğın sürdürölmesine verilen önem göz önüne alındığında, insanların reddedilmeye ya da dışlanmaya verdikleri güçlü tepkiler şaşırtıcı olmayacaktır.’³ Aidiyet ve sosyal dışlanma süreçleri üzerine yapılan pek çok araştırma açıkça göstermiştir ki ‘sosyal gruplar tarafından kabul edilmek ya da reddedilmek bireyler üzerinde çok çeşitli etkiler doğurmaktadır. Sağlığı, mutluluğı ve huzuru bireyin kabul edilmesine ya da reddedilmesine güçlü bir biçimde bağılıdır; örneğın yakın sosyal bağılardan mahrum olan insanlar güçlü sosyal ağılar içinde kendine yer bulan insanlara nazaran olumsuz psikolojik ve fiziksel akıbetlerden daha fazla mustarıptirler.’⁴

Bir bütün olarak aidiyet, bireyin duygusal bağılar kurma yoluyla sosyalleşme eğilimini tatmin etme güdüsü düzeyinde *psikolojik*, aidiyet konusu sosyal gruba ya da diğeri bir deyişle aidiyet topluluğına üyelik yoluyla katılım düzeyinde *sosyal* ve nihayet karşılıklı kabule dayanan üyeliğın sürdürölmesi ve yönetilmesi düzeyinde *siyasal* bir olgudur. Temel özellikleriyle birlikte aidiyeti her üç düzeyiyle ele alan bu tez çalışması, teorik düzlemde geniş bir aidiyet incelemesini içermekle beraber, esasen aidiyet siyasetinin kapsamlı bir analizini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışma temel

² Roy F. Baumeister,C. Nathan DeWall, “The Inner Dimension Of social Exclusion: Intelligent Thought and Self-Regulation Among Rejected Persons”, içinde (Ed.Kipling D. Williams, Joseph P. Forges, William Von Hippel), *The Social Outcast: Ostracism, Social Exclusion, Rejection, and Bullying*, Psychology Press, New York,2005, s.54.

³ ibid.

⁴ Roy F. Baumeister Et al., “Social Exclusion Impairs Self-Regulation”, *Journal of Personality and Social Psychology*, 2005, Vol.88, No.4, s.589.

olarak, aidiyet duygusu ve ihtiyacı aşığı yukarı insanlık tarihiyle yaşıt olmasına karşın, aidiyet siyasetinin modern dünyaya özgü bir olgu olduğı hipotezine dayanmaktadır. Öyle ki politik projeler aracılığıyla görünür olabilen aidiyet siyasetinin gerçekleşebilmesi sadece ve sadece politik mücadele ve rekabet alanlarının varlığıyla mümkündür. Modern öncesi dünyadaki sosyal konumların durağanlığı ve aidiyet bağının içine doğulduğu gerçeğı göz önüne alındığında, politik mücadele ve rekabet koşulları için uygun zeminlerin olmadığı görülür. Dolayısıyla, bu mücadele ve rekabet için en uygun zemini ancak birey odaklı subjektif haklar, vatandaşlık ve ulus vurgularına sahip modern dünya sağlayabilmiştir.

Bu bağlamda modern dünyaya özgü bir aidiyet anlatım biçimi olarak ortaya çıkan aidiyet siyasetinin, aynı zamanda modern politik süreçleri açıklama potansiyeline sahip bir analiz düzeyini sunduğunu vurgulamak yanlış olmayacaktır. Öyle ki bu analiz düzeyi aracılığıyla, bir yandan birey ve grupların politik süreçler içindeki eğilim ve davranışları insanın temel eğilimlerinden yola çıkılarak açıklanabilirken, diğeryandan politik süreç ve aktörlerin gelişimlerine ve işleyişlerine dair farklı bakış açılarının ortaya konulması mümkün olabilir. Bu anlamda aidiyet ve aidiyet siyaseti altında yürütölen bu çalışmanın gelecekte siyaset bilimi alanında yapılacak ulus, vatandaşlık, haklar, göçmenlik, mültecilik, toplumsal cinsiyet, politik sosyalizasyon vs. konularda yapılacak benzer çalışmalara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Çalışma, doğası gereğı çok disiplinli bir yaklaşım üzerine oturtulmuş olup, bu amaçla sosyal psikoloji, felsefe, sosyoloji, kültürel ve siyasal antropoloji, siyaset bilimi, politik sosyalizasyon, ekonomi politik vs. alanlardaki görüş ve çalışmaları kapsayan geniş bir literatürden yararlanılmıştır. Multidisipliner bir karaktere sahip olması ve bireyden devlete uzanan her siyasal süreç ve birimi kapsaması nedeniyle aidiyet siyaseti

aynı zamanda herhangi bir vaka çalışmasını (case study) çalışmaya dahil etme anlamında da oldukça geniş imkanlar sunmaktadır. Öyle ki, başat politik güçlerce ya da karşıt (veya aykırı) politik aktörlerce ortaya koyulan hemen her politik projeyi ve hedefindeki politik topluluğu aidiyet siyaseti bağlamında vaka çalışması yürüterek inceleme olanağı mevcuttur. Ne var ki bu çalışma belli bir politik vakaya odaklanmak yerine aidiyet siyasetinin genel bir kavramsal analizini ortaya koymakla sınırlandırılmıştır. İkinci sınırlandırma konusu olarak, çalışmada klasik toplum analizi kuramlarının aidiyet siyaseti bağlamında tartışılmasına yer verilmemiştir. Örneğin, ‘Modern toplumlarda sınıf, bir aidiyet topluluğunun aidiyet inşasında geçerli bir olgu mudur?’ ya da başka bir biçimde sorulacak olursa ‘Sınıf herhangi bir aidiyet siyasetinin üzerine inşa edildiği aidiyet konusunun ana teması olabilir mi? Ayrıca modern insanın rasyonel bir varlık olduğu görüşlerinden hareketle ‘Subjektif haklarla donatılı “rasyonel” modern bireylerin eğilim, davranış ve tercihlerinde aidiyetin rolü nedir?’, ‘Modern bireyin rasyonelliği, politik projelerle görünür olan aidiyet siyaseti içinde ne ölçüde geçerlidir?’ gibi sorular üzerinden tartışma yürütülebilir. Bununla birlikte, çalışmanın bütünlüğünü bozmamak ve kavramsal analiz düzeyini sınırlandırmak amacıyla bu tartışmalara yer verilmemiştir.

Bu kapsamda bu çalışma üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, aidiyet ve aidiyet bağlarından bir şekilde mahrum kalmayı ifade eden sosyal dışlanma süreçlerindeki temel tanım ve kavramlara sosyal psikoloji disiplini çerçevesinde odaklanılmıştır. Durkheim, Freud, Maslow gibi klasik düşünürler yanında aidiyet ihtiyacı teorisini geliştirmiş olan Roy Baumeister ve Mark Leary gibi çağdaş sosyal psikologların görüşlerinden büyük ölçüde yararlanılmıştır. İlk olarak aidiyet ve aidiyet ihtiyacının bireyin sahip olduğu sosyal bağlar içindeki kaçınılmaz rolleri irdelenmiş ve

onun bilişsel, duyuşsal ve davranışsal doğası üzerindeki sonuçları incelenmiştir. İkinci kısımda ise aidiyetten yoksun olmayı ya da aidiyet bağlarının dışında bırakılmayı ifade eden sosyal dışlanmanın yine bireyin duyuşsal, bilişsel ve davranışsal süreçleri üzerindeki etkileri araştırılmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise yine aidiyet ve dışlanma süreçlerinin sosyal gruplar bünyesinde cereyan eden dinamikleri ayrıntılı bir biçimde ele alınmıştır. *Sosyal benlik* ve *benlik genişlemesi* kavramlarıyla birey açısından sosyal grupların ve bu grupların bir parçası olmanın aynı zamanda kendi benliğini kurması yönünde ne anlam ifade ettiği araştırılmıştır. İlaveten aidiyet ve sosyal dışlanma süreçlerinin sosyal gruplar içinde ve gruplar arasında ne tür dinamiklerle işlediği incelenerek ilgili sosyal psikoloji literatüründe bulunan çeşitli kavramlar açıklanmıştır. *Aidiyet ve Sosyal Dışlanmada Grup İçi Dinamikler* alt başlığında grup üyesi olmayla elde edilen sosyal kimliğe (grup kimliği), grup merkezinde yer alan grup prototiplerine ve bu prototiplere uyan üyeler yanında prototipin uzağında kalan marjinal (aykırı) üyelere ve bir bütün olarak sosyal grupların kapsayıcı ve dışlayıcı dinamiklerine odaklanılmıştır. Diğer yandan, *Aidiyet ve Sosyal Dışlanmada Gruplar Arası Dinamikler* alt başlığında ise temel olarak “biz” ve “onlar” ayrımını besleyen ve temelde “biz” olmanın farklılığını, üstünlüğünü ve ayrıcalığını üreten sosyo-psikolojik süreçleri açıklamaya odaklanan önyargılar, grup içi önyargılar, karşıtların karşıtlığı ilkesi (*meta-contrast principle*) ve etnomerkezcilik kavramları ele alınmıştır. Bu noktada ayrıca *Temas Kuramı* ve *Grup içi Ortak Kimlik Modeli* incelenerek farklılıkları güçlendiren ve yeniden üreten süreçlerin uygun zeminlerde ilişki kurmayla ya da bir üst kimliğe referans yapmakla nasıl tersine dönebildiğini, “biz” ve “onlar” ayrımının zayıflayabildiğini ya da daha kapsayıcı şekilde biçim değiştirebildiğini gösteren çalışmalara yer verilmiştir.

Özetle, çalışmanın ilk bölümü genel itibariyle aidiyet ihtiyacı içinde olan bireye ve onun tatmin süreci içindeki olumlu ya da olumsuz gelişmelere paralel olarak deneyimlediği bilişsel, duyuşsal ve davranışsal süreçlere odaklanılmıştır. Buna karşın ikinci bölümde ise birey bir sosyal grubun üyesine dönüşmüştür; artık diğer grup üyelerini de kapsayan daha geniş bir kimliğe (grup kimliği ya da sosyal kimlik) ve benliğe (sosyal benlik) sahiptir. Ne var ki bu durum bir yanıla bireye yakın, tanıdık ve bildik olanlarla “biz” olmanın güvenliğini verip, sınırları belli bir sosyal uzamı saran duygu yüklü bir aidiyet ağının içinde olmanın huzur ve tatminini verirken, diğer yandan sınırlar dâhilindeki farklılıkları dışlama ve sınırların dışındaki “ötekilikleri” arttırma eğilimlerinin ortaya çıkmasına yol açar. Grup içi ve gruplar arası dinamiklerde çok belirgin ve güçlü bir biçimde kendisini gösteren bu eğilimler aynı zamanda farklı ve öteki unsurların tehdit olarak algılanmasının da önünü açarlar. Kaçınılmaz bir biçimde ortaya çıkan bu tehdit algısı grup aidiyetine dair kapsayıcı ve dışlayıcı süreçlerin yönetilmesini ve içinde aidiyet inşa edilen sınırların korunmasını gündeme getirir. Aidiyet süreçlerinin yönetimine ve sınırların korunmasına yönelik faaliyetler nihai kertede aidiyetin siyasallaşmasının önünü açarlar.

Bu nedenledir ki bu tez çalışmasının üçüncü ve son bölümü aidiyet ihtiyacının siyasallaşma boyutuyla başka bir deyişle aidiyet siyasetiyle ilgilidir. Özellikle aidiyet siyaseti konusunda önemli çalışmalara imza atan Nira Yuval-Davis’e göre dinamik bir karakter sergileyen aidiyetin kapsayıcı ve dışlayıcı sınırları belirleme işlevi, aynı zamanda belirli topluluklara belirli yöntemlerle aidiyet inşa etmeyi amaçlayan çeşitli

politik projeler doğurur ki bunlar bir bütün olarak aidiyet siyasetini ifade ederler.⁵ Bu bölümde aidiyet siyasetine geçmeden hemen önce aidiyet ve aidiyet siyaseti arasındaki analitik ayrımı belirlemek maksadıyla aidiyetin üzerine inşa edildiği üç analitik düzeye değinilmiştir. Bu düzeylerin ilki sosyal kategorilerin aidiyet üretme potansiyeline sahip biçimleri olan *sosyal lokasyonlar*, ikincisi aidiyet üreten *kimlikler* ve bunlar üzerinden çeşitli gruplara karşı geliştirilen *duygusal bağlılıklar*, ve nihayet üçüncüsü ise kendine ve diğerlerine yönelik değerlendirmelerde kıstasları belirleyen *etik ve politik değerlerdir*. Aralarında yoğun ilişkiler ve birbirlerine bağlılık söz konusu olmasına rağmen bu her üç düzey birbirlerine indirgenemezler.⁶

Nitekim aidiyetin üzerine inşa edildiği bu düzeyler aidiyet siyasetinin üç boyutuyla birlikte ele alındığında aidiyetle aidiyet siyaseti arasındaki analitik ayrım netleşmektedir. Aidiyet siyaseti zamansal, uzamsal ve kesişimsel olmak üzere üç boyuta sahiptir. Buna göre veri bir aidiyet topluluğunda politik projeler aracılığıyla ortaya konulan aidiyet siyasetinde aidiyetin hangi düzeyinin vurgulanacağı daha doğrusu hangi düzeyinin ön planda tutulacağı zamana ve yere göre farklılık gösterir. Aynı aidiyet topluluğunda farklı politik projeler farklı aidiyet siyaseti güdebilirler; örneğin sosyal lokasyon düzeyinde ırka dayalı bir aidiyet inşasına yönelik politik bir proje olabilir ya da demokrasi ve insan hakları gibi değerlere dayalı bir proje olabilir. Başka bir durumda aynı aidiyet siyaseti farklı topluluklarda farklı sonuçlar doğurabilir; örneğin aidiyet düzey vurgusu kimliklere ve duygusal bağlılıklara yönelik olan bir aidiyet siyaseti, bazı toplumlarda ulusal kimliğe dayalı bir aidiyet inşasını mümkün kılarken bazı

⁵ Bkz. Nira Yuval-Davis, *The Politics of Belonging: Intersectional Contestations*, SAGE, London, 2011, ss.10–21.

⁶ Bkz. Nira Yuval-Davis, “Belonging and Politics of Belonging”, *Patterns of Prejudice*, Vol.40, No. 3, 2006, ss.197–214.

topluluklarda ise etnik ve kültürel taleplerin siyasallaşmasına yol açabilir. Yine başka bir durumda ise aidiyet siyasetinin kesişimsel boyutuna paralel olarak, bir aidiyet siyasetinin aidiyet vurgusu, başka bir aidiyet vurgusunda buluşabilen bireyleri birbirlerinden ayırabilir. Örneğin, ırkçı ya da muhafazakâr bir harekete katılan bir işçinin bu hareketle ilgili faaliyetlerinde yanında bulunanlar genellikle aynı kaderi paylaştığı ve hayatının çoğunu birlikte geçirdiği işçiler değil, iş adamı, esnaf ve orta sınıf bireylerdir.

Aidiyet siyasetine dinamik ve değişken bir karakter kazandıran üç boyutuna ek olarak politik projeler eliyle ortaya çıktığı iki farklı düzeyinden de bahsetmek gerekir. İlk düzey, başat politik güçlerce genellikle de ulusal düzeyde yürütülen politik projeler sonucunda biçimlenen aidiyet siyasetidir. İkincisi ise başat politik süreçlerce yürütülen aidiyet anlatısının karşısına konumlanan ya da ona tepki olarak ortaya çıkan etnik, kültürel, cinsel, dinsel vs. aidiyet siyasetidir. Bu düzey farklılıklarının ayırdında olmak bir yandan politik aktörlerin karakteristik yapılarını diğer yandan politik mücadeleleri ve gerçekleştikleri zeminleri analiz etmeyi kolaylaştırabilir.

Hangi düzeyde olursa olsun aidiyet siyaseti belirli aidiyet topluluğuna belirli yöntemlerle belirli sınırlar inşa etmek ve bu sınırları korumak ve yeniden üretmek amacını taşır. Politik projeler aracılığıyla sınırları koruma ve yeniden üretme arzusu ve zorunluluğu aidiyet siyasetinin varlık koşuludur. Öyle ki bu koşulu yerine getirebilmesi için herhangi bir aidiyet siyasetinin politik süreçler yanında aidiyet sınırları içindeki birey ve grupların politik değer, tutum ve inançlarını edindikleri politik sosyalizasyon süreçlerini de yönetme ve üretme iddiasını taşıması gerekir. Bu nedenledir ki çalışmanın üçüncü bölümünde politik sosyalizasyon kavramı ve süreçleri aidiyet siyaseti bağlamında ayrı bir alt başlık altında incelenmiştir. Bu çalışma için yapılan ilgili

literatür taramasında aidiyet siyasetiyle politik sosyalizasyon arasındaki yakın ve tamamlayıcı ilişkiyi inceleyen bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Çalışmanın bu özelliğiyle bir ilk olma olasılığının olduğunu belirtmek gerekir.

Son olarak, modern dünyaya özgü bir olgu olarak aidiyet siyasetinin politik projelerde en yoğun ve en etkin biçimiyle ulus, vatandaşlık ve haklarla ilgili anlatı ve tartışmalarda görüldüğü ileri sürülebilir. Bu amaçla aynı bölümde vatandaşlık kuramları ve hak kavramı aidiyet ve aidiyet siyaseti bağlamında tartışılmıştır. Ayrıca aynı yöntemle ulus kavramı da ele alınmıştır. Ne var ki, iki nedenden dolayı ulus kavramı sadece Platon, Immanuel Wallerstein ve Benedict Anderson çerçevesinde sınırlı bir biçimde ele alınmıştır. Bu nedenlerden ilki, ulus ve ulus tartışmalarının başlı başına çok derin ve geniş kapsamlı olması ve bu çalışmanın sınırlarını aşmasıdır. İkinci olarak aidiyet ve aidiyet siyaseti bağlamında bir ulus tartışması için yukarıda sayılan düşünürlerin görüşlerinin en azından tartışmayı olgunlaştırması açısından yeterli olduğu düşünülebilir. Burada ulus, “kapitalist dünya sisteminin bir ürünüdür” görüşünü ileri süren Wallerstein ile “ulus modern dünyada hayali ve kurgulanan bir cemaattir” argümanını ileri süren Anderson ile birlikte Platon’un da tartışmaya dâhil edilmesi şaşırtıcı gelebilir. Öyle ki “Platon’da ulus” ya da “Platon ve ulus” ifadelerinin oksimoron ifadeler oldukları ileri sürülebilir ki öyle olduklarını da kabul etmek gerekir. Ne var ki Platon kurguladığı Devlet’inde, hem önderleri hem de yurttaşları bir arada olmaya ikna etmek için bir Fenike masalından aldığı güzel bir “yalan”dan bahseder. Sokrates ve Glaukon arasında geçen diyalog aracılığıyla Devlet’in bekası için gerekli olan bu yalanı anlatır. Türkçeleştirilmiş metinle iki yüz otuz üç kelimeden oluşan bu kısacık diyalogun modern dünyada ulusa ve uluslaşmaya atfedilen neredeyse bütün bağlamları içerdiği ileri sürülebilir. Üstelik kısa olduğu kadar şaşırtıcı olan bu diyalogda

ulus tartişması yanında aidiyet siyaseti ve politik sosyalizasyon tartişmalarının da tarihteki ilk örneklerinin bulunabileceği ileri sürülebilir. Bu nedenedir ki Platon’un Sokrates ağzıyla dile getirdiği görüşlerine bu çalışmanın ulus tartişmaları altında özellikle yer verilmiştir.

BÖLÜM I

AİDİYET VE SOSYAL DIŞLANMA SÜREÇLERİ: TEMEL KAVRAMLAR

1. İnsan Yaşamında Aidiyet İhtiyacının Yeri ve Önemi

Doğası gereği sosyal bir varlık olan insan, doğumundan ölümüne karmaşık bir ilişki matrisi içerisinde. Büyük ölçüde doğal eğilimleri ve temel ihtiyaçları tarafından biçimlenen bu sosyal ilişki matrisi insan için vazgeçilmez bir öneme sahiptir. Üstelik hemen her kültürde kabul edilen ceninin toplumsal varlığı (hukuksal, dinsel, kültürel, vs.), özenle tasarımılanan cenaze merasimleri ve yaşam alanlarına eklemlenen mezarlıklarla beraber düşünüldüğünde, bu ilişki matrisinin doğum ve ölüm anları arasındaki biyolojik süreçle sınırlı olmadığı, öncesi ve sonrasını kapsayan kültürel bir süreci de ifade ettiği açıkça görülür. Ayrıca, sahip olduğu ilişki matrisi içinde geliştirdiği sosyal ilişkilerinin, insanın kendine dair çoklu-kimliklerini keşfetmesi, yapılandırması ve uygun şekilde ifade edebilmesinin yanı sıra, sosyal gruplar aracılığıyla aidiyet bağları geliştirebilmesinin de önkoşulu olduğunu söylemek mümkündür.

Hemen hemen bütün sosyal insan faaliyetlerinde belirleyici rol oynayan kimlik ve aidiyet farklı ama birbirlerini besleyen dinamik süreçlerdir. Gerek bireysel gerekse de toplumsal düzeyde çok veçheli bir yapıya sahip olan ve diğerlerinden ayırıcı özellikleri vurgulayan kimlik (anne, öğrenci, işçi, Müslüman, eşcinsel gibi), esasen ne olduğun, kim olduğun, kendini nasıl gördüğün ve diğerlerince nasıl görüldüğünle ilgilidir. Buna karşın aidiyet (aile, arkadaşlıklar, kabile, dernek, taraftar, devlet, bölge

vs.) bir gruba üye olmak, grubun diğer üyeleri tarafından özellikle kabul edilmek ve üye olunan grupla bilişsel, duygusal ve davranışsal birtakım bağlara sahip olmak anlamına gelir. Bu haliyle aidiyet, ‘kendi’nin ve öteki’nin bireysel ya da kolektif anlatımlarıyla ilgili olan kimlik ve tanımlara indirgenemez.’⁷

Toplumlarda ancak ‘kültürel işaretler, semboller ve pratikler aracılığıyla görünür ve anlaşılır olan kimliğe’⁸ nazaran aidiyetin siyaset bilimi literatüründe doğrudan ya da dolaylı yollarla dillendirilmesine rağmen görece çok daha az odaklanılan bir olgu olduğunu kabul etmek gerekir. İnsan faaliyetleri içinde çok önemli bir yeri olan aidiyetin genellikle kimlik, özellikle de ‘bireyin belirli bir gruba karşı beslediği aidiyet duygusunu anlatan grup kimliği’⁹ ya da bireyin üyesi olduğu gruplardan elde ettiği sosyal kimlik¹⁰ tartışmalarının gölgesinde kaldığını söylemek mümkündür. Oysa insanlık tarihi boyunca, ilkel ya da modern, gelişmiş ya da azgelişmiş hemen her kültürde ve her sosyal yapıda aidiyet bağlarının şu veya bu şekilde inşa edilmiş olunduğu ve bu bağların kurallar, sorumluluklar, ritüeller, göstergeler vs. aracılığıyla

⁷ Nira Yuval-Davis, “Borders, Boundaries, and the Politics of Belonging”, içinde (Ed. Stephen May, Tariq Modood, Judith Squires), *Etnicity, Nationalism, and Minority Rights*, Cambridge University Press, Birleşik Krallık, 2004, s. 215.

⁸ Chris Weedon, *Identity and Culture: Narratives of Difference and Belonging*, Open University Press, New York, 2004, s.7.

⁹ Richard Saavedra, “Group Identity”, içinde (Ed. Roy F. Baumeister, Kathleen D. Vohs), *Encyclopedia of Social Psychology (2 Volume Set)*, Sage Publications, ABD, 2007, s.393.

¹⁰ Richard H. Gramzow, “Minimal Group Paradigm”, içinde (Ed. Roy F. Baumeister, Kathleen D. Vohs), *Encyclopedia of Social Psychology (2 Volume Set)*, Sage Publications, ABD, 2007, s. 578.

daima canlı tutulduğu açıkça görülmektedir. Öyle ki ‘insanlar tarafından yapılmakta olan çoğu şeyin aidiyete hizmet ettiğini’¹¹ söylemek hiç de şaşırtıcı olmayacaktır.

Aidiyet insan için tercih değil temel bir ihtiyaçtır. ‘Güçlü, köklü ve son derece yaygın olan aidiyet ihtiyacı’¹², insanın, diğerleriyle ilişki kurma, kabul görme, kabullenme ve sosyal bir grubun parçası olma yönünde temel bir güdüye sahip olduğu anlamına gelmektedir. Başka bir deyişle aidiyet ihtiyacının temel bir ihtiyaç olduğu düşüncesi sosyalleşme eğilimi içindeki ‘insanın, minimum seviyede bile olsa olumlu, kalıcı ve anlamlı kişilerarası ilişkiler oluşturmak ve devam ettirmek yönünde yaygın bir güdüye sahip olduğu görüşüne dayanmaktadır.’¹³ Öyle ki ‘aidiyet hemen hemen yiyecek ihtiyacı kadar elzem bir ihtiyaç olabilir. [Bu nedenle] İnsanları sadece maddi ihtiyaçlarını değil aynı zamanda psikolojik ihtiyaçlarını da tatmin etmek için bir arada yaşamaya iten kültürün, dikkate değer bir şekilde aidiyet elde etme baskısıyla da şartlanmış olduğu görülür.’¹⁴

Aidiyetin insanın temel ihtiyaçlarından biri olması birey ve diğerleri (kişiler ya da grup) açısından psikolojik ve sosyal sonuçlar doğuran bir özelliktir. İlkın, belirtildiği üzere, şayet aidiyet psikolojik bakımdan insanın temel bir ihtiyacı ise hâlihazırda kurulu bir aidiyet bağının kaybına ya da bu bağın hiç kurulamamasına yönelik olarak ortaya konulan tepkiler, kayba uğrayanda olumsuz duyguların gelişmesinin ötesinde bazı

¹¹ Roy F. Baumeister, Mark R. Leary, “The Need to Belong: Desire for Interpersonal Attachments as a Fundamental Human Motivation”, *Psychological Bulletin*, 117(3), 1995, s.498.

¹² *ibid*, s.497.

¹³ *ibid*.

¹⁴ *ibid*, s.498.

fiziksel ve zihinsel rahatsızlık türlerinin de görülmesine neden olmalıdır.¹⁵ Nitekim yapılan araştırmalar gösteriyor ki “aidiyet yoksunluğu içinde olan bireylerin zihinsel ve fiziksel hastalıklara maruz kalma oranları daha yüksektir. Ayrıca bu insanların trafik kazalarına karışma, suça bulaşma, intihar etme gibi davranışsal bozukluklar sergilemeye daha yatkın oldukları görülmektedir.”¹⁶ Örneğin bekâr (ya da yalnız yaşayan) erkeklerin evli olanlara (ya da aidiyet ihtiyacını tatmin edecek düzenli bir ilişkiye sahip olanlara) nazaran- daha fazla suç işledikleri, trafikte hız limitlerini ihlalden ve dikkatsiz araba kullanmaktan daha çok tutuklandıkları, özellikle alkollü trafik kazalarına daha çok karıştıkları, alkol tüketimi ve uyuşturucu kullanma oranlarının daha yüksek olduğu görülmüştür.¹⁷ Diğer yandan, günümüz modern toplumlarında aidiyet yoksunluğunun fiziksel etkilerine yönelik yapılan çalışmalardan elde edilmiş olan ‘sonuçlar göstermektedir ki, sosyal bağlardan yoksun kalındığı [aidiyet ihtiyacının tatmin edilemediği] durumlarda daha zayıf bir bağışıklık sistemi, uyku problemleri, sağlıksız bir dolaşım sistemi ve artan ölüm riski söz konusudur.’¹⁸

İkinci olarak, aidiyet bireyden gruba ve gruptan bireye iki yönlü işleyen, karşılıklı kabule ve tatmine dayanan psiko-sosyal bir mekanizmadır. Aidiyetin oluşması ve gelişmesi için bireyin diğerlerini kabullenmesi ve grubun gerekliliklerine itaat etmesi

¹⁵ ibid, s.500.

¹⁶ ibid, s.511.

¹⁷ Jean M. Twenge, Roy F. Baumeister, “Social Exclusion Increases Aggression and Self-Defeating Behavior While Reducing Intelligent Thought and Prosocial Behavior”, içinde (Ed. Dominic Abrams, Michael A. Hogg, José M. Marques), *The Social Psychology of Inclusion and Exclusion*, Psychology Press, New York, 2005, s. 29.

¹⁸ C. Nathan DeWall Et al., “Belongingness As A Core Personality Trait: How Social Exclusion Influences Social Functioning And Personality Expression”, *Journal of Personality*, 79(6):979–1012, 2011, s.980.

kadar diğerlerince kabullenilmesi de önemlidir. Bireyin motivasyonunu güçlendiren bu karşılıklı kabullenmeyle birlikte “aidiyet duygusu, kişinin ortaklık kurduğu grubun diğer elemanlarına yardım etme arzusunu artırır, aynı zamanda kolektif kurallara itaat etmesini mümkün kılar. [Başka bir deyişle] sosyal gruplar içinde aidiyet, işbirliğinde bulunma ve itaat etme güdülerini teşvik eder.”¹⁹

Ne var ki, belirtildiği üzere iki yönlü psiko-sosyal bir mekanizma olarak işleyen aidiyet, grup üyelerini ya da potansiyel üyelerini kapsama anlamına geldiği gibi, aynı zamanda kurallara uymayan, işbirliği ve itaate yanaşmayan unsurları dışlama, reddetme ya da yok sayma olasılığını da taşımaktadır. Dar anlamıyla aidiyet ihtiyacı, bireyi, bir sosyal grubun bileşenlerden biri olmaya, ya da bileşenlerden biri olduğunu duyumsamaya iten temel bir ihtiyaçtır. Aidiyet ihtiyacının birey ve toplum arasındaki merkezkaç gerilime etkisi bu dar anlamında gizlidir. Öyle ki, aidiyet ihtiyacı birey için vazgeçilemez bir ihtiyaç olduğundan, ait olunan ya da öyle duyumsanan sosyal grup, bireyin bu zafiyetini bireye karşı zımni ya da açık bir tehdit unsuru olarak da kullanabilir. Pratikte, örgütlenmesi gevşek ya da katı herhangi bir sosyal grup, üyelerini kapsayıcı ve sahiplenici bir irade ortaya koymanın yanında, dışlanma olasılığını da daima canlı tutmak suretiyle, bireyi bir mahrumiyet alanının varlığına ikna eder. O halde, yere, zamana, medeniyete ve kültüre bakılmaksızın insanda temel bir ihtiyaç olarak kendini gösteren aidiyet, bir yönüyle insanların bir araya gelmelerini, kalıcı sosyal ağlar ve gruplar oluşturmalarını mümkün kılarken, diğer yönüyle bireylerin sürekli bir dışlanma baskısı ve kaybetme korkusu altında tutulmalarına zemin

¹⁹ Deanne N. Den Hartog, Annebel H. B. De Hoogh, Anne E. Keegan, “The Interactive Effects of Belongingness and Charisma on Helping and Compliance”, *Journal of Applied Psychology*, 92 (4), 2007, s. 1132.

hazırlamaktadır. Aidiyet tartışmalarında çok önemli yere sahip olan sosyal dışlanma sürecine ileride aynı adı taşıyan bölümde ayrıntılı bir biçimde değinilecektir.

Bu noktada belli başlı düşünürlerin insanın aidiyet ihtiyacıyla ilgili görüşlerine ve bu konuda yaptıkları çalışmalarına başvurmak aydınlatıcı olacaktır. Sıklıkla vurgulanan aidiyetin insanın temel ihtiyaçlarından biri olduğu görüşü ya da en azından ‘insanların, aralarında ilişkiler kurma ve devam ettirme eğiliminde olduklarına dair görüşler yeni değildir.’²⁰ Bu görüşlerden birini de Durkheim intihar üzerine olan çalışmalarında dile getirmiştir. Durkheim intihar olgusunun dört farklı türü olduğunu ileri sürmüştür.²¹ Bu dört intihar türünden biri olan egoist (*bencil*) intihar, Durkheim’a göre bireyle toplumun bütünleşememesinden kaynaklanmaktadır. İntihara giden rahatsızlığın nedeni birey ve toplum arasındaki bağların zayıflaması ya da kopması olduğundan, bu ‘rahatsızlığın tek çaresi sosyal grubun, bireyin üzerinde daha sıkı bir kontrole sahip olması ve bireyin de kendini grubuna mecbur hissetmesini sağlayacak yeterli bağların yeniden canlandırılmasıdır. Birey kendisini zamansal olarak ondan önce gelen, ondan daha uzun yaşayan ve onu her noktasında saran kolektif bir varlıkla birlik

²⁰ Roy F. Baumeister, Mark R. Leary, 1995, s.497.

²¹ Durkheim’a göre bu intihar türleri sırasıyla: bireyin sosyal ağlarda yer bulamamasından kaynaklı egoist (*bencil*) intihar, kast sisteminde dul kalan kadının kendini cenaze ateşinde yakmaya zorlanması gibi toplumun bireyi zorlamasıyla gerçekleşen alturist (*elcil*) intihar, krizler, savaşlar ve afetler gibi toplumsal çözümlerle gelen anomik (*kuralsızlık*) intiharı ve son olarak Durkheim’ın eserinde ayrı başlık altına almamasına rağmen diğerlerinden farklı bir intihar türü olduğunu belirttiği, kuralların katılığıının neden olduğu fatalist (*kaderci*) intihar ki Durkheim bu son örneği aşırı fiziksel ve moral despotizme maruz kalan kölelerin intiharıyla açıklar. Bkz. Emile Durkheim, *Suicide: A Study in Sociology*, Routledge, Taylor and Francis e-Library, London and New York, 1995, ss.105-240.

olmuş gibi hissetmelidir.²² Dukheim’a göre ancak böylesine bir bağ gerçekleştiğinde birey kendisini hayatın merkezinde görmekten vazgeçecek, kendisini daha büyük bir amacın bir enstrümanı olarak görecektir ve nihayetinde varlık nedeni olan bu değer olmaksızın kendisinin de hiçbir şey olmadığını anlayacaktır.²³

Kısaca, aidiyet kavramını doğrudan dile getirmemiş olmakla birlikte Durkheim, sosyal gruplarla bütünleşme, birlik hissi ve sosyal bağlara sahip olmanın bireyin zorunlu ihtiyaçlarından olduğunu (çünkü eksikliği intihara varabilen bir rahatsızlığı doğurmaktadır) ve bu ihtiyaçların sosyal gruplarca karşılanmasının elzem olduğunu ileri sürmektedir. Nitekim bireyin bu ihtiyaçları karşılandığında, başka bir deyişle içinde bulunduğu toplulukla arasında aidiyet bağı kurulduğunda ya da güçlendirildiğinde, birey ancak o zaman bütünün sağlıklı bir parçasına dönüşür.

Durkheim’dan farklı olarak Freud başkalarıyla sosyal bağların kurulma ihtiyacını iki farklı boyutta ele alır. Freud’a göre insanların toplumsal hayata yönelmelerinin başlıca iki motivasyon kaynağı vardır. Bunlar dışsal ihtiyaçların karşılanmasına yönelik çalışma dürtüsü ve erkeği cinsel obje olan kadına yönelten, kadını ise doğurganlığa motive eden sevginin itici gücüdür. Öyle ki insan uygarlığı bu iki itici güçten, *Eros* ve *Ananke*’den²⁴ (sevgi ve ihtiyaçtan) doğmuştur. Nihayetinde, ‘bu uygarlığın ilk mahsulü de hatırı sayılır miktarda insanın bir arada yaşayabildiği bir

²² ibid, s.341.

²³ ibid,s.341.

²⁴ Ananke Eski Yunan mitolojisinde başlangıcı ve sonu olmayan, zorunluluk, ihtiyaç ve kader tanrıçasıdır. Romalılar tarafından Necessitas (İngilizce’de ihtiyaç ve zorunluluk anlamına gelen necessity kelimesinin kökenidir) olarak adlandırılmıştır.

topluluğun ortaya çıkmasıyla kendini göstermiştir.²⁵ Ne var ki insanlar aynı sevgi kelimesini (*love*) hem kadın ve erkeğin aile kurmasını sağlayan ilişkideki cinsel odaklı bütünleşmeyi vurgularken, hem de ailenin diğer üyelerinin kendi aralarındaki olumlu ilişkileri (anne ve babayla olan ilişki, erkek ve kız kardeşlerin aralarındaki ilişki gibi) vurgularken kullanmaktadırlar. Freud bu ikincisine, onu doğrudan cinsel yönelimli sevgiden farklılaştırmak amacıyla sevgi bağı (*affection*) ya da amacı engellenmiş sevgi (*aim-inhibited love*) demeyi tercih etmiştir. Freud’a göre amacı engellenmiş sevgi de yine cinsel sevgiden kaynaklanmasına rağmen birincil amacı yani cinsel tatmin vurgusu engellenmiştir. Buna rağmen uygarlığı meydana getiren, aile ve toplumu bir arada tutan engellenmiş sevgi, cinsel odaklı orijinal haliyle insanın bilinçaltında hala önemli yer tutmaktadır. Kısaca belirtmek gerekirse Freud’a göre sevgi, uygarlıkta hem orijinal biçimiyle (cinsel tatmin) yeni aileler kurmaya yol açarak, hem de değiştirilmiş biçimiyle (amacı engellenmiş) yeni arkadaşlıklar geliştirerek işlemeye devam eder ve ailenin sınırlarının dışına taşarak, öncesinde birbirine yabancı olan insanları ortak amaçlarda buluşturur.²⁶ Sonuç olarak Freud da Durkheim’la benzer şekilde aidiyet kavramını ve insanın aidiyet ihtiyacını doğrudan dile getirmemesine karşın, sosyalleşmeye ve sosyal bağlar geliştirmeye yönelik ihtiyaçları anlamaya çalışmış ve bu ihtiyaçların kökeninde zorunlu ihtiyaçlar ve sevgi (hem cinsel odaklı sevgi hem de amacı engellenmiş sevgi) olduğunu ileri sürmüştür.

İnsanlarla birlikte hayvanları da uzun süre inceleyen İngiliz psikolog John Bowlby, geliştirdiği *Bağlanma Kuramı*’nda (*Attachment Theory*) Freud’un cinselliğe

²⁵ Sigmund Freud, *Civilization and Its Discontents*, (Ed. ve Çev. James Strachey), W. W. Norton, New York, 1962, s.48.

²⁶ *ibid*, ss.49-50.

vurgusunu reddeder. Ona göre doğada birçok türde ‘bağlanma davranışı, mutlak olmamakla birlikte, kural olarak, cinsel açıdan olgunluğa ulaşılmayan ergenlik dönemine kadar devam etmektedir.’²⁷ Buradan hareketle Bowlby, ihtiyaçlara ve güdülere başvurmaksızın, belli davranışsal sistemlerin aktive olmasıyla birlikte ortaya çıkan bağlanma davranışını açıklamaya çalıştığını dile getirir.²⁸ Bowlby ‘davranışsal sistemlerin, yeni doğan bebeğin çevresiyle özellikle de birincil figürle (genelde anne) etkileşimi ve adaptasyonu sonucunda geliştiğini’²⁹ ileri sürer. ‘Bebek ve bakıcısı birbirlerine bağlanmak için doğmuşlardır.’³⁰ Öyle ki ‘anne ya da bakıcıyla gerçekleştirilen önemli deneyimler aracılığıyla bebek, daha sonra yetişkinliğine de taşıyacağı bağlanmaya yönelik aktif bilişsel modeller (beklentiler, tavırlar, duygusal reaksiyonlar, vs.) geliştirir.’³¹ Bu anlamda, Bowlby’nin Bağlanma Kuramı sadece insanın ilk bakıcısıyla (anne) erken dönemde kurduğu bu yakınlığı açıklamaz. O’na göre kurulan bu yakınlık ayrıca bebeğin davranışsal sistemlerinin gelişimini belirleyecek ve hayatının geri kalanında başkalarıyla geliştireceği bağların temeli olacaktır. Buradan hareketle, Bowlby’nin insanda aidiyet ihtiyacının kaynağını da zımnen de olsa dile getirdiği söylenebilir.

Aidiyet kavramını ve insanın aidiyet ihtiyacını spesifik olarak vurgulayan ve hipotezlerine dâhil eden ilk düşünürlerden biri Abraham Maslow olmuştur. İnsanın

²⁷ John Bowlby, *Attachment and Loss: Vol. 1. Attachment*, Basic Books, New York, 1982, s.181.

²⁸ ibid, s.178.

²⁹ ibid, ss.178-179.

³⁰ Garth J. O. Fletcher, Nickola C. Overall, “Intimate Relationship”, içinde (Ed. Roy F. Baumeister, Eli J. Finkel), *Advanced Social Psychology: The State of the Science*, Oxford University Press, ABD, 2010, s.472.

³¹ ibid, s.473.

sürekli olarak ihtiyaç içinde olduğunu ileri süren Maslow, fizyolojik ve psikolojik temelli bu ihtiyaçların belli bir hiyerarşik düzen içerisinde olduğunu belirtir. Toplam beş kategoriden oluşan Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisinin ilk basamağında bütün ihtiyaçların önünde gelen fizyolojik ihtiyaçlar bulunur. İkinci basamağındaki güvenlik gereksiniminden hemen sonra sevgi ve aidiyet ihtiyacı gelmektedir. Saygınlık ve özsaygı ihtiyaçları sonraki basamakta yer alırken beşinci son basamakta kendini gerçekleştirme ihtiyacı yer almaktadır. Bu hiyerarşik düzen içerisinde bulunan hiçbir ihtiyaç diğerlerinden ayrı ve bağımsız değildir ve her bir ihtiyacın ortaya çıkması hiyerarşik düzende bir öncekinin tatmin edilip edilmediğiyle sıkı sıkıya ilişkilidir. Öyle ki birey bu hiyerarşik düzende belli kategoride bulunan ihtiyaçlarını gidermeden bir üst kategoriye geçemez.³² Maslow'un örneklediği gibi 'aşırı ve tehdit edici boyutta bir açlık hissiyatı içinde olan birisi için, yiyecek bulmak dışında başka bir ilgi alanı söz konusu olamaz. O kişi sadece yemek hayal eder, yemek hatırlar, yemek düşünür, duygularını yemek ihtiyacı biçimlendirir, sadece yemekle ilgili şeyleri algılar ve sadece yemek ister.

,33

Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisi aynı zamanda birey için vazgeçilemez olandan, vazgeçilebilir olanlara ya da ihtiyaçlar silsilesinde bir önceki tatmin edilmediği için hiç sırası gelemeyebilecek olanlara bir yolculuğu ifade etmektedir. Öyle ki 'aynı anda yiyecek, güvenlik, sevgi ve de saygınlık ihtiyacından yoksun bir birey için yiyecek yoksunluğundan kaynaklı açlık hissini giderme ihtiyacı diğer ihtiyaçlarına nazaran daha

³² Bkz. Abraham H. Maslow, *A Theory of Human Motivation*, Psychological Review, Vol. 50(4), 1943, ss.370-396.

³³ ibid, s.374.

baskın olacaktır. İhtiyaçlarından hiçbirini tatmin edilmemiş bir organizmayı, fizyolojik ihtiyaçları idare ederken, tüm diğer ihtiyaçları ya hiç ortaya çıkmaz ya da bastırılırlar.’³⁴

Maslow’un hiyerarşisinde üçüncü kategoriye yerleştirdiği sevgi ve aidiyet ihtiyaçlarına atfettiği önem oldukça dikkate değerdir.³⁵ ‘Romanlarda, otobiyografilerde, şiirlerde, oyunlarda ve hatta yeni akım sosyolojik çalışmalarda [20. Yüzyılın ilk yarısı] yaygın bir şekilde ele alınmasına rağmen aidiyet ihtiyacı konusunda çok az bilimsel bilgiye sahip olunduğunu’³⁶ dile getiren Maslow, oysa sevgi ve aidiyet ihtiyaçlarının karşılanamamasının modern toplumlardaki pek çok psikolojik soruna zemin hazırladığını ileri sürer. Bu anlamda sevgi ve aidiyet ihtiyacının karşılanmasının hem birey hem de toplum sağlığı açısından önemini vurgulayan Maslow, süreç içinde bireyin fiziksel ve güvenlik ihtiyaçları uygun bir şekilde tatmin edildiğinde, sevgi, bağ kurma ve aidiyet ihtiyacının ortaya çıkacağını ileri sürer. Birey artık daha önce hiç olmayan bir yoksunluk hissiyatı içine düşerek, arkadaşlıklar, sevgili, eş ya da çocuk talep edecektir. Böylece, birey diğer insanlarla sıcak ilişkiler kurma açlığı içinde olacak

³⁴ ibid, s.373.

³⁵ Freud’un sevgiye tamamen cinsel odaklı bir olgu olarak yaklaşmasına karşın Maslow’da *İhtiyaçlar Hiyerarşisinin* üçüncü kategorisinde aidiyet ihtiyacıyla birlikte bulunan ‘sevgi, cinsellikle eşanlamlı değildir. Cinsellik sadece fiziksel bir ihtiyaç olarak irdelenebilir. Cinsel davranışlar genellikle çoklu değişkenler tarafından belirlenirler, yani sadece cinsel ihtiyaçlar değil aynı zamanda diğer ihtiyaçlar tarafından, özellikle sevgi ihtiyacı ve bağ kurma ihtiyacı tarafından belirlenirler. Ayrıca şu da gözden kaçırılmamalıdır ki sevgi ihtiyacı hem sevmeyi hem de sevilmeyi içerir.’ Abraham H. Maslow, *Motivation and Personality*, Harper and Row, New York, 1970, 44–45.

³⁶ ibid, s.43.

ve bu açlığını gidermeye yönelik olarak içinde bulunduğu grupta kendine bir yer bulabilmek için yoğun bir çaba içine girecektir.³⁷

Maslow ile paralel bir biçimde aidiyet ihtiyacının birey için tatmin edilmesi gereken temel bir ihtiyaç olduğunu dile getiren Amerikalı sosyal psikologlar Roy Baumeister ve Mark Leary özgün bir *aidiyet kuramı* geliştirmişlerdir. Bu kurama göre aidiyet ihtiyacı iki temel özelliğe sahiptir.³⁸ İlk olarak, insanlar diğer insanlarla sosyal bağlantılar kurmaya ve onlarla etkileşimde bulunmaya ihtiyaç duyarlar. Bu aşamada ortaya çıkan sosyal bağlar ve etkileşimlerin gelişigüzel olmaktan ziyade, birey açısından olumlu, memnuniyet verici ve karşılıklı olması tercih edilir. Başka bir deyişle, ‘aidiyet ihtiyacı sosyal ilişkiler kurma ihtiyacından fazlasını ifade eder. [Öyle ki,] aidiyet ihtiyacı, arzulanan bir ilişki bağlamı içerisinde, yabancılardan ziyade bilinen yakın insanlarla olumlu ve memnuniyet verici sosyal ilişkiler kurma ihtiyacı olarak kendini gösterir.’³⁹ Ne var ki bilinen ve yakın olanla olumlu sosyal bağlar kurma imkânı tanıyan aidiyetin bu temel özelliği, aynı zamanda tam tersi yönde işleyerek bilinmez ve uzak olanın ise olumsuzlanmasının önünü açabilmektedir. Öyle ki ileride görüleceği üzere sosyal dışlanma, reddetme, inkâr ve yok sayma gibi sosyo-psikolojik dışlayıcı mekanizmaların büyük ölçüde filizlendikleri yer tam da burası olacaktır.

Aidiyet ihtiyacının ikinci özelliği olarak, insanlar diğerleriyle kurdukları bağların kararlı, kalıcı, duygu içerikli ve öngörülebilir bir gelecekte de devam edebilir nitelikte olduğunu görmeye ihtiyaç duyarlar. Genelde ‘sık aralıklarla gerçekleşmeyen

³⁷ ibid.

³⁸ Roy F. Baumeister, Mark R. Leary, 1995, s.500.

³⁹ David Mellor Et al., “Need For Belonging, Relationship Satisfaction, Loneliness, And Life Satisfaction”, *Personality And Individual Differences*, 45, 2008, ss.213-214.

bir etkileşim düzenine sahip ilişkiler, bireyin aidiyet ihtiyacını kısmen ya da eksik bir biçimde tatmin ederler.’⁴⁰ Yine partnerlerin sık sık değiştiği, mutsuz evlilik ya da başarısız takım gibi ilişkilerin tatminden uzak olduğu ve ilişkinin tarafları arasında karşılıklılık kuralının işlemediği durumlarda aidiyet ihtiyacının tatminden uzak bir noktada olduğu söylenebilir.⁴¹

Aidiyet ihtiyacının bu iki temel özelliği birlikte ele alındığında, insanların yakınlık duydukları başkalarıyla ilişkiler kurmanın yanı sıra güvene ve sürdürülebilirliğe de ihtiyaç duydukları anlaşılmaktadır. Nitekim ‘ait olma ihtiyacının tatmin edilebilmesi için bireyin, diğerlerinin onun mutluluğunu önemseydiğine ve onu sevdiğine ikna olması gerekir...[Bu haliyle aidiyet, düzensiz, süreksiz, tek taraflı biçimlerde de kendini gösterebilen] sığ ilişkiler kurma ihtiyacından ya da duygusal yakınlıklar kurma ihtiyacından fazlasını ifade eder.’⁴² Özetle Baumeister ve Leary’e göre insanı yakınındakilerle bağlar kurmaya iten aidiyet ihtiyacı temel bir ihtiyaçtır ve insani faaliyetleri önemli bir oranda belirleyen faktörlerin başında gelir. Bilişsel ve sosyal bir varlık olarak insan, doğası itibarıyla yakınında olanlarla olumlu, güvenilir, kararlı ve sürdürülebilir ilişkiler kurmak ve paylaşmak eğilimindedir. Bu anlamda aidiyet ihtiyacının, iki temel özelliği ile birlikte düşünüldüğünde insanın sosyalleşme eğilimini biçimlendiren temel dinamiklerden biri olduğu söylenebilir.

Yine bir Amerikan sosyal psikolog olan Marilyn Brewer tarafından ortaya konulan *Optimal Ayırt Edicilik Kuramı (Optimal Distinctiveness Theory)* ile insanın aidiyet duygusunun yaşamında ne denli belirleyici olduğunu görmek mümkündür.

⁴⁰ Roy F. Baumeister, Mark R. Leary, 1995, s.512.

⁴¹ ibid, s.515.

⁴² ibid, s.500-1

Optimal Ayırt Edicilik Kuramına göre sosyal bir varlık olan insanı, kendisi olması ve sosyal gruplara üye olması arasındaki ilişkiyi idare eden birbirine zıt iki ihtiyaçla açıklamak mümkündür. Bu ihtiyaçlardan ilki, insanın sosyal içerilme (*social inclusion*) yoluyla gerçekleştirdiği diğerleriyle benzeşme ihtiyacıdır. Bu ihtiyaç aynı zamanda sosyal grupların bir parçası olmayı teşvik eden aidiyet arzusu tarafından da desteklenir. İnsanın ilk ihtiyacına zıt olan ikinci ihtiyacı ise, diğerlerinden farklı olma, ayırt edici özelliklerini koruma ihtiyacıdır. Birbirine zıt bu iki ihtiyaç arasındaki ilişki ise, tahterevallli hareketlerine benzetilebilir. Öyle ki bireyin grup üyeliği pekiştikçe yani içerilme güçlendikçe ve içerilme ihtiyacı tatmin edildikçe farklılaşma ihtiyacı harekete geçer; aksine içerilme zayıfladıkça ve içerilme ihtiyacı tatmin düzeyinden uzaklaştıkça farklılaşma ihtiyacı azalır ve benzeşme ihtiyacı harekete geçer. İki ihtiyaç arasındaki tahterevallli hareketini anımsatan bu ilişki aynı zamanda bir ihtiyaç için diğerinden tamamen vazgeçmenin de imkânsız olduğunu göstermektedir.⁴³ Biri için diğerinden vazgeçmekten ziyade her iki zıt ihtiyacın da aynı anda tatmin edilebilmesinin mümkün olduğunu belirten Brewer, tahterevallinin ancak optimal ayırt edici grupları vurgulayan sosyal kimlikler aracılığıyla dengeye gelebildiğini ileri sürer. Buna göre uygun sosyal kimlikler içerilme ve farklılaşma ihtiyaçlarını dengelemek için seçilirler. Seçilen bu optimal sosyal kimlikler bir yandan insanın içinde olduğu grup tarafından içerilme, diğer üyelerle benzeşme ihtiyacını tatmin ederken, diğer yandan ait olunan grup ile diğer gruplar arasındaki farklılıkları vurgulayarak farklılaşma ihtiyacını tatmin eder. Böylece her iki ihtiyacını tatmin etmek amacıyla olan birey, geniş bir kolektif yapının

⁴³ Marilynn B. Brewer, "The Psychological Impact of Social Isolation: Discussion and Commentary", içinde (Ed. Kipling D. Williams, Joseph P. Forges, William Von Hippel), *The Social Outcast: Ostracism, Social Exclusion, Rejection, and Bullying*, Psychology Press, New York, 2005, s. 335.

parçası olma duygusunu veren ama aynı zamanda diğerleriyle farklılıklarının altını çizen grup kimliğini tercih ederek her iki ihtiyacını aynı anda tatmin edecektir. Kısaca özetlemek gerekirse, Optimal Ayırt Edicilik Kuramı bir yanıyla ait olma ihtiyacı ama diğer yanıyla biricik olma ihtiyacı içinde olan insanların neden sosyal gruplara katıldığını ve sahip oldukları sosyal grup üyelikleriyle kendilerini nasıl tanımlayabildiklerini açıklar.⁴⁴

Toplumsal cinsiyet (*gender*), etnisite, ulus ve aidiyet siyaseti (*politics of belonging*) çalışmalarıyla tanınan İsraili düşünür Nira Yuval-Davis'e göre de 'aidiyet insanın derin bir duygusal ihtiyacıdır'⁴⁵ ve bu haliyle vatandaşlıktan, kimlikten ya da haklar ve sorumluluklar yükleyen herhangi bir grup üyeliğinden fazlasını ifade eder. 'Aidiyet, aidiyete dair sınırlar belirlemeyi üstlenir ve dolayısıyla kapsayıcı olduğu kadar dışlayıcıdır.'⁴⁶ Bu nedenledir ki aidiyet ve insanın ait olma arzusu psikolojik olduğu kadar sosyolojik ve politik bir olgudur. Nitekim Yuval-Davis'in de vurguladığı üzere, aidiyet literatüründeki sayısız psikolojik deney ve çalışmanın yanında Ferdinand Tönnies'in *cemaat* ve *cemiyet* ayrımı, Durkheim'in mekanik ve organik dayanışma tipleri ve Marx'ın yabancılaşma kavramı gibi çalışmalar nihayetinde aidiyete yapılan açık ya da zımni vurguların neticesinde ortaya çıkmış çalışmalardır.⁴⁷ Yuval-Davis'e göre dinamik bir karakter sergileyen aidiyetin kapsayıcı ve dışlayıcı sınırları belirleme işlevi, aynı zamanda belirli topluluklara belirli yollarla aidiyet inşa etmeyi amaçlayan

⁴⁴ Marilynn B. Brewer, "Optimal Distinctiveness Theory", içinde (Ed. Roy F. Baumeister, Kathleen D. Vohs), *Encyclopedia of Social Psychology (2 Volume Set)*, Sage Publications, ABD, 2007, ss.637-639.

⁴⁵ Nira Yuval-Davis, 2004, s.215.

⁴⁶ Nira Yuval-Davis, "Theorizing Identity: Beyond the Us and Them Dichotomy", *Patterns of Prejudice*, Vol. 44, No.3, 2010, s. 266.

⁴⁷ Nira Yuval-Davis, 2004, s. 216.

çeşitli politik projeler doğurur ki bunlar bir bütün olarak aidiyet siyaseti olarak adlandırılırlar. Ek olarak, Yuval-Davis aidiyetin benimsenme ve dolayısıyla günlük yaşamın bir parçası olma eğiliminde olduğunu, ancak tehdit edildiğinde belirginleştiğini ve politikleştiğini ileri sürer.⁴⁸

Bu aşamada, aidiyet ihtiyacını ve pratikte neye tekabül ettiğini, insanın mevcut sosyal ilişki matrisi içindeki durum ve davranışlarından yola çıkarak değerlendirmek yerinde olacaktır. Öyle ki aidiyet duygusunun yol açtığı davranışlar da dâhil ‘pek çok insan davranışının temelinde diğer kişilerle ilişki kurmak ve bu ilişkileri devam ettirmek yatmaktadır.’⁴⁹ Nitekim şairin dizelerinde belirttiği üzere ‘kimse ıssız bir ada değil, bir başına değil, her bir fani anakaradan bir parça, bütünden bir kısım.’⁵⁰

1.1. Sosyal Bağların Kaçınılmazlığı ve Aidiyet

Topluluk halinde yaşama eğilimi, tarihi boyunca insanın değişmez özelliklerinden biri olagelmıştır. Başka bir deyişle geçmişten günümüze hemen her koşul altında ‘anamlı sosyal bağlar kurma ve sürdürme arzusu insanın değişmez bir özelliği olmuştur.’⁵¹ Hiçbir zaman diliminde ya da coğrafyada ‘insanlarının

⁴⁸ Bkz. Nira Yuval-Davis, 2011, ss.10-21.

⁴⁹ Orhan Aydın Et al., “Ait Olma İhtiyacının ve Haberdar Olmanın Psikolojik Dışlanmaya Gösterilen Tepkiler Üzerindeki Etkileri”, *Türk Psikoloji Dergisi*, Aralık 2013, 28 (72), s. 22.

⁵⁰ John Donne (1572-1631) İngiliz şair ve din adamı. Bkz. John Donne, *The Works of John Donne*, (Ed. Henry Alford), John W. Parker, Londra, 1839, ss.574-575’den aktaran Luminarium: Anthology of English Literature, <http://www.luminarium.org/sevenlit/donne/meditation17.php> (ET:13.02.2016).

⁵¹ Kristin L. Sommer, Yonata S. Rubin, “Role of Social Expectancies in Cognitive and Behavioral Responses to Social Rejection”, içinde (Ed. Kipling D. Williams, Joseph P.

birbirlerinden izole bir hayat yaşamayı tercih ettikleri bir topluma rastlanmaz... İnsan daima sosyal gruplar halinde ve kültürel bir çerçeve içinde yaşamayı tercih etmiştir.⁵² Açıkça görülmüştür ki bir arada olmak ve gruplar halinde varlığını devam ettirmek, insanın sosyal evriminin değişmez bir özelliğidir. Oluşturulan herhangi bir grubun üye sayısı, niteliği ve oluşma saiki her ne olursa olsun, değişmeyen hakikat, insanların her koşul altında bir arada olmaları, sosyal ilişkiler geliştirmeleri ve nihayet aidiyet bağları yaratmalarıdır. İnsanda doğal bir eğilim olarak kendini gösteren sosyalleşme arzusu kendiliğinden gelişen bir süreçtir. Başka bir ifadeyle ‘güçlü ve yaygın bir biçimde sosyal ilişkiler kurma eğilimine sahip olan insan, bu edimini herhangi bir yardımcı özel koşul ya da gizil bir neden olmaksızın kolaylıkla gerçekleştirir.’⁵³ Öyle ki kendiliğinden sosyalleşen insanın pratikte ortaya koyduğu ilişkiler, sahip olduğu kimlikleri ve rolleri aracılığıyla onun aynı zamanda aidiyet ihtiyacını da tatmin edebileceği psiko-sosyal süreçleri mümkün kılar. Sosyal ilişkiler kurma eğilimi ile aidiyet ihtiyacının tatmini süreçleri güçlü bir biçimde iç içe geçmiş süreçlerdir. Bu iki süreç arasındaki ilişki, doğal bir eğilim olarak kendiliğinden gelişen bir sürecin (sosyal ilişki) temel bir ihtiyaç (aidiyet ihtiyacı) tarafından biçimlendirilmesi şeklinde özetlenebilir.

Diğerleriyle yakın ilişkiler içinde olan ve aidiyet bağları kuran atalarımız dış tehditlerden asgari düzeyde etkilenmekte, fiziksel ihtiyaçlarını (yiyecek, barınma, giyecek, üreme, uyku vs.) çok daha kolay ve güvenli bir biçimde giderebilmekteydi. Bu ortak düzenlenmiş hayatta soyun devamı ve yeni nesillerin korunması ve geleceğe

Forges, William Von Hippel), *The Social Outcast: Ostracism, Social Exclusion, Rejection, and Bullying*, Psychology Press, New York, 2005, s.171.

⁵² Jean M. Twenge Et al., “Social Exclusion Decreases Prosocial Behavior”, *Journal of Personality and Social Psychology*, 2007, Vol. 92, No.1, s.56

⁵³ Roy F. Baumeister, Mark R. Leary, 1995, s.502.

kazandırılması imkânları da daha geniştir. Bu haliyle, ‘aidiyet ihtiyacının ilk insana evrim tarafından bahşedilmiş bir değer olduğunu ve bugünün insanında da atalarından miras kalan güçlü bir ihtiyaç’⁵⁴ olarak varlığını devam ettirdiğini söylemek mümkündür.

Ne var ki ‘bütün toplumlar, üyelerine temel maddi gereksinimleri (yiyecek, su, barınma, vs.) karşılamak zorunda oldukları gibi, aynı zamanda belirli sosyal gereksinimleri de tatmin etmek durumundadırlar. Sadece doğuştan gelen bir aidiyet ihtiyacı, insanların uzunca bir süre bir arada var olmaları ve işbirliği içinde olmaları için yeterli değildir.’⁵⁵ Bahsi geçen sosyal gereksinimler, bireyin diğerleriyle ve toplulukla ilişkisini düzenleyen, dengeleyen ve bireyin ortak bir adalet anlayışının olduğuna ikna olmasını sağlayan unsurlardır. Bu anlamda ‘bilinen bütün toplumlarda bir biçimde karşılıklılık normunu görmek mümkündür. Bu norm aracılığıyla A’nın B’ye yaptığı ya da B için yaptığı herhangi bir şeyin karşılığında B de A’ya bir şey yapar ya da A için bir şey yapar.’⁵⁶ Bu gereksinimler tatmin edildiği sürece birey ve ait olduğu toplum arasındaki merkezkaç kuvvet dengede kalır ve birey toplumla ve diğerleriyle sosyal rol paylaşımlarını imkân dâhilindeki arzuları çerçevesinde gerçekleştirir.⁵⁷

Bu noktada, bireyin aidiyet ihtiyacının tatmini için gerekli asgari sosyal ilişki ve etkileşimlerin niceliği ve niteliğinin ne olduğu sorusu akla gelebilir. Bunun tamamen bireye ve kurduğu ilişkinin yoğunluğuna bağlı olduğu ileri sürülebilir. ‘Her bir birey

⁵⁴ Kathleen D. Vohs, “Need to Belong”, içinde (Ed.Roy F. Baumeister, Kathleen D. Vohs), *Encyclopedia of Social Psychology (2 Volume Set)*, Sage Publications, ABD, 2007, s.615.

⁵⁵ Roy F. Baumeister, *The Cultural Animal: Human Nature, Meaning, and Social Life*, Oxford University Press, New York, 2005, s.343.

⁵⁶ ibid.

⁵⁷ Bkz.ibid, ss.339-383.

aidiyet ihtiyacına farklı seviyede vurgu yapar. Kimisi bu ihtiyacını birkaç sosyal bağlantıyla tatmin edebilirken, kimileri ise daha fazlasına ihtiyaç duyarlar.⁵⁸ Son olarak bireyin etrafındakilere ne kadar ihtiyaç duyduğunun ve reddedilmeye, dışlanmaya vs. karşı ilişkilerindeki kişilerarası duyarlılığının ne kadar olduğunun aidiyet ihtiyacı bağlamında ölçülüp ölçülemeyeceği önemli bir konudur. Bunun ölçülebilir bir olgu olabildiğini ileri süren Leary ve arkadaşları bir Aidiyet İhtiyacı Ölçüm Çizelgesi hazırlamışlardır.⁵⁹

1.2. Mevcut Sosyal Bağları Koruma Eğilimi ve Aidiyet

İnsanlar genellikle sosyal ilişkiler kurma ve aidiyet bağları geliştirme yönünde çok istekli bir tavır sergilerken, tersi olarak bunları sonlandırmak yönünde oldukça isteksizdirler. Yapılan çalışmalardaki ilgili ‘örnekler de insanların sahip oldukları ilişkileri korudukları ve onları sonlandırmaktan kaçındıkları görüşünü desteklemektedir.’⁶⁰ İnsanların sahip oldukları bu korumacı yaklaşımı birbirlerine bağlı iki olguya bağlamak mümkündür. İlkın, sosyal bağlar kurma eğiliminde ‘ilişkiler her ne kadar doğal süreçte ortaya çıksa da insanlar zamanlarının ve enerjilerinin çoğunu

⁵⁸ David Mellor Et al., 2008, s. 214.

⁵⁹ Aidiyet İhtiyacı Ölçüm Çizelgesinde (*Need to Belong Scale*) bireyin kendisi ve diğer insanlarla ilgili toplam 10 adet ifadeye 1 ile 5 arasında (1-Hiç katılmıyorum, 5-Tamamen katılıyorum) puan vermesi istenmektedir. Buna göre, toplamda yüksek skor alan kişiler sosyal etkileşimlere kabul edilmede çok fazla arzulular, reddedilmeye karşı daha çok hassaslar; yani bu kişilerin aidiyet ihtiyacı söz konusu olduğunda kişilerarası duyarlılıkları oldukça yüksek kabul edilir. Düşük skor alanlar ise sayıca daha az yakın ilişkileri tercih etmektedirler, kabul edilmeye yönelik özel bir gayretleri yoktur ve bunların kişilerarası duyarlılıkları yüksek skor alanlara nazaran daha düşüktür. Detaylı bilgi için bkz. *Measurement Instrument Database for the Social Sciences (MIDSS)*, <http://www.midss.org/sites/default/files/ntb.pdf>, (ET: 15.02.2016).

⁶⁰ Roy F. Baumeister, Mark R. Leary, 1995, s.502.

diğerleriyle olan destekleyici ilişkileri beslemek ve büyütmek için harcarlar.’⁶¹ Başka bir deyişle, insanlar ilişkilerini gelişigüzel seçmek yerine, daha çok tatmin edici olanları tercih ederler ve bu özelliği taşıyan ilişkilerini korumaya özen gösterirler. İkinci olarak, aidiyet ihtiyacının yukarıda ele alınan temel özelliklerine paralel olarak insanlar yakınlık duydukları diğer insanlarla olumlu, memnuniyet verici, sürdürülebilir ve güvene dayalı bağlar kurmayı tercih ederler. Dolayısıyla rastlantısal olmaktan uzak bir biçimde kurulmuş olan bu bağlar, insanın kolayca gözden çıkarabileceği değerler olmaktan uzaktır. O nedenledir ki insanlar sahip oldukları sosyal bağları önemserler ve onları korumak adına dikkate değer bir çaba içinde olurlar. Öyle ki belirli bir zamanı ya da geçici bir dönemi kapsayan ilişkilerde bile insanlar kurdukları ilişkileri muhafaza etmeye ve geliştirdikleri aidiyet bağlarını sürdürmeye devam ederler. İnsanları bir araya getiren ‘bir grup amacını tamamlamış olsa bile, katılımcılar edindikleri sosyal bağları ve kendi aralarında geliştirdikleri ilişkileri devam ettirmek isterler.’⁶² Mezuniyet grupları, çocukluk arkadaşlıkları, askerlik arkadaşlıkları, geçici iş arkadaşlıkları, eski komşuluklar vs. korunmaya devam ettirilmek istenen sosyal bağlara örnek sayılabilir.

Varlık nedeni ortadan kalkmasına rağmen sosyal bağın devam etmesine bir diğer ilginç örnek de çiftler arasında boşanma sonrası devam eden ilişkilerdir. Ne var ki insanın sahip olduğu sosyal bağları koruma içgüdüğü sadece verilen örneklerdeki olumlu ve tatmin edici sosyal bağlarda görülmemektedir. Şiddet gören ya da aşağılanan bir kişinin eşiyle olan ilişkisini sürdürme isteğinde de bu korumacılığı görmek mümkündür. Bu ilişki biçimi çeşitli psikoloji çalışmalarında da oldukça geniş bir tartışma alanını meşgul etmektedir. Mazoşizme ve kendi kendini zarar vermekten

⁶¹ ibid.

⁶² ibid.

hoşlanma eğilime vurgu yapan açıklamalar yanında, karşılaşılan fiziksel ve psikolojik zararın elde edilen sosyal ve ekonomik çıkardan daha az olduğunda bu vakaların görülebileceğini dile getiren açıklamalar da mevcuttur. Baumeister ve Leary'e göre ilk anda kabul edilemez gibi görünen ama mağduru tarafından sürdürülmeye devam eden bu ilişkiyi pekâlâ aidiyet ihtiyacıyla da açıklamak mümkündür. Onlara göre 'kötü davranışlar sergileyen partneri terk etme isteksizliği, aidiyet ihtiyacının güçlü bir biçimde var olduğunu ve sonuç itibarıyla mevcut sosyal bağı sonlandırmadaki isteksizliği bildirir. Aslında insanlar aidiyet ihtiyacını güçlü ve köklü biçimde gördükleri ilişkilerini, acı vereceğinden sonlandırmaya direnç gösterirler.'⁶³ Buna göre mevcut bir sosyal ilişkiyi koruma ve sürdürme eğilimi ile aidiyet ihtiyacı arasında pozitif bir ilişki söz konusudur. Bir ilişkide aidiyet ihtiyacının tatmin düzeyi ne kadar derin ve güçlü ise ilişkiyi koruma eğilimi de o kadar fazla olacaktır.⁶⁴

⁶³ ibid, s.503.

⁶⁴ Baumeister ve Leary'nin ileri sürdükleri sosyal ilişkiyi koruma eğilimi ve aidiyet bağı arasındaki pozitif ilişkiyi, partneri affetme eğilimi ve aidiyet ihtiyacı arasındaki ilişkiyle deneysel bir çalışmada ele alan Collin D. Barnes ve arkadaşları tam tersi bir sonuca varmışlardır. Onlara göre affetme ve aidiyet ihtiyacı arasında sanılanın aksine negatif bir ilişki söz konusudur. Çalışmanın sonuçlarına göre kendisine karşı hata yapanı affetme eğiliminde olması beklenenler (yüksek seviyede aidiyet ihtiyacı içinde olanlar) affetmekte daha isteksiz davranışlar sergilemişlerdir. Böylece aidiyet ihtiyacı, zarar gören ilişkileri koruma söz konusu olduğunda kendisinden beklenen etkiyi doğurmamakta ve kendisiyle çelişebilmektedir. Ne var ki Barnes ve arkadaşlarının vardıkları bu sonuç aynı zamanda aidiyet ihtiyacının affetme sürecindeki belirleyici rolüne vurgu yapıyor gibi de okunabilir. Öyle ki yüksek seviyede aidiyet ihtiyacı içinde olanlar, aidiyet bağı kurdukları ilişkilere çok daha fazla değer atfederler. Bu yüksek derece değer atfı hatalardan doğan hayal kırıklıklarını da derinleştirir ve bu durum affetme sürecini olumsuz etkileyebilir. Ayrıntı için Bkz. Collin D. Barnes Et al., "Forgiveness and the Need to Belong", *Personality and Social Psychology Bulletin*, 2010, 36(9), s.1148-60.

Sonuç olarak, insanların mevcut sosyal ilişkilerini sonlandırma konusunda pek de istekli olmadıkları ve bu konuda kayda değer bir direnç sergiledikleri sık rastlanan bir olgudur. Öyle ki gösterdikleri ‘bu direnç pratik aklın ya da maddi çıkarların ötesine geçiyor gibi görünmektedir.’⁶⁵ Şurası açıktır ki, dâhil olduğu sosyal ilişkileri ve aidiyet bağlarını sonlandırmakta haklı olarak isteksiz davranan insan için, sanılanın aksine, ‘yeni sosyal bağlar kurmak her zaman kolay ve olası değildir.’⁶⁶ Nitekim aidiyet ihtiyacının iki temel özelliği (ilişkiler gelişigüzel biçimlenmezler-olumlu ve memnuniyet verici olanlar tercih edilir, ilişkilerde kararlılık, güven ve sürdürülebilirlik esastır) göz önüne alındığında, insan için sahip olunan bağları sonlandırmanın zorluğunu ve sürdürmek için gösterdiği direnci anlamak daha kolay olabilir.

1.3. İnsanın Bilişsel Doğası ve Aidiyet

İnsan, bilen ve bildiğini de bilen sosyal bir varlıktır. En genel anlamıyla biliş (*cognition*), insanın bilgi edinmesini, düşünce, deneyim ve duygular aracılığıyla öğrenmesini, anlamasını ve yorumlamasını sağlayan zihinsel etkinlikleri ve süreçleri ifade eder. İnsanlar, yaşantılarında deneyimledikleri ‘bilişsel süreçlerinin çok büyük bir kısmını kişilerarası etkileşimlere ve ilişkilere harcamaktadırlar.’⁶⁷ Sosyal ilişkilerinde kesintisiz bir bilgi akışı içinde olan insan, herhangi bir sosyal ilişkiden gelen bilgileri, kendiliğinden, o ilişkinin niteliğine göre kategorize etme ve sınıflandırma eğilimi

⁶⁵ Roy F. Baumeister, Mark R. Leary, 1995, s.503.

⁶⁶ Collin D. Barnes Et al., 2010, s.1149.

⁶⁷ Roy F. Baumeister, Mark R. Leary, 1995, s.503.

içindedir. İnsan zihninde her biri ayrı temsil yerine ve gücüne sahip ilişkiler, gelen bilgilerin işlendiği doğal kategorileri de ifade ederler.⁶⁸

Yapılan araştırmalar göstermektedir ki ‘insanlar çok yakınlarından gelen bilgileri yabancılardan ya da uzak tanıdıklarından gelen bilgiye nazaran daha farklı bir şekilde işlemektedirler...[Ayrıca] yabancılarla kurulan ilişkilerin aksine, yakınlarıyla kurduğu ilişkilerin bilişsel etkileri, bireyin kendisiyle olan ilişkisindeki etkilerle benzerlikler göstermektedir.’⁶⁹ Başka bir deyişle yakın ilişkilerden gelen bilgileri, özel bir yolla işleyen bilişsel süreç, bireyin kendisi ve yakını arasındaki farklılıkları belirsizleştirmektedir.

İnsanın bilişsel süreç içinde, yakınlarıyla ilişkilerini çeşitli özel kategoriler altında içselleştirmesinin ve yakınlık kurduklarıyla arasındaki sınırların belirsizleşmesinin altında yatan dinamiklerden biri de aidiyet ihtiyacıdır. ‘Aidiyet ihtiyacı, bireyin kendisinin yakın ilişkide olduğu insanlarla bilişsel bir bütünleşme sürecinden geçmesini sağlar.’⁷⁰ İnsanlar genellikle olayları ve durumları sahip oldukları ilişkilere olan etkilerine göre yorumlarlar. İnsanların yabancı ya da uzak olanlara nazaran yakın ilişkide olduklarına ve aidiyet bağı kurduklarına daha fazla ve detaylı bir şekilde zaman ayırdıkları bir gerçektir. Aidiyet ihtiyacının yukarıda dile getirilen iki özelliğinden (ilişkiler gelişigüzel biçimlenmezler-olumlu ve memnuniyet verici olanlar tercih edilir, İlişkilerde kararlılık, güven ve sürdürülebilirlik esastır) anlaşılacağı üzere, insanın bu ihtiyacı bilişsel sürecini belirleyen temel dinamiklerden biridir. Sonuç olarak

⁶⁸ Bkz. Constantine Sedikides, Nils Olsen, Harry T. Reis, “Relationships as Natural Categories”, *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol.64 no.1, 1993, ss.71-82.

⁶⁹ Roy F. Baumeister, Mark R. Leary, 1995, ss.503-504.

⁷⁰ ibid.

denilebilir ki aidiyet bir yandan insanın düşüncesini biçimlendirebilen, diğer yandan sosyal dünyasından gelen bilgileri, sahip olduğu ilişki kategorileri içinde nasıl işleyeceğini belirleyebilen güçlü bir faktördür.⁷¹

1.4. Duygusal Tepkiler ve Aidiyet

İnsan ve hayvan yaşantısının ayrılmaz bir parçası olan ‘duygu, normal ve kararlı durumdan çeşitli bakımlardan farklılıklar gösteren geçici durumları ifade eder.’⁷² İlişkilerin oluşmasında, gelişmesinde ya da sonlanmasında duyguların yeri ve önemi oldukça büyüktür. Yeni ilişkiler geliştiren, yeni ortamlara kabul edilen birey (anne olmak, özel bir ilişkiye başlamak, bir takıma kabul edilmek, vs.) hayata çok daha mutlu, tatminkâr ve olumlu bakabilirken, tam tersine bir ilişkiyi sonlandırmış (ayrılmış, kaybetmiş, atılmış ya da dışlanmış) bir bireyin mutsuz ve olumsuz olabildiği bir gerçektir.

Bilindiği üzere, ‘İnsanlar genellikle iyi hissetmek isterler ve kötü hissetmekten kaçınırlar. Bu ‘acıdan kaçma ve haz verici şeylere yanaşma güdüsü birçok hayvanda da mevcuttur, ama insanlarda işin içine duygular da dâhil olur. Bu yüzden insanlar hayatları boyunca olumlu duygusal deneyimlerin peşinden koşarken olumsuz olanlardan kaçınırlar.’⁷³ Ne var ki duygular insanın kolayca sahip olabileceği, değiştirebileceği ya da vazgeçebileceği süreçler değildir. Esasında ‘düşünceler ve eylemlerin aksine duygular bilinçli kontrolden büyük ölçüde bağışık görünmektedirler.’⁷⁴

⁷¹ ibid, s.503-505.

⁷² Roy F. Baumeister, 2005, s.247.

⁷³ ibid, s.246.

⁷⁴ ibid.

Yemek yemeye karar verir ve yeriz, kitap okumaya karar verir ve okuruz, ya da verdiğimiz kararları değiştirebiliriz. Oysa duyguları hissetmekte aynı başarıyı gösteremeyiz. Mutlu, kıskanç, suçlu, öfkeli, huzurlu vd. hissetmeyi ya da böyle hissetmeyi bırakmayı beceremeyiz. Belki aktörler gibi taklit edebiliriz, ama taklit ettiğimiz duygu bizi gerçekten ona sahip kılmaz. Öyle ki aktörler de çoğunlukla iyi taklit edebilmek için taklit edilen duyguyla ilgili hatıralarını çağırma hilesine başvururlar (hüzünlü olmaları gerektiğinde hayata veda etmiş yakınlarına dair hatıralarını, mutluluk göstermek gerektiğinde mutlu bir anlarını çağırmaları gibi) şayet duygular bilinçle kontrol edilebilseydik böyle bir hileye de gerek kalmazdı.⁷⁵ Basitçe, ‘duygularımızı kontrol edemememizin olası nedeni, onların bizi kontrol edebilmesidir’⁷⁶ denilebilir.

Düşünceler ve eylemler ile ihtiyaçlar arasında köprü görevi gören duygular,⁷⁷ bireyin aidiyet ile ilgili deneyimlerinde de baskın bir biçimde ortaya çıkarlar. Mevcut bir ‘aidiyetlik statüsünde meydana gelen gerçek, olası ya da farazi değişiklikler- aidiyet hissinin artışında olumlu, azalışında ise olumsuz- duygusal tepkilerin ortaya çıkmasına neden olurlar.’⁷⁸ Yapılan araştırmalar göstermektedir ki bireyin yeni bir ilişki aracılığıyla aidiyet bağı kurması, mevcut bir bağa katılması ya da kabul edilmesi mutluluk, memnuniyet, sevinç, huzur vb. olumlu duyguları ortaya çıkarırken, aksine reddedilmesi, dışlanması ya da yok sayılması tam tersine huzursuzluk, depresyon, keder, kıskançlık ve yalnızlık gibi olumsuz duygulara yol açmaktadır.⁷⁹ ‘İnsanların

⁷⁵ ibid, s.246-47.

⁷⁶ ibid.

⁷⁷ ibid.

⁷⁸ Roy F. Baumeister, Mark R. Leary, 1995, s.505.

⁷⁹ ibid, ss.505-508.

olumlu ya da olumsuz olarak güçlü bir biçimde deneyimlediği birçok duygu, aidiyetle bağlantılıdır⁸⁰ denilebilir. Öyle ki bireyin sahip olduğu sosyal ağ içerisinde aidiyet ihtiyacına tatmin edici karşılıklar bulması ya da bunun yoksunluğu içinde olması duygularını, ruhsal sağlığını, davranışlarını ve dahi fiziksel sağlığını doğrudan etkileyebilmektedir.

1.5. Aidiyet Yoksunluğu ve Sonuçları

Aidiyet insanın sosyal deneyimleri ve yaşantısıyla paralel biçimde inişli çıkışlı bir seyir izlemektedir. İnsan, bilişsel, duygusal ya da davranışsal faktörler yanında kişisel, zamansal ve mekânsal faktörler tarafından da biçimlenmek suretiyle daima doyurucu nispette sosyal ilişkilere sahip olmak ihtiyacındadır. Bütün bu sayılı belirleyici ve biçimlendirici faktörlerin çeşitliliği bir yandan ilişkiler kurma ve geliştirme eğilimlerini kolaylaştırırken, diğer yandan var olan ilişkilerin de olumlu ya da olumsuz yönde dönüşmelerinin önünü açmaktadırlar. Bu kaçınılmaz dönüşüm süreçleri içinde bireyin aidiyet ihtiyacının sağlıklı bir düzeyde tatmini için, sosyal ilişkilerin ve dolayısıyla ilişkilerin kurulduğu kişi veya kişilerin birbirleri yerine değiştirilebilir olmaları gerekir. Böylece birey tatmin sağlayamadığı ilişkilerden tatmin sağlayabildiklerine geçiş yapabilir, sonlanan ilişki yerine bir yenisini başlatabilir, ya da bitişle yeniden tatmini imkânsız (genelde ölümle sonlanan) ilişkilerin olumsuz etkilerini dağıtabilir. Ne var ki ilişkiler arasında geçiş yapmak, yeni bir ilişkiye başlamak ya da var olan bir ilişkiyi sonlandırmak fiziken sınırlı bir sosyal çevrenin

⁸⁰ ibid, s.508.

aktörü olan insan için pek de kolay olmadığı gibi yeni ilişkilere tamamen açık ve esnek bir pozisyon almak da tercih edilir bir durum değildir. Yeterli düzeyde sosyal bağlara sahip ve aidiyet ihtiyaçlarını tatmin edebilen insanların, var olan sosyal ilişkilerini ve aidiyet bağlarını koruma eğilimine paralel olarak, bir ilişkiyi bir diğeriyle değiştirme imkânlarına rağmen, aidiyet ihtiyacını tatmin etmeyenlere oranla yeni ilişkilere daha mesafeli durdukları görülür. Bu da göstermektedir ki insanlar genellikle sahip oldukları ilişki ağlarında nicelikten çok niteliğe önem verme eğilimindedirler. Yani insanlar için sahip oldukları ilişki çokluğundan ziyade ihtiyaçlarını tatmin düzeyi çok daha önemlidir.⁸¹

Araştırmalar gösteriyor ki ‘sosyal ilişkilerde bulunmak, yabancılarla olsa bile bireyin kendiliği, kişisel çıkarları ve ihtiyaçları üzerinde önemli değişikliklere neden olabilmektedir.’⁸² Öyle ki bu ilişkiler yoluyla birey diğerlerinin ya da grubun çıkar ve amaçlarını kendi çıkar ve amaçlarıyla bütünleştirebilir. Ayrıca sahip olduğu uzun vadeli ilişkilerin bireyin kendiliği üzerinde daha derin etkiler bıraktığı da bir gerçektir.⁸³ Bilindiği üzere aidiyet ihtiyacı, yabancılarla, görece daha uzaktakilerle ya da gelişigüzel bir ilişki geliştirmeyi de kapsayan sosyal ilişki kurma ihtiyacından çok daha fazlasını ifade eder. Denilebilir ki insandaki ‘aidiyet duygusu sadece sosyal bağlantılar kurmaya öncülük etmez, aynı zamanda birey ve yalnızlık arasında tampon görevi de görür.’⁸⁴ Aidiyet ihtiyacı, iki özelliğiyle birlikte ele alındığında (ilişkiler yabancılarla ya da gelişigüzel kurulmazlar-olumlu ve memnuniyet verici olanlar tercih edilir; İlişkilerde

⁸¹ Bkz. İbid, s.515-17.

⁸² Gregory M. Walton Et al., “Mere Belonging: The Power of Social Connections”, *Journal of Personality and Social Psychology*, 2012, Vol. 102, No. 3, s.529.

⁸³ Ayrıntı için bkz: ibid, ss.513-32.

⁸⁴ David Mellor Et al., 2008, s. 213.

kararlılık, güven ve sürdürülebilirlik esastır) diğer sosyal ilişkilerle farkı ve birey için önemi daha iyi anlaşılacaktır.

Var olan ilişkilerden tatmin sağlamak, tatmin sağlayacağı ilişkiler için çabalamak insan üzerinde ne kadar etkiliyse, bu ilişkilerden geçici ya da kalıcı sürelerde yoksun kalmak ya da yoksun bırakılmak da o derece etkili sonuçlar doğurabilmektedir. Bu bağlamda bireyin sosyal yaşamı için hayati değer taşıyan aidiyet ihtiyacının tatmin edilmemesi, başka bir deyişle aidiyet yoksunluğu içinde olması bireyin ruhsal ve fiziksel sağlığını olumsuz etkileyebilir. Yapılan birçok araştırmada aidiyet yoksunluğu içinde olanların ruhsal çöküntü yaşayabildikleri ya da daha kolay yaşadıkları, mutlu çiftlerin stresli olaylar sonrası psikolojik ve bedensel sorunlarla daha az karşılaştıkları, hatta aidiyet yoksunluğu içinde olanların daha zayıf bir bağışıklık sistemine sahip oldukları görülmüştür. Ek olarak, aidiyet ihtiyacı tatmin edilmemiş çocuklarda duygusal ve davranışsal patolojilere daha çok rastlandığı, hastane kayıtlarına göre boşanmış ya da terk edilmiş bireylerde hiç evlenmemiş ya da evlilere nazaran daha yüksek oranda psikolojik problemlere rastlandığı, aidiyet yoksunluğu içinde olan bireylerde daha yüksek oranda beslenme düzensizliği görüldüğü, dostlukları devam eden savaş gazilerinin travmayı çok daha rahat atlattıkları, iyi bir evliliği-birlikteliği ve işi olan yetişkinlerin suça karışma oranlarının çok daha düşük olduğu, aidiyet yoksunluğu çekenlerde intihar oranının daha yüksek olduğu anlaşılmıştır.⁸⁵

Özetle, tatmin edici ilişkilere sahip olmak daha kaliteli ve uzun bir ömür anlamına gelirken, aidiyet bağları oluşturmayı sağlayabilecek olumlu, kararlı, nitelikli ve tatmin edici ilişkilerden yoksunluk, psikolojik ve fiziksel problemlerin ortaya

⁸⁵ Roy F. Baumeister, Mark R. Leary, 1995, ss.508-509.

çıkmasını oldukça kolaylaştırmaktadır. Bu nedenle araştırmalar da açıkça göstermektedir ki uzun vadeli sağlıklı ve tatmin edici ilişkilere sahip olmayan ve dolayısıyla ‘aidiyet yoksunluğu içinde olan insanların zihinsel ve fiziksel rahatsızlıklara tutulma olasılıkları daha yüksektir ve ayrıca bu insanların trafik kazaları, suç ve intihar gibi davranışsal problemlere eğilimleri de daha fazladır.’⁸⁶

Bir bütün olarak, çalışmanın bu bölümünde aidiyetin insan ve sosyal faaliyetleri için ne anlama geldiği irdelenmiştir. Ayrıca sosyal bir varlık olan insanda, aidiyet duygusunun kökenleri ve neden temel bir ihtiyaç olarak kendini gösterdiği belli başlı düşünürlerin çalışmaları aracılığıyla da dile getirilmiştir. Sosyal dışlanma başlığı altında ele alınacak aşağıdaki bölümde ise aidiyet ihtiyacına yönelik yoksunluğun bireyden değil de (ki bu doğrudan psikolojinin konusudur) daha çok diğerlerinden kaynaklandığı durumlar incelenecektir. Başka bir deyişle bireyin diğerleri (kişi ve gruplar) tarafından mevcut aidiyet bağından yoksun bırakılmasının ya da dışlanmasının neden ve sonuçları birey ve grup açısından ayrıntılı bir biçimde ele alınacaktır.

2. Aidiyetin “Öteki” Yüzü: Sosyal Dışlanma

Tarih boyunca görülen bütün kültürlerin, veri zamandaki ilişki matrislerini saran belli değer ağlarına sahip oldukları görülür. Bu sayede, insanın değer ağlarıyla örülmüş olan gündelik hayatı içinde diğerleri tarafından kabul görmesinin ya da reddedilmesinin izleri oldukça gerçek bir biçimde izlenebilmektedir. Birisi ya da bir grup başkası ya da başkaları tarafından kısmen ya da tamamen kabul edilebilir ya da reddedilebilir; farklı bir grup tarafından dışlanabilir; başka bir grup tarafından ikinci-sınıf bir üye ya da vatandaş olarak kabul edilebilir; paylaşılan duygu ve düşünceler tek taraflı veya

⁸⁶ ibid, s.511.

karşılıklı olabilir.⁸⁷ İnsan için sahip olduğu sosyal ilişkiler yoluyla belli değer ağlarına kabul edilmek ve orada aidiyet bağları geliştirmek ne kadar olumlu ve yapıcı ise bu ağlardan mahrum bırakılmak o derece olumsuz ve yıkıcı olabilmektedir. Kural olarak, bilinen bütün toplulukların sosyal içerilme (*social inclusion*) ve sosyal dışlanma (*social exclusion*)⁸⁸ mekanizmaları aracılığıyla üyelerini kendi değer ağlarına itaate zorladıkları, her bir üyeyi hem parçanın hem de bütünün varlığının ve refahının ancak bu itaatle mümkün olduğunu ikna etmeye çabaladıkları bir gerçektir. Birey ya da bir gruba daha geniş bir sosyal bütünün parçası olma ve dolayısıyla aidiyet bağı kurma şansını ifade eden sosyal içerilme, genellikle başkaları tarafından kabul edilme ve tekrarlanan ihtiyaçlarını sosyal bir çatı altında tatmin etme imkânını vurgulayan bir ödül olarak sunulmaktadır. Buna karşın sosyal dışlanma, birey ya da grubu daha geniş bir sosyal bütünün parçası olmaktan alıkoyan ve onu kolektif refahtan mahrum bırakan bir cezai yöntem olarak işletilmektedir.

⁸⁷ Mark R. Leary, “Varieties of Interpersonal Rejection”, içinde (Ed.Kipling D. Williams, Joseph P. Forges, William Von Hippel), *The Social Outcast: Ostracism, Social Exclusion, Rejection, and Bullying*, Psychology Press, New York, 2005, s.37.

⁸⁸ Social exclusion kavramındaki exclusion sözcüğü bu çalışma boyunca, dışlayan öznenin ya da sosyal yapının etkinliğini vurgulayan “dışlama” anlamıyla değil, aksine kurulan ya da öngörülen aidiyet bağlarının dışında bırakılan diğer özne ya da sosyal yapıların sınırların ötesinde bırakılma durumunu vurgulayan “dışlanma” anlamıyla ele alınmıştır. Öyle ki dışlanma, aidiyet gibi inşa edilebilen, iradeye dayanan ya da arzu edilen bir süreç değildir. Dışlanma tam olarak aidiyet üreten sosyal bir yapının insan ihtiyaç ve duygularından da beslenerek sınırlar inşa etmesi ve sosyal evrenin geri kalanını bu sınırların arkasında bırakması sonucunda ortaya çıkan bir süreçtir. O nedenle ki aidiyete onu kuran ya da arzulayan birey ve grupların perspektifinden bakmak gerekirken, onun doğal bir sonucu olarak ortaya çıkan dışlamaya ise aidiyetin sınırlarına dâhil edilmeyen ve aidiyet bağlarından açıkça ya da zımni olarak yoksun bırakılan birey ve grupların gözünden bakmak daha doğru olacaktır. Bu nedenle ki bu çalışmada social exclusion kavramına sosyal dışlama değil sosyal dışlanma anlamıyla vurgu yapılmıştır.

Yukarıda da belirtildiği üzere insan sosyal bir varlık olarak toplu halde yaşama eğilimini buna uygun kültürler ve sosyal yapılar inşa ederek her zaman ve her yerde açıkça sergilemiştir. Veri bir toplumda bireyin dâhil olduğu ‘kültür, onun biyolojik kazanımlarını (hayatta kalma, ihtiyaçların yeniden üretimi) arttırır. İnsanların içinde yaşadıkları kültürlerinin gereklerini yerine getirmelerinin nedeni [büyük ölçüde] budur.’⁸⁹ Ayrıca hemen hemen her kültürün, üyelerinin bu gereklikleri yerine getirmeleri için onları teşvik ettiği ve parça-bütün ilişkisinin değerler çerçevesinde yapıcı ve tamamlayıcı olmasının hem bireyin hem de genelin refahının teminatı için hayati öneme sahip olduğunu vurgulamaya gayret gösterdiği açıkça görülür. Bu nedenle insanlar, bir yandan sosyalleşme eğilimi ve aidiyet ihtiyacının ikili etkisiyle, diğer yandan içinde oldukları kültürlerin rıza ve zora dayanan yönlendirmesiyle, genellikle toplum yanlısı davranışlar (*prosocial behavior*)⁹⁰ sergilerler. Karşısındakinin yararını kendininkinin üzerinde sayan bu davranışlar, insanların içinde oldukları kültürel yapıyla aralarındaki aidiyet bağlarını geliştirdiği gibi, elde edilen kolektif kazanımlardan da

⁸⁹ Jean M. Twenge, 2007, s.56.

⁹⁰ Toplum yanlısı davranış (*prosocial behaviour*) insanın kendisinden ziyade başkasına yararı amaçlayan gönüllü davranışlarının genel adıdır. Örneğin yardım etmek, paylaşmak ya da başkası için bir şey yapmak. Toplum yanlısı davranış insanın sahip olduğu yakın ilişkilerin kalitesiyle ilintili olduğu kadar aralarında sıkı ilişkiler olmayan bireyler ve gruplar arasındaki etkileşimlerle de ilişkilidir. İnsanlar bireysel olarak ya da herhangi bir grubun üyesi olarak genellikle ihtiyaç içinde olan ya da sıkıntılı olan diğer insanlara yardımlarda bulunurlar. Yardım kuruluşları ve derneklerin varlık nedenleri de insanların bu birbirlerine yardımcı olma eğilimidir. Ayrıca toplum yanlısı davranışların, davranıştan fayda sağlayana ve içinde gerçekleştiği topluma olduğu kadar bu davranışı sergileyenin de yararına olduğu bir gerçektir. Örneğin, toplum yanlısı davranışları daha çok sergileyen çocuklar yaşlılarınca daha çok sevilirler, yardım faaliyetlerinde bulunan yetişkinler daha fazla saygı görürler ve ruhsal sağlıklarının çok daha iyi durumda olduğu görülür. Bkz. Nancy Eisenberg, “Prosocial Behavior”, (Ed.Roy F. Baumeister, Kathleen D. Vohs), *Encyclopedia of Social Psychology* (2 Volume Set), Sage Publications, ABD, 2007, ss.709-711.

yeterince istifade etmelerini mümkün kılar. Bir bütün olarak düşünöldüğünde, doğası gereği sosyalleşme eğilimi ve aidiyet ihtiyacı içinde olan insanlar, genellikle izole ve kırılğan bir hayat sürmemek ya da herhangi bir nedenle dışlanmamak için sosyal bir yapıya ait olma kaygısıyla⁹¹ toplum yanlısı davranışlar sergilemeye özen gösterirler. Ne var ki, herhangi bir kültürde birey veya belli bir grup ile diğerleri arasındaki olumlu kapsayıcı etkileşim ne kadar doğal ise olumsuz dışlayıcı etkileşim de o kadar doğaldır. Öyle ki sosyal içerilme kadar sosyal dışlanmanın da kültürlerin doğal bir bileşeni olduğu hatta her iki zıt sürecin karşılıklı olarak birbirlerini var ettikleri söylenebilir.

Genel anlamıyla ‘bireyin ya da bir grubun belli bir sosyal bütünün dışında bırakılması anlamına gelen sosyal dışlanma’⁹², aidiyet ihtiyacını olumsuz bir biçimde ve doğrudan etkilediği için, insanın bilişsel, duygusal ve davranışsal süreçleri üzerinde de olumsuz etkilere sahiptir. Bilindiği üzere tarihsel olarak “insanlar, tekrarlanan ihtiyaçlarını karşılamak ve yaşamlarını sürdürebilmek için diğerleriyle yakın ilişkiler içinde oldukları küçük gruplardan bugüne evirilmişlerdir.”⁹³ Bu küçük gruplardan birinde herhangi bir grup üyesinin maruz kalacağı bir “sosyal dışlanma ölümle, en azından temel ihtiyaçlardan yoksun kalmayla sonuçlanabilmekteydi... öyle ki sosyal dışlanma dramatik bir biçimde dışlanan kişinin erken ölme olasılığını da arttırmaktaydı.”⁹⁴ Yine “antik medeniyetlerde, örneğin Eski Yunan’da ölüm cezası ve

⁹¹ Marilynn B. Brewer, 2007, s.637.

⁹² Kipling D. Williams, Eric D. Wessermann, Zhansheng Chen, “Social Exclusion”, içinde (Ed.Roy F. Baumeister, Kathleen D. Vohs), *Encyclopedia of Social Psychology (2 Volume Set)*, Sage Publications, ABD, 2007, s.896.

⁹³ C. Nathan DeWall Et al., 2011, s.979.

⁹⁴ ibid, ss.979-80.

sürgün birbirine eşit görülen cezaları.”⁹⁵ Sokrates’in sürgüne gitmek yerine baldıran zehrini içmeyi tercih etmesinin müsebbibi olan bu ölüm-sürgün eşitliğinin geçerli nedenleri de yok değildi. Nihayetinde ‘sürgün edilen kişi ait olduğu topluluğu kaybedince toplumsal bellek ağlarından da atılmaktaydı. Sürgün kişi, Antiphon’un sözleriyle, yabancı topraklarda bir dilenciye, kentsiz yaşlı bir adama dönüşmekteydi’⁹⁶ Öyle ki bu aidiyetsiz hiç kimseliğin ne ölümden bir farkı ne de kabul edilebilir bir yanı yoktu. Günümüz modern toplumlarında ise ağır ihlallere yönelik olarak uygulanan ceza yöntemi genellikle hapsedir. Hapsedilen birey normal bir üye olmanın getirdiği haklardan ve bağlardan geçici ya da kalıcı bir süre soyutlanarak dışlanır. Ne var ki verilen örneklerle bakılarak sosyal dışlanmanın sadece ağır ihlalleri kapsayan sınırlı bir süreç olduğunu düşünmemek gerekir. Sosyal dışlanmanın çok çeşitli biçimlerini doğrudan ya da dolaylı etkileriyle birlikte çocuk oyunlarından aile ilişkilerine, sportif faaliyetlerden iş hayatına, politikadan askeri birliklere vs. kısacası insanların toplu halde yaşadıkları her yerde şu veya bu biçimleriyle görmek mümkündür. Ayrıca sosyal dışlanmanın ve dolayısıyla sosyal içerilmenin nasıl olacağı konusunda da zamana, yere ve gruplar arası farklılıklara bağlı değişkenlerin etkili olduğunu da vurgulamak gerekir. Örneğin sosyal dışlanma mekanizmasını işleten ‘grup, içerilme ve dışlanmanın nasıl olacağına dayanılarak meydana getirilmiş olabilir. Bazı durumlarda grup uyum içinde davranabilir (kuralları ihlal edenlerin hapsedilmesi ya da sürülmesinde olduğu gibi), yine bazı durumlarda grup bireylerden oluşan bir yığın gibi hareket edebilir (belli bir kişiyle kimsenin evlenmek istememesi gibi) ya da başka bir durumda ise kimin

⁹⁵ ibid.

⁹⁶ Danielle S. Allen, *The World of Prometheus*, Princeton University Press, 2000, ss.203-4.

dışlanabileceğine lider ya da güçlü bir kişilik karar verebilir.⁹⁷ Sonuç olarak sosyal dışlanmanın sosyal dinamikler içindeki değişkenler yoluyla sosyolojik ve tarihsel olarak çok farklı yönelimlere sahip olabildiğini söylemek mümkündür.

Sosyal dışlanmanın işlevlerine ve günümüz modern dünyasında dışlanmaya maruz kalan birey ve gruplar açısından sonuçlarına değinilmeden önce, görece yakın anlamlara sahip ve her biri farklı dışlayıcı süreçleri işaret eden birkaç kavramı açıklamak yerinde olacaktır. Bunlar, sosyal reddedilme (*social rejection*), psikolojik dışlanma (*ostracism*) ve psikolojik taciz (*bullying*) kavramlarıdır. Ne var ki, sosyal dışlanma altında sayılan bu üç kavram her biri kendilerine özgü yönleri ve işlevleri olan dışlayıcı sosyal süreçleri ifade etmelerine rağmen, hepsinin aidiyetle birlikte sosyal ağ içinde bir bütünlük arz ettiklerini vurgulamak yerinde olacaktır. Başka bir deyişle, sosyal ağ içinde birey ve grupların deneyimleriyle görünür olan her bir dışlayıcı sürecin diğer benzer süreçler üzerinde tamamlayıcı ya da pekiştirici etkilere sahip olduğunu ve aralarındaki sınırların çok da belirli olmadığını söylemek mümkündür. Bir başka görüşe göre ise sosyal ağ içerisinde gözlemlenen ve muhataplarını dışlanmışlık deneyimiyle yüz yüze bırakan bu süreçler o kadar iç içedir ve aralarındaki farklar o kadar muğlâktır ki her birinin bir diğerinin yerine kullanılması da pekâlâ mümkündür.⁹⁸ Yine de kavramsal bir karışıklığın önüne geçmek için her birini kısaca değerlendirmek yerinde olacaktır.

⁹⁷ Roy F. Baumeister, Dianne M. Tice, “Point-Counterpoints: Anxiety and Social Exclusion”, *Journal of Social and Clinical Psychology*, Vol. 9, No. 2, 1990, s.169.

⁹⁸ Bkz. Kipling D. Williams, “Ostracism”, *Annual Review of Psychology*, 58, 2007, ss. 425-452.

Sosyal reddedilme, sosyal bir bütünün bir üyesinin haklarından kısmen ya da tamamen mahrum bırakılmasını ifade eden sosyal dışlanmanın aksine, kişi ya da bir grubun ‘bir ilişkide taraf ya da bir grupta üye olarak istenmediğinin açık bir biçimde ifade edildiği sözlü ya da fiziksel eylemlerin genel adıdır.’⁹⁹ Örneklenecek olursa, kilise tarafından kuralları ihlal ettiği düşünülen bireye karşı kullanılan aforoz sosyal dışlanmayı ifade ederken, beyazlardan kurulu bir kulübe siyahî bir bireyin üye olamaması sosyal reddedilmeyi ifade eder. Sosyal reddedilme iki yönlü olmak zorunda da değildir. Reddedenin sözlü veya fiziksel eylemleri sonucunda gerçekleşebildiği gibi reddedildiğini düşünen kişinin kabul edilmediğini, gruba sokulmadığını ya da aidiyet duygusunun gelişmesine imkân verilmediğini hissetmesiyle de ortaya çıkabilir. Ayrıca reddedilme ilişkiler içerisinde aktif ya da pasif biçimlerde görülebilir ve yöntem olarak fiziksel ya da psikolojik yollarla ifade edilebilir. Kişi ya da grubun istenmediği, doğrudan ve aktif bir biçimde sözlü ya da fiziksel olarak ifade edilebileceği gibi, reddetme eğilimi dışlayıcı davranışlar yoluyla pasif bir biçimde de gösterilebilir.¹⁰⁰

Psikolojik dışlanma ise sosyal dışlanma ya da reddedilmeden farklı olarak, birey ya da grubun bir başka birey ya da grup tarafından yok sayılması, göz ardı edilmesi ya da herhangi bir nedenle (dil, din, fiil, düşünce, ırk, cinsiyet vs.) gruba kendi olarak ya da hiçbir şekilde dâhil edilmemesini ifade eder.¹⁰¹ Görece daha pasif ve kendiliğinden

⁹⁹ Kipling D. Williams, Joseph P. Forges, William Von Hippel, *The Social Outcast: Ostracism, Social Exclusion, Rejection, and Bullying*, Psychology Press, New York, 2005, ss.2-3.

¹⁰⁰ Megan L. Knowles, Wendi L. Gardner, “Rejection”, içinde (Ed.Roy F. Baumeister, Kathleen D. Vohs), *Encyclopedia of Social Psychology (2 Volume Set)*, Sage Publications, ABD, 2007, ss.738-740.

¹⁰¹ Bkz. Kipling D. Williams, 2007, ss. 425-452. Ayrıca bkz. Orhan Aydın Et al., 2014, ss. 108-121

işleyen sosyal süreçler yoluyla cereyan eden ‘psikolojik dışlanma, genellikle ayrıntılı açıklamalar ya da belirgin olumsuz uyaranlar olmaksızın kendini gösterir.’¹⁰² Belirgin bir neden ve geçerli bir açıklama ileri sürülmediği içindir ki dışlananlar çoğu zaman dışlanmalarının nedenleriyle ilgili makul yorumlar üretme çabası içinde olurlar.¹⁰³ Fiziksel ve sözlü baskı ve suiistimaller yoluyla görülen sosyal dışlama, sosyal reddedilme ve aşağıda ele alınan psikolojik tacizden farklı olarak psikolojik dışlamada dışlanan birey ya da grubun hiç dikkate alınmaması ya da çok az dikkate alınması söz konusudur.¹⁰⁴ Genellikle diğerlerinden farklı kişi ya da gruplara karşı geliştirilen psikolojik dışlanma, üstü kapalı bir biçimde de olsa dışlanan ‘birey ya da grupta istenmeyen ya da kötü bir özellik olduğu mesajını taşır.’¹⁰⁵

Psikolojik dışlanmanın en çarpıcı betimlemelerinden birini Amerikalı şair ve yazar Adrienne Rich’in ‘*Biz ile anlatılan Kimdir?*’ sorusuna yanıt aradığı *Akademi Dünyasında Görünmez Olmak* adlı denemesindeki şu pasajında görmek mümkündür:

Ne var ki görünmezlik tehlikeli ve acı verici bir durumdur ve bunu bilen sadece lezbiyenler değildir. Gerçekliği adlandıran ve onu sosyal olarak inşa eden iktidar sahipleri rengine, yaşına, fiziksel yetersizliğine, kadın olmana ya da onlardan farklı aksanın olmasına bakarak seni görmemeyi, duymamayı tercih ettiklerinde, ya da öğretmenlik otoritesini kullanan birisinin anlattığı ve tanımladığı dünyada sen kendine bir yer bulamadığında psişik bir dengesizlik

¹⁰² Kipling D. Williams, 2007, s.429.

¹⁰³ Kipling D. Williams, Lisa Zadro, “Ostracism: The Indiscriminate Early Detection System”, içinde (Ed.Kipling D. Williams, Joseph P. Forges, William Von Hippel), *The Social Outcast: Ostracism, Social Exclusion, Rejection, and Bullying*, Psychology Press, New York, 2005, s.23.

¹⁰⁴ Bkz. Kipling D. Williams, Adrienne R. Carter-Sowell, “Ostrasizm”, içinde (Ed.Roy F. Baumeister, Kathleen D. Vohs), *Encyclopedia of Social Psychology (2 Volume Set)*, Sage Publications, ABD, 2007, ss.641-42.

¹⁰⁵ Kipling D. Williams, *Ostracism: The Power of Silence*, Guilford, New York, 2001, s.61’den aktaran Orhan Aydın Et al., 2013, s.109.

anıyla karşılaşsın ve aynaya bakıyor da hiçbir şey göremiyormuş duygusuna kapılırsın. Var olduğunu ve diğerlerinin de senin gibi olduklarını bilmene rağmen aynalarla senin aranda bir oyun başlar. Bu oyun, içine itildiğin boşluk ya da olmayış haline direnmen, ayağa kalkman, duyulmayı ve görülmeyi talep etmen için ruhunu ele geçirir.¹⁰⁶

Son olarak, psikolojik taciz ise diğer üç dışlayıcı sosyal süreçten farklı olarak ‘birey ya da bir grubun bir başka birey ya da gruba karşı yürüttüğü fiziksel, sözlü ya da sözsüz caydırıcı [ve saldırgan] davranışları kapsamaktadır.’¹⁰⁷Genellikle taraflar arasındaki orantısız güç dengesinden kaynaklanan psikolojik taciz sürekli olarak tekrarlanma eğilimi gösteren bir süreçtir. Psikolojik tacizler vurma, sataşma, alay etme ve bağırma gibi doğrudan olabildiği gibi söylenti ve dedikodular yayma, dışlama, arkadaşlıkları suiistimal etme gibi dolaylı yollarla da ortaya çıkabilmektedir.¹⁰⁸Psikolojik tacizin en önemli farklarından birisi de genellikle dış görünüşle ve yaşam tarzlarıyla kendini gösteren farklılıklara dayandırıldığı ve alt kültürlerde kendine kolayca yer bulabildiği için her an her yerde (sokakta, okulda, trafikte, hastanede, iş yerinde) görülme potansiyeline sahip olmasıdır.

Aralarındaki farklar vurgulanarak yukarıda özetlenen birbirine bağlı dört dışlayıcı sosyal sürecin (sosyal dışlanma, sosyal reddedilme, psikolojik dışlanma ve psikolojik taciz) bu çalışmanın devamında bir bütün olarak sosyal dışlanma adıyla kavramsallaştırılmaları yerinde olacaktır. Böylece olası bir kavram kargaşasının önüne geçilirken, diğer yandan birey ve grup üzerindeki doğrudan ve dolaylı etkileri özellikle

¹⁰⁶ Adrienne Rich, *Blood, Bread, and Poetry: Selected Prose 1979-1985*, W. W.

Norton, New York, 1986, s.199’den aktaran Renato Rosaldo, “Cultural Citizenship and Educational Democracy”, *Cultural Anthropology*, Vol. 9, No. 3, 1994, s. 406.

¹⁰⁷ Kipling D. Williams, Joseph P. Forgas, William Von Hippel, 2005, s.3.

¹⁰⁸ Bkz. Susan P. Limber, “Bullying”, içinde (Ed.Roy F. Baumeister, Kathleen D. Vohs), *Encyclopedia of Social Psychology (2 Volume Set)*, Sage Publications, ABD, 2007, ss.131-132.

aidiyet ihtiyacı bağlamında ayrıntılı ve anlaşılabilir bir biçimde ortaya konulabilir. Bu nedenledir ki aksi belirtilmedikçe bundan sonraki bütün dışlayıcı sosyal süreçler hem dışlayıcı hem de dışlanıcı içeren sosyal dışlanma süreci içinde değerlendirilecektir. Başka bir ifadeyle, bu çalışmanın devamında spesifik durumlar haricindeki bütün dışlayıcı süreçler tüm etken ve edilgen aktörleriyle birlikte sosyal dışlanma ya da kısaca dışlanma kavramıyla ifade edilecektir.

2.1. Sosyal Dışlanmanın İşlevleri

Belli bir sosyal bütünün üyesi olarak aidiyet ihtiyacını tatmin eden insan için hayatını idame ettirmek, tekrarlanan ihtiyaçlarının yeniden üretimini sağlamak, bilişsel, duygusal ve davranışsal süreçler içinde değerli ve vazgeçilmez olduğunu hissetmek hayati öneme sahiptir. Bu nedenledir ki insanlar sahip oldukları ilişkileri ve kurdukları aidiyet bağlarını zayıflatan ya da kökünden yok eden ‘sosyal dışlanmaya karşı güçlü bir tepki gösterirler çünkü sosyal dışlanma insanın temel faaliyetleri üzerinde yıkıcı etkilere sahiptir.’¹⁰⁹ Sosyal dışlanmanın bu yıkıcı sonuçlarını ve ortaya çıkan tepkileri ele almadan önce dışlanma sürecinin işlevleri üzerinde kısaca durmak yerinde olacaktır.

Birey ve grupların faaliyetlerini doğrudan etkileyen sosyal dışlanmanın birbirine bağlı birkaç işlevinden bahsetmek mümkündür. İlk olarak, sosyal dışlanma üyelerin davranışlarını kontrol etme işlevine sahiptir. Stratejik bir biçimde kullanılan bu işlev aracılığıyla üyeler diğer grup üyeleri ya da partnerlerinin yararına da davranışlar sergilemeye, işbirliği içinde olmaya ve böylece grubun bekasına ve refahına yeterli katkıyı sağlamaya teşvik edilirler. Diğer yandan, davranışları kontrol işlevi aynı

¹⁰⁹ C. Nathan DeWall Et al.,2011, s.980.

zamanda hâlihazırdaki grup üyelerine ya da partnerlere karşı kullanılma potansiyeline de sahiptir. Sosyal dışlanma, var olan bir sosyal ilişkinin ve aidiyet bağının kaybedilebileceği anlamına geldiği için bu işlev aracılığıyla üyeler ya da taraflarca hissedilen gerilim veya tehdit daha güçlü hissedilir ve bu da onları uygun davranışlarda bulunmaya zorlar. Böylece dışlanmaya yönelik ikna edici bir tehdidin sürekli varlığı, grup ve üyeleri ya da partnerler arasında sosyal kontrolü sağlayan önemli bir araç işlevi görür.¹¹⁰ Başka bir deyişle, ‘şayet esas amaç gelecekteki davranışları kontrol etmek, üyeliği ya da ilişkiyi korumaksa, dışlanmanın grup içinde ya da ilişkide ceza olarak kullanılması maliyetli olabilir. Bu durumda bir davranış kontrol mekanizması olarak sosyal dışlanmanın gerçekten uygulanmasından ziyade tehdit olarak kullanılmasının çok daha etkili olabileceğini söylemek mümkündür.’¹¹¹

İkinci olarak, sosyal dışlanma var olan kuralları koruma ve onlara itaati sağlama işlevine sahiptir. ‘Sosyal gruplar kişilerarası ilişkileri düzenleyen kural ve geleneklere sahiptirler ve bu kuralları ihlal edenlerin grubun bir arada yaşamasını sağlayan sistemi tehlikeye attıkları düşünülür.’¹¹² Bu nedenledir ki grupta ya da ilişkide kurallara riayet etmeyenler sosyal faaliyet ve ortamlardan ya da ilişkiden kısmen ya da tamamen dışlanırlar. Böylece sosyal dışlanma, ihlal edenlerin dışlanması yoluyla kuralların korunmasını sağlarken diğer yandan üye ya da tarafları itaate zorlayarak yeni ihlallerin önüne geçer. Ayrıca davranışları kontrol etme işlevinden farklı olarak, sosyal dışlanmanın bu işlevi üye olmayan ya da ilişkide taraf olmayanlara karşı da işletilebilir. Bu işlev aracılığıyla bir yandan hâlihazırdaki üye ya da taraflar var olan kurallara itaate

¹¹⁰ Marilynn B. Brewer, 2005, s.341-42.

¹¹¹ ibid, s.342.

¹¹² Roy F. Baumeister, Dianne M. Tice, 1990, s.168.

zorlanırken, diğer yandan gruba dâhil olacak ya da ilişkiye başlanacak yeni kişilerde kurallara uygunluk ve riayet şartları aranır ve uygun olmayanlar dışlanırlar.¹¹³

Sosyal dışlanmanın üçüncü işlevi grubun dayanıklılığını, bütünlüğünü ve cazibesini arttırmaktır. Bu haliyle sosyal dışlanma grup içindeki zayıflıkları, kırılganlıkları ya da gösterişsiz unsurları azaltmak için kullanılır. Sosyal hayvanlarda da görülen bu işlev zayıf ve grubu riske atan üyelerin grubun menfaati için dışlanmasına dayanır. Böylece grubun görece daha güçlü, daha kontrollü ve birbirine daha bağlı olduğu duygusu oluşur.¹¹⁴ İnsanlarda ise hayvanlarda görülen ve genelde fiziksel yetersizliğe dayanan özelliklere ek olarak, sosyal grupların gösterişsizlik (fiziksel çirkinlik, sıra dışı giyim tarzı vs.) ya da hoş olmayan kişisel özellikler nedeniyle dışlanma mekanizmalarını harekete geçirebildikleri sıklıkla görülür.¹¹⁵

Dördüncü olarak, sosyal dışlanma grup üyeleri arasındaki kaynak dağılımını etkileyen bir işleve sahiptir. Sosyal hayatta kaynakların birkaçı dışında hemen hemen tamamının sınırlı bir arz imkânına sahip olduğu bir gerçektir. Bir grup için de elindeki kaynakların üyeleri arasında nasıl dağıtılacağı çözülmesi gereken bir sorundur. Sosyal dışlanmanın bu işlevi aracılığıyla hangi grup üyelerinin paylaşım sürecine dâhil olacağına ve hangilerinin süreçten dışlanacağına karar verilir.¹¹⁶ Dışlanmanın bu

¹¹³ Marilynn B. Brewer, 2005, s.342.

Ayrıca bkz. Kipling D. Williams, Eric D. Wesselmann, Zhansheng Chen, 2007, s.897.

¹¹⁴ Kipling D. Williams, Eric D. Wesselmann, Zhansheng Chen, 2007, s.897.

¹¹⁵ Roy F. Baumeister, Dianne M. Tice, 1990, s.169.

¹¹⁶ Kipling D. Williams, Eric D. Wesselmann, Zhansheng Chen, 2007, s.897.

işlevinin en büyük özelliği büyük sosyal yapılardaki sadece sosyal ve kültürel değil aynı zamanda politik ve ekonomik süreçler üzerinde de doğrudan etkili olmasıdır.¹¹⁷

Beşinci olarak, sosyal dışlanma genellikle ayrımcılığı meşrulaştıran bir grup kimliğini destekleyici bir işlev görür. Aidiyet ihtiyacının tatmini insan için oldukça önemlidir. Bireyin belirli bir gruba karşı beslediği aidiyet duygusunu anlatan grup kimliği ise insanların aidiyet ihtiyaçlarını giderirken genellikle başvurdukları yoldur. Grup kimliği çeşitli kategoriler altında biçimlenirler. Bu kategoriler biyolojik faktörlere (ırk, cinsiyet, vs.), sosyal faktörlere (sınıf, meslek, statü), dinsel inanca ya da dünya görüşüne vs. dayanırlar. Bu kategoriler aracılığıyla gerçekleşen grup kimliği genellikle ‘Biz ve Onlar’ algısını besleyerek ‘Onlara karşı Biz’ zihniyetini yaratır. Bu zihniyet bir yandan grup kimliğini katılaştırırken, diğer yandan benzer olmayan grupların dışlanmasına hizmet eder.¹¹⁸

Altıncı ve son olarak, sosyal dışlanma bazı durumlarda emniyet supabı işlevi görür. Bazı grup üyelerinin aidiyet bağı içindeki statüleri belirsiz bırakılmıştır. Bunlar gruptan tamamen dışlanmamakla birlikte tam haklara sahip olamayan ya da sosyal anlamda izole edilerek marjinalleştirilmiş (bir nevi dışlanmış) üyelerdir. Gruplar bazı koşullarda kendilerine çeşitlilik kazandıran ılımlı ihlalcı üyelerin varlığından faydalanırlar. Aynı zamanda grup tarafından bazı üyeleri izole ederek marjinalleştirmek ve dışlanmalarına yönelik gerçek bir tehdit ortaya koymak, o üyeler tarafından

¹¹⁷ Sosyal dışlanmanın birey ya da grupların sivil, politik, ekonomik ve sosyal haklardan mahrum bırakılmalarına dair işlevlerinin neden ve sonuçları için bkz. Özlem Çakır, “Sosyal Dışlanma”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 4, Sayı:3, 2002, ss.83-104.

¹¹⁸ Kipling D. Williams, Eric D. Wesselman, Zhansheng Chen, 2007, s.897.

sergilenecek olan ihlalin boyutunu sınırlamak için silah olarak kullanılır.¹¹⁹ Bu konu ile ilgili yapılan deneyler göstermiştir ki tamamen ya da kısmen dışlanmış bireyler aidiyet statülerini yeniden elde etmek güdüsüyle hareket ederler. Bu amaçla toplum yanlısı davranışlar sergilemeye dışlanmamış üyelerden daha fazla özen gösterirler ve diğerlerinin kabulünü yeniden kazanmaya çabalarlar.¹²⁰ Bu da göstermektedir ki sosyal dışlama aynı zamanda bir emniyet supabı işlevi görerek bir yandan gruptaki olası ihlallerin yıkıcı etkilerini azaltırken diğer yandan dışlanan birey ya da grupların kontrol altında tutulmaya devam etmelerine imkân tanımaktadır.

2.2. Sosyal Dışlanmanın Sonuçları

Sosyal dışlanmanın işlevlerine yakından bakıldığında, dışlanmayla aidiyet arasında tamamlayıcı ve destekleyici bir ilişkinin de söz konusu olabildiği açıkça görülmektedir. Belirli bir ilişki içinde tatmini sağlanan aidiyet ihtiyacından sosyal dışlanma yoluyla geçici ya da kalıcı surette mahrum bırakılma olasılığının daima canlı tutulması, tatmin sağlayan birey ya da grubu kurallar çerçevesinde ölçülü ve işbirlikçi davranışlar sergilemeye itmektedir. Ayrıca yukarıda da ele alındığı üzere, insan için temel bir ihtiyaç olan aidiyet ihtiyacı tatmin edildiğinde, birey ya da grup bilişsel, duyuşsal ve davranışsal olarak daha olumlu ve sağlıklı olmakta, aynı zamanda parçası olduğunu hissettiği sosyal bütünle ilişkisi işbirlikçi, itaatkâr ve bütüncül bir seyir izlemektedir.

Buna karşın birey ya da grup sosyal dışlanma yoluyla aidiyet ihtiyacından kısmen ya da tamamen yoksun bırakıldığında çok daha farklı sonuçlar

¹¹⁹ Marilynn B. Brewer, 2005, ss.342-43.

¹²⁰ Bkz. C. Nathan DeWall Et al., 2011.

görülebilmektedir. Başka şekilde ifade edilecek olursa, sosyal yapılarda güçlü ve yaygın bir araç olarak kullanılan dışlanma mekanizması onu kullanan sosyal birimler açısından can alıcı faydalar sağlamasına rağmen, dışlanmaya maruz kalan birey ve gruplar için farklı sonuçlar ihtiva etmektedir. Bazı durumlarda dışlanma, dışlanan birey ya da grubun dışlanmasına neden olan davranışını düzelterek eski statüsüne geri dönmesi için bir fırsat sunabilirken, çoğu durumda ise dışlanan için geri dönülmez ve sonuçları bakımından ağır bir süreci ifade etmektedir. Dışlanmayla gelen bu acılı süreç birey ya da grubun kendisiyle ve diğerleriyle hesaplaşmasını da kapsayan bir depresyon süreci olabildiği gibi birçok vakada görüldüğü üzere saldırganlığa da zemin hazırlayabilmektedir.¹²¹

Başkalarıyla ilişkilerde, sosyal dışlanma olarak adlandırılmayacak olan başka bir kışkırtıcı etkileşimin de aidiyet üzerinde benzer etkilerinin olabileceği ileri sürülebilir. Örneğin grup tarafından herhangi bir biçimde dışlayıcı bir muameleye maruz kalmak ile grup üyeleriyle girilen ateşli ve yıkıcı bir tartışmada hedef olmanın aidiyet bağlamında benzer sonuçlar doğurabileceği varsayılabilir. Ne var ki verilen bu her iki örnek arasında gözden kaçırılmaması gereken çok önemli bir yapısal ayrım söz konusudur. Her iki örnekte verilen süreçler de benzer biçimde kışkırtıcı ve caydırıcı bazı deneyimleri ifade etmelerine rağmen grup içi bir tartışmanın hedefi olmak durumlarında bir etkileşim söz konusudur ve hedefteki birey ya da grup hala diğerleriyle bir aidiyet bağına sahiptir. Aralarındaki bağ gerilmiştir ama hala mevcuttur. Herhangi bir sosyal dışlama sürecinde ise bu bağ ya hiç kurulmamıştır ya da artık yoktur. Dolayısıyla dışlananın bir bağı yoktur ve aidiyet söz konusu değildir. Bu nedenledir ki

¹²¹ Kipling D. Williams, Eric D. Wessermann, Zhansheng Chen, 2007, ss.897-98.

sosyal dışlanmanın diğer arzulanan sosyal tepkilere nazaran aidiyeti çok daha güçlü ve açık bir biçimde tehdit eden bir süreç olduğu ileri sürülebilir.¹²²

Ayrıca sosyal dışlanmanın kontrol süreçleri üzerinde de doğrudan etkileri olduğu bilinmektedir. Kontrol, öz-düzenleme (ya da öz-kontrol) gibi içsel durumları ifade ettiği gibi, aynı zamanda bireyin sosyal çevresindeki diğer insanları etkileme ve sonuçları arzuladığı şekilde gerçekleştirme çabalarını kapsayan dışsal bir anlama da sahiptir.¹²³ Sosyal dışlanmanın öz-düzenleme üzerindeki etkileri ileride ayrı başlık altında değerlendirilmektedir. Burada vurgulanan sosyal dışlanmanın dışsal durumlar üzerindeki etkileridir. İnsanlar sahip oldukları sosyal çevre üzerinde belirleyici olduklarını, diğer insanlar ve sonuçlar üzerinde belli oranda bir kontrol becerilerinin olduğunu görme ihtiyacına sahiptirler. Ne var ki sosyal dışlanma insanların dışsal kontrol olanaklarını ya hiç ortaya çıkarmayan ya da ortadan kaldıran bir etkiye sahiptir. Yine benzer biçimde grup içi caydırıcı bir tartışmada hedef olmak durumunda birey hala etkileşime sahiptir, diğer insanlar, grup ve süreç üzerinde kontrol olanakları hala vardır. Buna karşın sosyal dışlanma da ise böyle bir kontrol olanağı söz konusu değildir çünkü birey diğerleri tarafından sürecin dışına itilmiş ya da sürece hiç dâhil edilmemiştir.¹²⁴

Yine sosyal dışlanmanın, insanın kendini anlamlı bir varlık olarak görme çabasını olumsuz etkilediği görülmektedir. Öyle ki tarih boyunca birçok toplumda sosyal dışlanma en ağır cezalardan biri olarak görülmekte ve bu ceza ölümle aynı

¹²² Kipling D. Williams, Lisa Zadro, 2005, s.22.

¹²³ Arlen C. Moller, Edward L. Deci, "Control", içinde (Ed. Roy F. Baumeister, Kathleen D. Vohs), *Encyclopedia of Social Psychology (2 Volume Set)*, Sage Publications, ABD, 2007, s.182.

¹²⁴ Kipling D. Williams, Lisa Zadro, 2005, s.23.

anlamda değerlendirilmekteydi. Sosyal dışlanma sonucunda dışlanan birey ya da grubun biyolojik ihtiyaçlarından (yiyecek, barınak, üreme vs.), grubun koruma kalkanından ve sosyal ağlardan mahrum edildiği ve sonucunda değersiz bir yabancı unsura dönüştüğüne ikna eden bir ruh haliyle baş başa kaldığı düşünüldüğünde, ölüm ve dışlanma arasındaki metafor daha iyi anlaşılmaktadır.¹²⁵

Sosyal dışlanmanın birey üzerindeki etkilerine en çarpıcı örneklerden biri de dışlanma sonucunda maruz kalınabilen sosyal acı¹²⁶ ile fiziksel acı arasındaki ortaklıklardır. ‘Tıpkı evrim süreci içerisinde fiziksel acının insan bedeninde bir şeylerin yolunda gitmediğini gösteren bir uyarıcı olarak ortaya çıkması gibi, türümüzün hayatını idame ettirmesi için eşit derecede önemli bir tehdit olarak kendini gösteren sosyal acı da diğerleriyle olan ilişkilerimizde bir şeylerin ters gittiğini bildiren benzer bir uyarıcı görevi görür.’¹²⁷ Nitekim yapılan araştırmalar dışlanma sonucunda ortaya çıkan sosyal acı ile fiziksel acı arasında benzerlikler olduğunu göstermektedir. Beyin MR’ları arasında karşılaştırma yapan deneysel bir çalışma sosyal acı ile fiziksel acının beyinde aynı bölgeyi aktive ettiğini göstermiştir.¹²⁸ Psikolojik ve fizyolojik süreçler içinde müşterek mekanizmalar yoluyla işleyen her iki acı tipi de benzer biçimde yaşamını

¹²⁵ ibid, ss.19-24.

¹²⁶ Sosyal acı, arzulanan bir ilişkiden ya da sosyal bir bütünden kendi isteği olmaksızın dışlanma karşı ortaya koyulan belli duygusal tepkileri ifade etmektedir. Bkz. Geoff MacDonald, Mark R. Leary, “Why Does Social Exclusion Hurt? The Relationship Between Social and Physical Pain”, *Psychological Bulletin*, 2005, Vol. 131, No:2, ss.202-223.

¹²⁷ Naomi I. Eisenberger, Matthew D. Lieberman, “Why It Hurts to Be Left Out: The Neurocognitive Overlap Between Physical and Social Pain”, (Ed.Kipling D. Williams, Joseph P. Forges, William Von Hippel), *The Social Outcast: Ostracism, Social Exclusion, Rejection, and Bullying*, Psychology Press, New York, 2005, s.123.

¹²⁸ Naomi I. Eisenberger, Matthew D. Lieberman, and Kipling D. Williams, “Does Rejection Hurt? An fMRI Study of Social Exclusion”, *Science*, 302 , 2003, ss. 290–92.

devam ettirme arzusundaki insanı tehditlerden uzaklaşmaya ve diğerleriyle işbirliği içinde olmaya yöneltirler; duygusal açıdan son derece caydırıcıdır; hızlı ve korumacı davranışları harekete geçirirler; tehdit-tepki mekanizmalarının harekete geçmesiyle görünür olurlar. Sonuç olarak, sosyal ve fiziksel dünyası iç içe geçmiş olan insanın, sosyal ihtiyaçlarının da biyolojik ihtiyaçlarının içine yerleştiğini ve insanın diğerleriyle birlikte yaşamasının aynı zamanda fiziksel ihtiyaçlarıyla ilgili bir süreç olduğunu ileri sürmek mümkündür.¹²⁹ Bu nedenle, yapılan çeşitli deneysel çalışmaların da işaret ettiği gibi insan bedeni sosyal dışlanmaya (ya da sosyal dışlanma tehdidine) fiziksel acıya (ya da fiziksel acı tehdidine) benzer tepkiler vermektedir.¹³⁰

Bazı durumlarda ise sosyal dışlanmanın ortaya çıkardığı sosyal acı herhangi bir fiziksel acıdan daha yoğun ve onmaz olarak tarif edilmekte ve insanların sosyal acıdansa fiziksel acıyı tercih ettikleri görülmektedir.¹³¹ Bu derece kaçınılabilir bir olguya işaret eden sosyal dışlanma, insanın aidiyet duygusu üzerinde güçlü bir tehdit olarak gelişir. Bu nedenledir ki insan için vazgeçilmez olan aidiyet ihtiyacının engellendiği ya da zarar gördüğü sosyal dışlanma süreçleri birey ya da grup açısından belirleyici bir takım sonuçların ortaya çıkmasına neden olur. Bir bütün olarak, sosyal dışlanmanın insanları hırçın, pervasız ve antisosyal kişiliklere dönüştürdüğü; saldırganlaştırdığı, onları kendi kendine zarar verir duruma getirdiği, zihinsel becerilerini olumsuz etkilediği, onları kışkırttığı ve olumsuz bir biçimde kontrol altına aldığı ve son olarak

¹²⁹ Geoff MacDonald, Mark R. Leary, 2005, ss.202-223.

¹³⁰ Bkz. C. Nathan DeWall Et al., 2011.

¹³¹ Geoff MacDonald, Mark R. Leary, 2005, s.205.

onları başkalarına yardımı ve işbirliğini reddeden eğilimlere yönelttiği yapılan çeşitli çalışmalarla ortaya konulmuştur.¹³²

Tekrar vurgulamak gerekirse, sosyal dışlanmanın insanların bazı temel ihtiyaçlarını tehdit ettiği ve olumsuz etkilediği ve onları ‘daha saldırgan, daha yıkıcı, daha az işbirlikçi, daha az yararlı yaptığı ve zaman içinde anlamlı düşünce ve çabalara daha az eğilim göstermelerine yol açtığı’¹³³ görülmektedir. Sosyal dışlanmanın olumsuz ve yıkıcı etki ve sonuçlarını sırasıyla saldırganlık, toplum yanlısı davranışlar, öz-düzenleme, tutumlar, sosyal kaygı ve öz-saygı alt başlıkları altında incelemeden hemen önce, dışlanmaya verilen ani, orta ve uzun vadeli tepkileri ve dışlanmanın bilişsel süreç üzerindeki olası etkilerini birkaç cümle ile vurgulamakta fayda vardır. Yapılan çalışmalar dışlanmaya karşı ortaya çıkan ilk tepkilerin acı, kırgınlık ve olumsuz bir ruh hali olduğunu ortaya koymaktadır. Verilen bu ani tepkiler bireyi bir yandan dışlanmanın olumsuz sonuçlarıyla baş başa bırakırken, diğer yandan maruz kaldığı yıkıcı süreci kavrama çabalarının ortaya çıkmasına vesile olurlar. Acı ve kırgınlıkla geçen ilk evrenin hemen sonrasında, dışlanan birey acıyı azaltmak için dışlanma sonucunda yoksun kaldığı ihtiyacını (aidiyet, öz-saygı vs.) yeniden tatmin etmenin yollarını aramaya başlar. Bu arayış dışlanan bireyin kısa vadeli tepkilerini biçimlendirir. Örneğin birey dışlanma sonucunda aidiyet ihtiyacından yoksun bırakılmışsa, hemen sonrasında aidiyet duygusunu arttıracak girişimlerde bulunmaya başlayacaktır. Bireyin bu girişimleri bilişsel (grup içinde daha yakın ilişkide olduklarını hatırlamak ya da sahip olduğu sosyal bilgiyi amacına yönelik olarak seçici bir biçimde kullanmak gibi) ya da davranışsal (gruba uymak ya da grup içinde daha çok çalışmak gibi) olabilir. Bununla

¹³² Jean M. Twenge Et al., s.63.

¹³³ Roy F. Baumeister, C. Nathan Dewart, 2005, s.54.

birlikte bireyin bütün bilişsel ve davranışsal çabalarına rağmen dışlanma süreci devam ettiğinde, uzun vadeli tepkiler ortaya çıkarak dışlanan bireyin çabalarının tükenmesine ve onun tamamen umutsuzluğa düşmesine yol açarlar.¹³⁴ Bunun sonucunda dışlanan birey kendini yabancılaşmış, karamsar, aciz ve değersiz hisseder. Birey kendisine artık tatmin imkânı sunmayan ya da sunma niyetinde olmadığını açıkça gösteren gruptan tamamen koparak ya ihtiyaçlarına cevap bulacağı yeni arayışlara yönelecek ya da Durkheim'ın intihar olasılığını da içine alan ağır koşullarda kendini bulacaktır.

Son olarak dışlanmaya verilen ani, orta ve uzun vadeli tepkilerin yoğunluğu ve derinliğinin, büyük ölçüde dışlanmaya konu olan ilişkiye atfedilen önemle paralellikler arz ettiğini belirtmek yararlı olacaktır. Araştırmalar dışlanma deneyimlerine karşı ortaya çıkan tepkilerin boyutlarını belirleyen dört faktörden bahsetmektedir.¹³⁵ İlk olarak, dışlanma deneyimi öncesindeki aidiyet statüsü önemlidir. Buna göre dışlanma sonucunda maruz kalınan hâlihazırdaki bir aidiyet kaybı, öncesinde aidiyet bağları bulunmayan bir ilişkiye kabul edilmemekten daha yoğun tepkilere neden olacaktır. Basit bir örnekle; işten atılmaya ve dolayısıyla var olan bir aidiyet bağının yitimine verilen tepkiler, iş başvurusunun reddedilmesine verilen tepkilerden çok daha yoğun ve derin olacaktır. İkinci olarak, dışlanmaya yol açan değerlendirme sürecinin dayanağı önemlidir. İnsanlar genellikle kimlikleri, çeşitli kusurları ve istenmeyen özellikleri nedeniyle dışlanmaya maruz kalırlar. Bununla birlikte araştırmalar gösteriyor ki göze çarpan ve çekici özelliklere sahip insanlar da diğerleri tarafından dışlanabilmektedirler. Çok zengin, ünlü, çekici ve yetenekli insanlar ya tehdit olarak görüldükleri için ya da vasat insanlarla birlikte olmayı arzulamayacakları varsayımıyla diğerleri tarafından

¹³⁴ Kipling D. Williams, Lisa Zadro, 2005, s.21-24.

¹³⁵ Mark R. Leary, 2005, ss.40-46.

dışlanabilmektedirler. Ne var ki her ikisi de dışlanmayla sonuçlanmasına rağmen, dayanakları farklı iki sürece verilen tepkiler de farklı olabilmektedir. İyi özellikleri nedeniyle dışlanan bireylerin tepkileri, kötü ve istenmeyen özellikleri nedeniyle dışlanan bireylerin tepkilerine nazaran daha farklı olmakta ve bu bireyler olumlu duygu ve düşüncelerini muhafaza edebilmektedirler. Buna karşın “kötü” ve istenmeyen özellikleri nedeniyle dışlanan bireylerin daha öfkeli, üzgün, kırgın ve mutsuz bir portre çizdikleri gözlenmektedir. Üçüncü olarak, dışlanma sadece algıya ve hislere dayanmayıp aynı zamanda davranışsal bir durumu işaret ettiğinde, verilen tepkiler daha yoğun olabilmektedir. İnsanlar başkalarıyla ilişkilerinde önem derecelerinin düşük olduğunu algıladıklarında kendilerini dışlanmış hissedebilirler ve buna karşı belli bir tepki ortaya koyabilirler. Buna karşın dışlanmış olma hissine davranışsal bir durum (bir partiye davet edilmeme ya da bir listeden çıkarılma gibi) eşlik ettiğinde verilen tepkiler çok daha yoğun olabilmektedir. Dördüncü ve son olarak, dışlanmanın dayanağının bir karşılaştırma sürecinin olup olmaması verilen tepkinin yoğunluğunu belirleyebilir. Dışlanma özellikle kabul süreçlerinde adaylar arasında karşılaştırma yapmaya dayanabileceği gibi (iş başvuruları, sportif seçmeler vs.) herhangi bir karşılaştırmaya dayanmaksızın da (tek olan adayın seçilmemesi, üçüncü bir kişi olmaksızın bir evliliğin bitirilmesi, takımdan atılma, vs.) gerçekleşebilir. Karşılaştırma imkânının eşlik ettiği dışlanma süreçlerine maruz kalan bireyler, elde ettikleri bilgiler yoluyla çıkarımlarda bulunmak suretiyle dışlanmaya görece daha az tepki verebilirler. Buna karşın karşılaştırma imkânı elde edemeyen dışlanmış bireylerin, sahip oldukları belirsizlikle birlikte ortaya koyacakları tepkiler çok daha yoğun olabilir.

Her koşul altında sosyalleşme eğilimine ve aidiyet ihtiyacına sahip olan insanın aynı zamanda bilişsel bir varlık olduğu, edindiği bilgileri zekâsını ve akıl yürütme

becerisini kullanarak işlediği bilinen bir gerçektir. Sonuçları itibariyle insan yaşamı üzerinde derin izler bırakabilen sosyal dışlanmanın, bilişsel süreçleri de ciddi bir biçimde etkilediği görülür. Çalışmalar sosyal dışlanmanın bilişsel süreç üzerinde üç temel etkisinin olduğunu işaret etmektedir.¹³⁶ İlk olarak, sosyal dışlanma, dikkat eksikliği ve güçlü tepkilerin eşlik ettiği artan uyarılmalara yol açabilir. Bu uyarılmaların kaynağı sosyal dışlanmanın geleceğine yönelik belirsizlik algısı ve gelişmeye başlayan kaygılardır. Standart koşullarda ortaya çıkan uyarılmalar insanları daha hızlı çalışmaya ve dolayısıyla performanslarını arttırmaya teşvik ederken, sosyal dışlanma sonucunda ortaya çıkan uyarılmaların insanların performansını düşürdüğü ve onları yavaşlattığı görülmektedir.¹³⁷ İkinci olarak, dışlanma insanların büyük oranda dışlanma deneyimleri üzerine odaklanmalarına ve daha çok kendi içsel düşünceleriyle meşgul olmalarına neden olarak onları gelen bilgileri işlemekten alıkoyar. Burada dışlanmaya maruz kalan insanın özellikle dışarıdan gelen bilgileri işleme performansının olumsuz etkilenmesi söz konusudur. Üçüncü ve son olarak, dışlanan insanlar bilişsel kaynaklarının çoğunluğunu duygusal çöküntülerini bastırmak için harcayabilirler. Bunun sonucunda ileride ele alınacağı üzere öz-düzenleme gibi kontrol mekanizmaları sosyal dışlanmadan olumsuz etkilenebilmektedir. Bir bütün olarak, ‘sosyal dışlanmanın insanın zekâsı ve akıl yürütme becerisi üzerinde önemli aksaklıklar meydana getirdiği’¹³⁸ yapılan çalışmalarda da ortaya koyulmaktadır. Sosyal dışlanma, insanların kendi isteklerini dizginleme ve karar verme becerilerini olumsuz etkileyebilmektedir. Dışlanma

¹³⁶ Roy F. Baumeister, C. Nathan Dwall, 2005, s.59.

Ayrıca bkz. Roy F. Baumeister, Jean M. Twenge, Christopher K. Nuss, “Effects of Social Exclusion on Cognitive Processes: Anticipated Aloneness Reduces Intelligent Thought”, *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol.33, No.4, 2002, s.817-27.

¹³⁷ ibid, ss.818-26.

¹³⁸ Roy F. Baumeister, C. Nathan Dwall, 2005, s.63.

sonucunda genellikle karar verme becerileri zayıflayan insanlar, diğer kabul gören insanlara nazaran kendileri açısından işleri zorlaştıran davranışları (her şeyi ertelemek gibi) daha fazla sergilemekte, riskli ve irrasyonel tercihlerde daha fazla bulunmaktadır. Ayrıca dışlanma sonucunda insanların mantık ve akıl yürütme becerilerinin gerilediği, zekâ ve akıl yürütme gerektiren karmaşık görevlerde performanslarının daha düşük olduğu görülmektedir.¹³⁹

2.3. Sosyal Dışlanma ve Saldırganlık

Saldırganlık, zarar görmeyi istemeyen birisine kasıtlı şekilde yöneltilen zarar verici davranışları ifade eder. Bu anlamıyla saldırganlığın üç özelliğinden bahsetmek mümkündür. İlk olarak, saldırganlık dışarıdan görünebilen bir davranıştır. Saldırganlık insanın içinde gerçekleşen duygu (öfkelenmek gibi) ya da düşünce (birisini öldürdüğünü düşünmek gibi) değildir ve onlardan farklıdır. İkinci olarak, saldırganlık kasıtlıdır ve zarar vermeye yöneliktir (kazalar ya da doktorun hastasına acı vermesi saldırganlık olarak değerlendirilemez). Üçüncü ve son olarak, saldırganlıkta saldırıya maruz kalan kurban saldırıdan kaçınır. İntihar ya da sadomazoşizm saldırganlık olarak değerlendirilemez.¹⁴⁰

Saldırganlığın, Freud gibi içgüdüsel olduğunu ileri süren düşünürler olduğu gibi, dışsal faktörler yardımıyla öğrenilen bir davranış biçimi olduğunu ileri süren görüşler de vardır. Temeli her ne olursa olsun saldırganlığın yaştan cinsiyete, hormonlardan

¹³⁹ Megan L. Knowles, Wendi L. Gardner, 2007, s.739.

¹⁴⁰ Brad J. Bushman, Sander Thomaes, “Aggression”, içinde (Ed.Roy F. Baumeister, Kathleen D. Vohs), *Encyclopedia of Social Psychology (2 Volume Set)*, Sage Publications, ABD, 2007, s.20.

genetiğe, gelenekten medyanın etkisine pek çok kaynaktan beslendiği bir gerçektir. Saldırganlığı ortaya çıkaran, yani onu görünür, kasıtlı ve üçüncü kişilere zarar veren bir davranışa dönüştüren nedenlerin ise basitçe istenmeyen durumlar ya da olaylar olduğu ileri sürülebilir.¹⁴¹

Bu anlamda sosyal dışlanmanın da saldırganlık gösteren davranışlar üzerinde doğrudan etkileri olduğunu belirtmek gerekir. Yapılan birçok deney ve araştırma sosyal dışlanmanın saldırganlığı arttırdığını açık bir biçimde ortaya koymaktadır. Sosyal dışlanma, dışlayanlara ya da yakın ilişkide olunan partnerlere yönelik saldırganlıklarda çok güçlü bir risk faktörü olarak belirir. Üstelik bu saldırganlık dışlama faaliyetleri içinde bulunmayan yabancılara da yönelebilmektedir ki her yabancı aslında potansiyel bir dışlayan olarak görülür. Sosyal dışlanmanın saldırganlığı arttırmasının en büyük nedeni, dışlananın diğerlerinin faaliyetlerini muğlâk ve düşmanca algılaması ve sonrasında bu düşmanlığa karşı önlem olarak daha da saldırganlaşmasıdır. Nitekim sosyal dışlanmanın aynı zamanda başkalarına güveni de azaltması ya da yok etmesi¹⁴² dışlananın diğerlerinin faaliyetlerine atfettiği düşmanlık algısını daha da güçlendirir. Diğer yandan dışlananın başkalarına karşı geliştirdiği saldırgan tavırlarla birlikte, sosyal bakımdan kendi içine kapanması onu sürekli ve artan biçimde tekrarlanan bir dışlanma süreciyle baş başa bırakır. Öyle ki gençler üzerinde yapılan ‘birçok çalışma saldırgan ve içine kapanık gençlerin ilişki içinde oldukları grup tarafından dışlanmalarının çok yüksek bir ihtimal olduğunu ortaya koymaktadır.’¹⁴³ Açıktır ki sosyal dışlanma ile

¹⁴¹ ibid., s.20-25.

¹⁴² Jean M. Twenge Et al., s.64.

¹⁴³ Jaana Juvonen, Elisheva F. Gross, “The Rejected and the Bullied: Lessons About Social Misfits from Developmental Psychology”, içinde (Ed.Kipling D. Williams, Joseph

saldırganlık bir döngü içerisinde birbirlerini besleyen süreçlerdir. Beklenileceği üzere, sosyal dışlanmanın tersine döndüğü durumlarda ise (yeni sosyal bağlar kurma, yeni gruba kabul edilme veya dışlanılmış olan gruba yeniden kabul edilme, ya da en azından yeniden kabul olasılığının belirmesi gibi) saldırganlık eğilimleri önemli oranda düşüş göstermektedir.¹⁴⁴ Bu noktada ‘saldırganlığın sosyal dışlanma deneyimlerinin kaçınılmaz bir sonucu olmadığını, bazı durumların ve kişiliklerin saldırganlık eğilimini destekleyici tutumlar sergilerken, buna karşın diğerlerinin bu tutumları elimine edebildiklerini’¹⁴⁵ belirtmekte yarar vardır. Denilebilir ki ‘sosyal dışlanma sonrası saldırganlık durumsaldır [beklentiler, kabuller vs. bağlı olabilir] ve aidiyet ihtiyacı tarafından belirlenir. Kabul edilme ve ilişki kurma olasılığı düşükse saldırganlık olasılığı yüksek, yüksekse saldırganlığın görülme olasılığı düşüktür.’¹⁴⁶

Sosyal dışlanma ile saldırganlığın birbirlerini destekleyici oldukları görüşü son zamanlarda yapılan çeşitli deneysel çalışmalarla da açıkça ortaya konmaktadır. Hayvanlar üzerine yapılan bir çalışmada sosyal dışlamaya maruz bırakılan hayvanların acıya daha az duyarlı oldukları görülmüştür.¹⁴⁷ İnsanlar üzerinde yapılan benzer bir çalışma da sosyal dışlanmanın insanda acıya duyarlılığı düşürdüğünü yani fiziksel acıya dayanma eşiğini arttırdığını ve sonrasında ortaya konulan duygusal tepkileri azalttığını

P. Forges, William Von Hippel), *The Social Outcast: Ostracism, Social Exclusion, Rejection, and Bullying*, Psychology Press, New York, 2005, s.158.

¹⁴⁴ C. Nathan DeWall Et al., 2011, ss.981-84.

¹⁴⁵ Jean M. Twenge, “When Does Social Rejection Lead to Aggression? The Influences of Situations, Narcissism, Emotion, and Replenishing Connections”, içinde (Ed.Kipling D. Williams, Joseph P. Forges, William Von Hippel), *The Social Outcast: Ostracism, Social Exclusion, Rejection, and Bullying*, Psychology Press, New York, 2005, s.210.

¹⁴⁶ ibid, ss.210-211.

¹⁴⁷ Bkz. Geoff MacDonald, Mark R. Leary, 2005, ss.202-223.

göstermektedir.¹⁴⁸ Yine yapılan bazı vaka çalışmalarında da sosyal dışlanmanın saldırganlığı arttırdığı açıkça görülmektedir. Bu vakalara en çarpıcı ve medyatik örnekler genellikle Amerika’da görülen okul katliamlarıdır. ‘Amerika’da 90’lar boyunca meydana gelen okul katliamlarını yakından inceleyen bir çalışma hemen hemen bütün faillerin tekrarlanan bir sosyal dışlanma deneyimine sahip olduklarını ortaya koymuştur.¹⁴⁹ Yine 15 okul saldırısı vakasını inceleyen bir çalışma da saldırıların müsebbibinin aşırı ve kronik sosyal dışlanma süreçleri olduğunu ortaya koymuştur.¹⁵⁰

Sonuç olarak sosyal dışlanma, acı duyarlılığı düşen, ‘saldırgan ve yıkıcı dürtülerini kontrol etmede isteksiz ve duygusal bakımdan duyarsız olan’¹⁵¹ bireyin, belli bir ilişkiden ya da fiziksel yaralanmadan muzdarip olan diğerleriyle empati kurmasına engel olur. İnsanlar diğerlerini anlamak ve onlarla empati kurmak için duygulara ihtiyaç duyarlar.¹⁵² Ne var ki ‘sosyal dışlanma insanı fiziksel acı ve duygu bakımından görece hissizleştiren geçici bir duygu eksikliğine neden olur.’¹⁵³ Böylece dışlanma sonucunda duygularının düzenli işleyişi geçici ya da kalıcı olarak olumsuz etkilenen birey ya da grubun acı algısı ve başkalarını anlama becerisi farklı gelişir. Sosyal dışlanmaya maruz bırakılan birey ya da grupların, saldırganlık sergiledikleri eylemlerinde açıkça göze

¹⁴⁸ C. Nathan DeWall , Roy F. Baumeister, “Alone But Feeling No Pain: Effects of Social Exclusion on Physical Pain Tolerance and Pain Threshold, Affective Forecasting, and Interpersonal Empathy”, *Journal Of Personality and Social Psychology*, 91(1), 2006, ss.1-15.

¹⁴⁹ Jean M. Twenge, 2005, s.202.

¹⁵⁰ Mark R. Leary Et al., *Teasing, “Rejection, and Violence: Case Studies of the School Shootings”*, *Aggressive Behavior*, Vol.29, 2003, ss. 202-214.

¹⁵¹ C. Nathan DeWall Et al., ss.995-96.

¹⁵² Jean M. Twenge Et al., 2007, s.57.

¹⁵³ ibid, s.63.

çarpan empati yoksunluğunun altında yatan nedenlerinden birinin de bu olduğu ileri sürülebilir. Öyle anlaşıyor ki sosyal dışlanma saldırganlık olasılığını arttırdığı gibi, onun boyutunu ve yoğunluğunu da belirleyen önemli bir faktördür.

2.4. Sosyal Dışlanma ve Toplum Yanlısı Davranışlar (*Prosocial Behaviors*)

İnsan eliyle inşa edilmiş olan kültürlerin hemen hemen tamamı başkalarına yardım etmekten övgüyle bahsederken, bencil olmayı terk edilmesi gereken olumsuz bir özellik olarak vurgularlar. Genel bir kural olarak toplumun parçası olabilmek, aidiyet bağları geliştirebilmek ve kolektif kazanımlardan istifade edebilmek için toplum yanlısı davranışlarda bulunmak kaçınılmazdır. Kendi yararından ziyade başkalarının yararını gözeten toplum yanlısı davranışlar, ilk anda mantıksız gelmesine ve ilişki ya da grubun menfaati için bireyin (ya da grubun) kendi öznelliğini yok etmesi gibi görünse de grup aidiyetinin uzun vadede yararları oldukça tatmin edicidir. Bu nedenledir ki insanlar izole bir hayat sürmek yerine bir arada yaşamayı ve onun bir gereği olarak toplum yanlısı davranışlar sergilemeyi tercih ederler.¹⁵⁴ Üstelik bu davranışların insanın birçok temel ihtiyaçlarını tatmin etmesinin önkoşulu olduğu düşünülünce, toplum yanlısı davranışlar sergilemenin bir tercih değil zorunluluk olduğunu ileri sürmek de mümkündür. Nitekim ‘bencillik ve antisosyal davranışlar arzulanmayan sosyal izolasyon durumlarına yol açarken, fedakârlık gösteren, işbirlikçi ve toplum yanlısı olan

¹⁵⁴ ibid, s.56.

davranışlar ise tam tersine kabul edilmenin ve sonrasında gelen ödüllerden istifade etmenin önünü açabilmektedir.¹⁵⁵

Toplum yanlısı davranışlar bireyin parçası olduğu toplum içinde diğer insanlarla karşılıklı olarak yardımlaştığı, bireylerin birbirlerini destekledikleri ve imkân oldukça birbirlerini sevdikleri inancına dayanmaktadır. Böylece toplum yanlısı davranışlar bir yandan grubun üyesi olarak kazanımlardan faydalanmayı sağlarken diğer yandan grubun diğer birçok üyesiyle bağlantılar ve çeşitli ilişkiler geliştirmeyi, işbirlikleri kurmayı mümkün kılar. Bu nedenledir ki birey ya da grubun diğerleriyle ilişkilerini doğrudan ve olumsuz etkileyen sosyal dışlanma, dışlananların diğerleriyle toplum yanlısı davranışlar sergilemelerini engeller ya da kısıtlar. Yapılan araştırmalar da dışlanmanın insanları toplum yanlısı davranışlarda bulunmaktan uzaklaştırdığını göstermektedir.¹⁵⁶ Burada da yine diğerlerince yeniden kabul edilme olasılığının hatırı sayılır ölçüde azalttığı saldırganlık eğilimi örneğine benzer bir istisna söz konusudur. Öyle ki dışlanan birey ya da grubun kabul edilme ve aidiyet elde etme olanağına ya da inancına hala sahip olduğu durumlarda, toplum yanlısı davranışları hiç dışlanmamış olan üyelere göre daha fazla sergilediği görülür. Kısaca belirtmek gerekirse, sosyal dışlanmadan muzdarip birey ya da gruplar aidiyet duygusunu yeniden elde etme güdüsüyle hareket ederler ve bu amaçla diğerlerinin kendilerini kabul etmelerini sağlamak amacıyla toplum yanlısı davranışlar sergilemeye özen gösterirler. Buna karşın kabul olasılığının olmadığı durumlarda, dışlanmış birey ya da grubun tavrının daha çekimser ve sıklıkla bencilce olduğu görülür.¹⁵⁷ Çünkü diğerleri tarafından kabul edilme

¹⁵⁵ Roy F. Baumeister, C. Nathan Dewall, 2005, s.55.

¹⁵⁶ Jean M. Twenge Et al., 2007, s.56.

¹⁵⁷ C. Nathan DeWall Et al., 2011, ss.985-86.

arzusu içinde olan insan için ‘aidiyeti elde etmek uğruna kendini sınırlamak ve fedakârlıklarda bulunmak, aidiyet kazanımının gerçekleşmeyeceği durumlarda pek bir anlam ifade etmez. Öyle ki İnsan özü itibariyle aidiyet arayışı içinde olmasına karşın, sosyal dışlanma bu arayışı çıkmaza sokar. Böylece insanın temel ve belirleyici amaçlarından biri yok olur ve bununla birlikte diğer birçok davranış da ortadan kalkar.’¹⁵⁸ Ortadan kalkan bu pek çok davranışın birçoğunun da toplum yanlısı davranışlar olduğunu söylemek mümkündür.

2.5. Sosyal Dışlanma ve Öz-Düzenleme (*Self-Regulation*)

Öz-düzenleme insanın sahip olduğu dürtülerini ve davranışlarını kontrol etmesini ve toplumca arzulanan sınırlar içinde tutmasını ifade etmektedir. Özellikle içinde olduğu durumu ve tepkileri değiştirmek için insanın sergilediği bilinçli çabaları, onun öz-düzenleme özelliğini açıkça ortaya koymaktadır. Bu çabalar, davranışları, düşünceleri, dürtüleri ya da arzuları ve duyguları kapsar.¹⁵⁹ Bilindiği üzere güçlü bir aidiyet ihtiyacı içinde olan insan, bu ihtiyacının da yönlendirmesiyle dâhil olduğu sosyal yapılar yoluyla hayatını idame ettirir, kolektif refahtan istifade eder, yeniden üretim sürecinden yararlanır. Bununla birlikte insanın diğerleriyle çatışma ve sürtüşmeler yaşamasına yol açan bencil dürtüleri de yok değildir. Ne var ki diğerleriyle birlikte yaşamak isteyen insanın bencil davranışlara yol açan dürtülerini kısıtlaması ve

¹⁵⁸ Roy F. Baumeister, C. Nathan Dwall, 2005, s.56.

¹⁵⁹ Öz-düzenleme kavramı aynı zamanda öz-kontrol (self-control) ve öz-disiplin (self-discipline) kavramlarıyla çok yakın anlamlara sahiptir ve bu nedenle uzmanlar tarafından her üç kavramın birbirinin yerine kullanılabildiğini belirtmek yerinde ve yeterli olacaktır. Bkz. Roy F. Baumeister, “Self-Regulation”, içinde (Ed.Roy F. Baumeister, Kathleen D. Vohs), *Encyclopedia of Social Psychology* (2 Volume Set), Sage Publications, ABD, 2007, ss.841-45.

bazı fedakârlıklarda bulunması gereklidir.¹⁶⁰ Bu noktada doğası itibariyle bencil dürtülere de sahip olan insan ile onun fedakârlıklarda bulunmasını talep eden toplum arasındaki merkezkaç gerilimin büyük ölçüde insanın öz-düzenleme becerisi ile dengelendiğini söylemek yerinde olacaktır. ‘İnsanlar sahip oldukları öz-düzenleme becerileriyle kendi davranışlarını tanımlanmış sosyal standartlara uygun şekilde değiştirebilmekte ve böylece bencil eğilimlerinden fedakârlık yaparak grup içindeki onaylanmış statülerini devam ettirebilmektedirler.’¹⁶¹ Öyle ki öz-düzenleme sayesinde ‘insanın kendiliği ve toplum arasında zımni bir anlaşma kuruludur. Buna göre insanlar sosyal kabulde sağlanacak faydaları elde etmek için dürtülerini kontrol altında tutarlar.’¹⁶²

Yapılan bazı deneysel çalışmalarda birey ve toplum arasındaki gerilimi dengeleyen öz-düzenlemenin sosyal dışlanma süreçlerinden olumsuz etkilendiği açıkça ortaya konulmuştur.¹⁶³ Etkin bir biçimde işleyen öz-düzenleme bireylerin baştan çıkarıcı dürtülerine rağmen davranışlarını kontrol etmelerini ve gerekirse değiştirmelerini, sosyal dünyalarında itibar edilmeyen dürtülerini bastırmalarını, kurallara itaat etmelerini, açık ve onaylanmış kişisel çıkarlarının peşinden gitmelerini ve topluma olumlu katkı yapmalarını mümkün kılar. Etkin bir öz-düzenleme hem bireyin hem de diğerlerinin sağlığı ve refahı için temel öneme sahiptir. Sosyal dışlanma yoluyla zarar görmüş bir öz-düzenleme ise bireyi, bencil davranışlarını açığa çıkaran güdülerini

¹⁶⁰ Roy F. Baumeister Et al., 2005, s.590.

¹⁶¹ Roy F. Baumeister, C. Nathan Dewall, 2005, ss.53-54.

¹⁶² C. Nathan DeWall Et al., 2011, s.986.

¹⁶³ Bkz. Roy F. Baumeister Et al., 2005.

bastırmaktan ve fedakârlık yapmaktan alıkoyar ve hem bireyi hem de diğerlerini potansiyel trajik sonuçlarla baş başa bırakabilir.¹⁶⁴

Sosyal ve kültürel hayatın karmaşık ve eşsiz bir biçimde gelişmesini sağlayan ve insanın temel adaptasyon mekanizmalarından biri olan öz-düzenleme, insanı ilk atalarından ve diğer sosyal canlılardan ayıran bir özelliktir.¹⁶⁵ Bu özellik insanın ‘kendini ideallere, beklentilere, değerlere, kurallara ve diğer standartlara uygun bir biçimde değiştirebilmesini mümkün kılar.’¹⁶⁶ Ne var ki sosyal dışlanma, insandaki bu önemli özelliğin etkin işleyişine darbe vurur ve bireyleri bencil davranışlara yol açan dürtülerini bastırma çabalarında isteksiz olmaya sevk eder. Öz-düzenlemedeki bu genel kuralda da aynen saldırganlık ve toplum yanlısı davranışlar da olduğu gibi bir istisna söz konusudur. Buna göre sosyal dışlanmaya maruz kalan bireyler yeni bir kabul edilme fırsatı gördüklerinde ya da hissettiklerinde öz-düzenlemeye daha fazla odaklanabilmekte ve onu daha etkin bir biçimde ortaya koymaktadırlar.¹⁶⁷ Dolayısıyla saldırganlık ve toplum yanlısı davranışlarda olduğu gibi, kabul edilme olasılığının öz-düzenlemede de sosyal dışlanmadan kaynaklı tepkileri azalttığını ya da tersine çevirebildiğini söylemek mümkündür.

¹⁶⁴ Ibid, s.603.

¹⁶⁵ C. Nathan DeWall, Roy F. Baumeister, Kathleen D. Vohs, “Satiated with Belongingness? Effects of Acceptance, Rejection, and Task Framing on Self-Regulatory Performance”, *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol.95, No.6, 2008, s. 1381.

¹⁶⁶ Roy F. Baumeister, C. Nathan Dewall, 2005, s.55.

¹⁶⁷ Bkz. C. Nathan DeWall, Roy F. Baumeister, Kathleen D. Vohs, 2008, s.1381.

Ayrıca bkz. C. Nathan DeWall Et al., 2011, ss.987-88.

2.6. Sosyal Dışlanma ve Tutumlar (*Attitudes*)

Tutumlar, insanın kendi sosyal dünyasındaki diğer insanları, grupları, olayları, diğer canlıları ve nesneleri ayrıntılı biçimde değerlendirmesini ifade etmektedirler. Bir tutum bildirmek, tutumun konusuna (olay, insan, nesne vs.) yönelik olarak ondan hoşlanmayla ya da hoşlanmamayla veya onu onaylamayla ya da onaylamamayla ilgili kararı içerir. İnsanın hem dünyayı algılayışını hem de nasıl davranacağını etkileyen tutumlar oldukça önemlidir. Tutumlar; duygusal, bilişsel ve davranışsal bileşenlere sahip tutum konusu şeyin kısa ve öz değerlendirmeleridir. Birbirlerine bağlı olarak ele alınması elzem olan bu bileşenlerden duygusal bileşen, tutum konusu şeye karşı duyulan hisleri (sevgi, korku, vs.); bilişsel bileşen, tutum konusu şeyle ilgili inançları, düşünceleri, yorumları vs. ifade etmektedir. Davranışsal bileşen ise tutum konusu şeyle ilgili geçmiş davranış ve deneyimlerin şimdiki ve gelecekteki davranışları belirleyen davranışsal bilgiyi ifade etmektedir. Davranışsal bilgi sayesinde insanlar tutumlarını geçmişteki eylemleri doğrultusunda belirlerler.¹⁶⁸

Tutumların dört temel işlevinden bahsetmek mümkündür. Bunlar, bilgi işlevi, yarar işlevi, ego savunması işlevi ve değer ifade edici işlevdir. Bu işlevler sırasıyla ele alınacak olursa; bilgi işlevi, tutumların tutum konusu şey hakkındaki yeni bilgileri kısa ve öz biçimde olumlu ya da olumsuz yorumlama ve onları kategorize etme becerisidir. Yarar işlevinde ise tutumlar, tutum konusu şeye yaklaşımın nasıl olacağını belirlerler. Örneğin tutumlar insanların faydalı şeylere yanaşmalarını, zararlı şeylerden kaçınmalarına yardımcı olurlar. Ego savunması işlevinde ise tutumlar insanların içsel

¹⁶⁸ Geoffrey Haddock, Gregory R. Maio, “Attitudes”, içinde (Ed.Roy F. Baumeister, Kathleen D. Vohs), *Encyclopedia of Social Psychology (2 Volume Set)*, Sage Publications, ABD, 2007, ss.67-68.

çatışmalarla baş etmelerine ve öz-saygılarını korumalarına yardımcı olurlar. Örneğin bilardoyu kötü oynayan birisi bilardoya karşı derin bir nefret ya da aşağılayıcı bir tutum geliştirebilir çünkü kötü performansı kendine olan saygısını tehdit etmektedir. Son olarak, tutumların değer ifade edici işlevi insanlara temel değerlerini, inançlarını ve görüşlerini ifade etme fırsatı sunar. Örneğin bir kimsenin kullanılmış pilleri evsel çöpler yerine atık pil kutularına atması onun çevreyi korumaya yönelik duyarlılığını gösteren bir tutumdur.¹⁶⁹

İşleyişleri ve içinde geliştikleri süreçler çok karmaşık gibi görünse de ‘insanların tutumları çok fazla çaba göstermeksizin çabucak biçimlenir. Tutumların biçimlenmesinde birçok faktör etkilidir. Bunlar insanların bir konu hakkındaki bilgileri nasıl işlediklerini ve belli tutumlar biçimlendirmenin kişilerarası amaçlarını ne kadar tamamladığını içeren faktörlerdir.’¹⁷⁰ Sosyal dışlanmaya maruz kalan bireyler, insan doğasından gelen sosyalleşme eğilimi ve aidiyet ihtiyacı doğrultusunda, dışlandıkları bağları yeniden elde etmek ya da yeni sosyal bağlar kurmak arzusunda olurlar. Bu haliyle sosyal dışlanma, dışlanmış olanların sosyal bağlar elde etme arzusunu arttırdığı gibi, onların özellikle potansiyel ilişki kaynaklarına karşı daha özverili ve işbirlikçi tutumlar biçimlendirmelerine neden olmaktadır. Yapılan deneysel çalışmalar da göstermektedir ki sosyal dışlanmaya maruz kalan bireyler ilişki ve kabul edilme olasılığının belirdiği durumlarda diğerlerine karşı daha uyumlu tutumlar sergilemektedirler.¹⁷¹ İlişki potansiyelinin reddedildiği ya da olmadığı tersi durumlarda ise özellikle tutumların ego savunması işlevine paralel olarak, öz-saygısını korumak

¹⁶⁹ ibid., ss.68-69.

¹⁷⁰ C. Nathan DeWall Et al., 2011, s.988.

¹⁷¹ ibid, ss.988-89.

isteyen birey diğerlerine yönelik olarak uyumsuz, katı, dışlayanları dışlayan ya da düşmanca tutumlar benimseyecektir.

2.7. Sosyal Dışlanma ve Sosyal Kaygı (*Social Anxiety*)

Yaygın bir biçimde görülen ve insanların sosyal etkileşimlerindeki performanslarını önemli oranda etkileyen sosyal kaygı, gerçek ya da kurgusal sosyal süreçler içinde diğer insanlar tarafından olumsuz değerlendirilme ya da reddedilme düşüncesinin yol açtığı (korku ya da paniğe benzer) duygusal tedirginliği ifade etmektedir.¹⁷² ‘Sosyal kaygılar, insanlar diğerleri üzerinde özel bir etki bırakmaya motive olduklarında ama bunu gerçekleştirme konusunda kendilerinden şüpheyi düştüklerinde ortaya çıkarlar.’¹⁷³ Kişilerarası davranışlarda önemli bir role sahip olan sosyal kaygının insanlar üzerinde hem yapıcı hem de yıkıcı etkileri olabilmektedir. Sosyal kaygılar insanları daha kontrollü olmaya zorlayarak onların etkileşimlerinde sosyal imajlarına zarar verecek ve kabul edilmelerini engelleyecek davranışlarda bulunmamalarına yardımcı olurlar. Bu yanıyla bakıldığında belli bir oranda görülen sosyal kaygıların yapıcı bir etkisinin olabildiğini ve özellikle öz-düzenlemeyi destekleyici bir işlevi olduğunu söylemek mümkündür. Ne var ki sosyal kaygılar genellikle bireyler üzerinde olumsuz etkilere sahiptirler. Sosyal kaygı deneyimleri çoğunlukla sosyal davranışlar üzerinde yıkıcı ya da yıpratıcı etkilere sahiptirler ve bireyleri sürekli olarak davranışlarının istenen etkiyi doğurmadığı yönünde uyarırlar.

¹⁷² ibid, s.1002.

Ayrıca bkz. Barry R. Schlenker, Mark R. Leary, “Social Anxiety and Self-Presentation: A Conceptualization and Model”, *Psychological Bulletin*, Vol.92, No.3,1982, s. 642.

Robin M. Kowalski, “Social Anxiety”, içinde (Ed.Roy F. Baumeister, Kathleen D. Vohs), *Encyclopedia of Social Psychology (2 Volume Set)*, Sage Publications, ABD, 2007, s.880.

¹⁷³ Barry R. Schlenker, Mark R. Leary, 1982, s.666.

Öyle ki çok sık ve çok yoğun olarak kendilerini gösteren sosyal kaygılar, insanları uyumsuzlaştırabilir, hayata dair hedeflerinden koparabilir ve onları sosyal ilişkiler geliştirmekten alıkoyabilir. Bazı durumlarda sosyal kaygılar birey açısından o kadar etkilidir ki bu bireyler kaygılarını arttıran her türlü sosyal etkileşimden uzak durmayı tercih ederler.¹⁷⁴

Sosyal dışlanma insanda sosyal kaygıları besleyen önemli bir faktördür. ‘Sosyal kaygılara sahip insanlar kronik bir biçimde diğerleri tarafından olumsuz değerlendirilme ve reddedilme korkusu yaşarlar.’¹⁷⁵ Öyle ki bu insanların reddedilme korkuları gerçekleştiğinde ve sosyal dışlanmayı gerçekten deneyimlediklerinde yeni ilişkiler geliştirmeye direnç gösterebilirler çünkü yeni bir ilişki onlar için aynı zamanda yeni bir sosyal dışlanma olasılığı anlamına gelmektedir. Sosyal kaygı ve sosyal dışlanma arasındaki bu bağlantı aynı zamanda bazı iç içe geçmiş üç süreci içermektedir. İlk olarak, sosyal kaygılara sahip olan insanların reddedilme korkusu nedeniyle sosyal performansları oldukça düşük seviyelerde seyreder; ikinci olarak genellikle diğerleri üzerinde olumsuz duyguların belirmesine neden olurlar ve bu da reddedilmelerine yol açar; üçüncü ve son olarak diğerleri onu kendilerinden farklı görürler ve bu da sosyal dışlanmanın olasılığını arttırır. Yetersiz sosyal performans, başkalarında olumsuz duygular uyandırma ve farklı görünme özelliklerini bir araya topladığımızda, sosyal kaygılar taşıyan bireyin ilişkiler başlatma ve sonraki adımları atmada çok da başarılı

¹⁷⁴ Robin M. Kowalski, 2007, s.880-881.

¹⁷⁵ C. Nathan DeWall Et al., 2011, s.1004.

olamayacağını ve bunun da yeni sosyal dışlanmalara zemin hazırlayabileceğini söylemek mümkündür.¹⁷⁶

Özetle, sosyal kaygılar, çevresindekilerle uzun süreli, kararlı ve olumlu ilişkiler kurmak ve bu ilişkiler kanalıyla gelişen aidiyet bağları içinde yer almak eğilimi ve ihtiyacı içinde olan bireyin sosyal faaliyetleri üzerinde genellikle olumsuz etkilere sahiptirler. Sosyal kaygılar, herhangi bir sosyal dışlanma sürecinin nedeni olabildikleri gibi, sosyal dışlanma deneyimlerinin sonucunda da ortaya çıkabilir ya da daha güçlü biçimlerde görülebilirler. ‘Yapılan pek çok araştırma [da] sosyal dışlanmanın kaygıyı arttırdığı, sosyal içerilmenin ise azalttığını [açıkça] göstermektedir.’¹⁷⁷ Şunu da belirtmekte fayda var ki ‘sosyal kaygılar sosyal bağların olmamasıyla değil, sosyal bağların bozulmasıyla ilgilidirler.’¹⁷⁸ Dolayısıyla bitmiş yıkıcı deneyimler sonrasında gelişen depresyondan farklı olarak kaygılar sadece deneyimler değil aynı zamanda olasılıklar üzerinden de beslenirler. Kaygılar genellikle yaygın biçimde görülen sıkıntılar arasında kabul edilmektedir. Aidiyetin de insan hayatındaki temel önemi ve yaygınlığı göz önüne alındığında ve dışlanma olasılığıyla birlikte değerlendirildiğinde kaygılarla arasında açık bir bağ olduğunu söylemek şaşırtıcı olmayacaktır.¹⁷⁹

2.8. Sosyal Dışlanma ve Öz-Saygı (Self-Esteem)

Hatırlanacağı üzere Maslow’un ihtiyaçlar hiyerarşisinin dördüncü basamağında, sevgi ve aidiyet basamağının hemen üzerinde saygı/öz-saygı bulunmaktadır. İnsanlar

¹⁷⁶ ibid, s.1002-3

¹⁷⁷ Roy F. Baumeister, Dianne M. Tice, 1990, s. 190.

¹⁷⁸ ibid, s. 171.

¹⁷⁹ ibid, s.190.

genellikle kendileri hakkında olumlu, kararlı, emin değerlendirmeler yapma, öz-saygılarını koruma ve başkalarından saygı görme arzusu ve ihtiyacı içindedirler.¹⁸⁰ Kabaca ‘insanın kendini kıymetli görmesi’¹⁸¹ anlamına gelen özsaygı insanların tatmin etmeye çalıştıkları en güçlü ihtiyaçları arasındadır ve kişilik, bilişsel süreç ve davranışlar üzerinde önemli etkilere sahiptir.¹⁸² “Öz-saygı ihtiyacının tatmini bireyin özgüvenini arttırdığı gibi daha değerli, güçlü, yetenekli, yeterli ve yararlı olduğunu ve ayrıca varlığının dünya için gerekli olduğunu hissetmesine yol açar. Bu ihtiyacın tatmini engellendiğinde ise bireyde zayıflık, acizlik ve aşağılık duygusunun ortaya çıkması söz konusudur.”¹⁸³

İnsanlar genellikle öz-saygılarını ve kendileri hakkındaki iyi duygularını muhafaza etmeye büyük çaba gösterirler. Bu çabayı görmek ve anlamak, insan davranışlarının şaşırtıcı derecede önemli bir kısmının açıklanabilmesine imkân verir. İnsanların çoğunun işlerin iyi gitmesini kendilerine, kötü gitmesini ise şansa ya da başkalarına yorma eğiliminde oldukları bir gerçektir. Kendine hizmet eden önyargı (*self-serving bias*) olarak adlandırılan bu eğilimin kaynağı da yine korunmak istenen öz-saygı ve kendisi hakkındaki iyi duygulardır. Sosyal düzeyde ise grup-içi önyargı (*ingroup bias*) biçiminde görülen bu eğilim sonucunda desteklenen öz-saygı, önyargı ve

¹⁸⁰ Abraham H. Maslow, 1970, s.45.

¹⁸¹ Jean M. Twenge, “Self-esteem”, içinde (Ed.Roy F. Baumeister, Kathleen D. Vohs), *Encyclopedia of Social Psychology (2 Volume Set)*, Sage Publications, ABD, 2007, s.819.

¹⁸² Matthew T. Gailliot, Roy F. Baumeister, “Self-Esteem, Belongingness, and Worldview Validation: Does Belongingness Exert a Unique Influence Upon Self-Esteem?”, *Journal of Research in Personality*, 41, 2007, 327-28.

¹⁸³ Abraham H. Maslow, 1970, s.45.

tarafdarlığı arttırmakta ve insanların ait oldukları grupların diğer gruplardan daha iyi olduğuna inanmalarını sağlamaktadır.¹⁸⁴

Daima güçlü, kalıcı, kararlı ve olumlu ilişkiler kurma eğiliminde ve aidiyet ihtiyacı içinde olan ‘insanlar öz-saygılarının yüksek olmasını arzularlar ve ortaya koydukları duygusal tepkiler genellikle öz-saygılarının arttırılması yönündedir. Buna karşın öz-saygılarının azalmasından sık sık kaçındıkları ve öz-saygılarını kaybetmeyi kabullenme konusunda isteksiz oldukları görülür.’¹⁸⁵ Öz-saygı her ne kadar insanın kendiliğini oluşturan önemli bir bileşen olsa da onu belirleyen faktörler muğlâktır. Son zamanlarda yapılan çok sayıda araştırma öz-saygıyı belirleyen temel iki faktör olabileceğini ortaya koymaktadır. Bu faktörler aidiyet ve dünya görüşünün onaylamasıdır.¹⁸⁶ Güçlü sosyal bağlara sahip olmanın ve bu bağlar yoluyla aidiyet ihtiyacını tatmin etmenin öz-saygıyı arttırdığı ya da aidiyet ihtiyacını karşılamayan durumların öz-saygıyı azalttığı görülmektedir. Aynı zamanda dünya görüşünün diğerlerince onaylanmasının da öz-saygıyı arttırdığı çalışmalarla ortaya konulabilmektedir. Buna göre inanç ve düşüncelerin başka kişilerce onaylanması kişilerin öz-saygıları arttırmakta, buna karşın onaylanmaması ise öz-saygıyı azaltıcı bir etki doğurmaktadır.¹⁸⁷

¹⁸⁴ Jean M. Twenge, 2007, s.821.

¹⁸⁵ Roy F. Baumeister, Galit A. Dori, Stephen Hastings, “Belongingness and Temporal Bracketing in Personal Accounts of Changes in Self-Esteem”, *Journal of Research in Personality*, 32, 1998, s.223.

¹⁸⁶ Dünya görüşünün onaylanması (*worldwiev validation*) kişinin sahip olduğu değer ve inançları başkalarının da paylaşması yanında kişinin de bu inanç ve değerlere göre yaşaması ve davranmasını ifade eder. Bkz. Matthew T. Gailliot, Roy F. Baumeister, 2007, ss.327-345.

¹⁸⁷ *ibid*, ss.328-330.

Belirleyici faktörleri olan aidiyet ve dünya görüşünün onaylanması ile birlikte ele alındığında, sosyal dışlanmanın öz-saygı üzerindeki etkilerini ve ortaya çıkacak olası tepkileri tahmin etmek hiç de zor değildir. Öyle ki ‘öz-saygı, insanın içgüdüsel olarak kendini koruma duygusuna hizmet etmekten ziyade, onu diğer insanlarla olan ilişkilerini korumaya yönelik davranışlarda bulunmaya teşvik eder.’¹⁸⁸ Bu anlamda öz-saygı ihtiyacının aynı zamanda sosyal dışlanmadan kaçınma eğilimini de yansıttığını söylemek yanlış olmayacaktır.¹⁸⁹ Nitekim insanlar tarafından kabul edilmek ve onaylanmak öz-saygıyı arttırırken, reddedilmek ve dışlanmak azaltıcı ya da yıkıcı bir rol oynamaktadır. Aynı zamanda öz-saygının insanın gelecekteki aidiyet statüsü üzerinde de doğrudan etkileri söz konusudur. Öyle ki ‘yüksek öz-saygı insan için diğerleri tarafından istenilen ve yakınlık kurulmaya özen gösterilen bir kişi olma anlamına gelirken, düşük seviye öz-saygı diğerleri tarafından umursanmayan ya da kaçınılan birisi olma anlamına gelmektedir. Aidiyet ihtiyacı çok güçlü bir ihtiyaç olduğundan, öz-saygı bizler için aidiyetlikle dolu yakıt deposunun göstergesi gibidir. Yakıt göstergesi çok aşağı indiğinde insanlar bütün çabalarını depoyu yeniden doldurmak için harcarlar.’¹⁹⁰ Sonuç olarak denilebilir ki sosyal içerilme deneyimi sonucunda bir gruba girmek, başkaları tarafından kabul edilmek ve onaylanmak, aidiyet bağları kurmak öz-saygıyı arttırırken, sosyal dışlanmaya maruz kalmak ya da reddedilmek öz-saygı üzerinde olumsuz etkilere sahiptir.¹⁹¹

¹⁸⁸ Mark R. Leary Et al., “Self-Esteem as an Interpersonal Monitor: The Sociometer Hypothesis”, *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 68. No.3. 1995, s.529.

¹⁸⁹ Mark R. Leary, “Commentary on Self-Esteem as an Interpersonal Monitor: The Sociometer Hypothesis (1995)”, *Psychological Inquiry*, Vol.14, No.3 ve 4, 2003, s.271.

¹⁹⁰ Jean M. Twenge, Roy F. Baumeister, 2005, s.28.

¹⁹¹ Roy F. Baumeister, Galit A. Dori, Stephen Hastings, 1998, ss.223-24.

BÖLÜM II

SOSYAL GRUPLARDA AIDIYET VE SOSYAL DIŞLANMA: SÜREÇ VE DİNAMİKLERİN İŞLEYİŞİ

Aidiyet ve sosyal dışlanma süreçlerinin toplumsal dinamiklerini ele almadan hemen önce bazı önemli noktaları açıklığa kavuşturmak yerinde olacaktır. Buna göre daha önce de belirtildiği üzere sosyal dışlanma ile birlikte diğer üç dışlanma süreci (sosyal reddedilme, psikolojik dışlanma ve psikolojik taciz) bu çalışmada bir bütün olarak ele alınmış ve spesifik durumlar dışında tamamı sosyal dışlanma kavramı altında incelenmiştir. Bununla bir yandan ortaya çıkabilecek bir kavram karmaşasının önüne geçmek, diğer yandan bu çalışmanın amacına yönelik olarak dışlanma süreçleri ve toplumsal sonuçları ile ilgili bütünlüklü bir perspektif ortaya koymak hedeflenmiştir. Yine benzer bir biçimde çalışmanın birçok yerinde sosyal içerilme (*social inclusion*) ve aidiyet kavramları genellikle yakın anlamlarda kullanılmışlardır. Nitekim yapılan birçok çalışmada da, özellikle sosyal dışlanmanın irdelendiği çalışmalarda, her iki kavramın (sosyal içerilme ve aidiyet) birbirlerinin yerine kullanılabildikleri açıkça görülmektedir.¹⁹² Bu amaçla bu çalışmanın devamında yine bir kavram karmaşasının önüne geçilmesi amacıyla spesifik durumlar dışında her iki kavram yerine sadece aidiyet kavramı kullanılacaktır.

Bir önceki bölümde ayrıntılı şekilde ele alındığı üzere, birçok düşünürün çalışmalarında yer verdikleri, Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisinde çok önemli bir önem

¹⁹² Marilynn B. Brewer, 2005, s.339.

atfettiği, Baumeister ve Leary'nin ise kuramlarının merkezine aldıkları aidiyet ihtiyacı insanın temel ihtiyaçları arasındadır. Yaşamsal önemdeki fizyolojik ihtiyaçların (beslenme, giyinme, barınma, üreme, vs.) ve güvenlik ihtiyaçlarının (bedensel, ailevi, sıhhi, maddi, vs.) tatmininden hemen sonra güçlü bir biçimde kendini gösteren aidiyet ihtiyacı, sosyal bir varlık olan insanın neredeyse bütün sosyal edimlerini biçimlendiren temel bir ihtiyaçtır. Öyle ki 'İnsanlar diğerleriyle yakınlaşmaya, onlar tarafından seilmeye ve çeşitli gruplarla aidiyet bağları geliştirmeye olağanüstü çaba harcarlar.'¹⁹³ Ne var ki sosyal süreçlere 'insanları dâhil eden ilişkiler aynı zamanda başka insanları dışlayan sınırları da tayin ederler... Sosyal hayatlarımızın önemli bir kısmı kimleri dâhil edeceğimiz, kimleri dışlayacağımız ve bu süreçlerle ilgili hangi hissiyatlar içinde olacağımız ile ilgilidir. İnsanın duvarlara (Roma Duvarı, Berlin Duvarı), tel örgülere (ABD ve Meksika arasındaki) ve hendeklere (İngiliz Kalelerini çevreleyen) olan tutkusu rastlantısal değildir. Bizlerin içerilme ve dışlanmayı yönetme ihtiyacımızın somutlaşmış birer manifestosudurlar.'¹⁹⁴

Önceki bölümde aidiyet ve sosyal dışlanmanın insan için anlamı ve önemi ele alınmış olup bu süreçlerin insan hayatı üzerindeki etkileri, olası tepkileri ve sonuçları ortaya konulmuştur. Buna göre 'insanlar yaşantılarına anlam katan, onların güvenliğini sağlayan ve onları olumlu eğilimlere yöneltten ilişkilere sahip olmaktan ya da bunları temin eden bir grubun parçası olmaktan emin olmak isterler.'¹⁹⁵ Ne var ki insanın genellikle yakınındakilerle ya da yakın hissettikleriyle kurduğu kalıcı, kararlı ve olumlu ilişkileri neticesinde bir ilişkide ya da grupta somutlaşan aidiyet bağları, bir yanıyla

¹⁹³ Jean M. Twenge and Roy F. Baumeister, 2005, s. 28.

¹⁹⁴ Dominic Abrams, Michael A. Hogg, José M. Marques, *The Social Psychology of Inclusion and Exclusion*, Psychology Press, New York, 2005, s. 1-2.

¹⁹⁵ ibid, s. 14.

onun temel bir ihtiyacını tatmin ederken diğeryanıyla da onu sürekli bir biçimde madalyonun öteki yüzündeki sosyal dışlanma gerçeğiyle yüz yüze bırakmaktadır. Bazı temel ihtiyaçlarımızı sekteye uğratan sosyal dışlanmanın, maruz kalan birey ve gruplar üzerinde olumsuz sonuçları olduğu; bilişsel, davranışsal ve duyuşsal süreçlerde bazı yıkıcı tepkilerin ortaya çıkmasına neden olduğu yukarıda açıkça ortaya konulmuştur. Özetle, yapılan çalışmalar göstermiştir ki sosyal dışlanma saldırganlık eğilimini arttırmakta, toplum yanlısı davranışları azaltmakta, öz-düzenleme ve öz-kontrol süreçlerini olumsuz etkileyerek dışlanan birey ya da grubu kendi kendine zarar verir davranışlara sürükleyebilmekte, sosyal kaygıyı arttırmakta, olumsuz ve yıkıcı tutumları desteklemekte ve nihayet öz-saygıyı olumsuz yönde etkilemektedir. Sosyal dışlanmanın, ayrıca dışlanmaya maruz kalan bireyin bilişsel sürecini olumsuz etkilediğini, zekâsı ve akıl yürütme becerisini azalttığını gösteren çalışmalar da mevcuttur.¹⁹⁶ Ek olarak, genellikle dışlanma sonucunda görülen sosyal izolasyon ya da aidiyet yoksunluğunun bireyin bedensel sağlığı üzerinde de olumsuz etkileri söz konusudur. Örneğin, çalışmalar işaret etmektedir ki sosyal bakımdan izole bir yaşam süren ya da aidiyet yoksunluğu içinde olan bireylerin bağışıklık sistemleri daha zayıftır, kalp sağlıkları risk altındadır ve erken ölme olasılıkları daha yüksektir.¹⁹⁷

Birey ya da grubun aidiyet hissine zarar veren ve dolayısıyla aidiyet ihtiyacının tatminini engelleyerek bilişsel, davranışsal ve duyuşsal süreçleri hatta fiziksel sağlığı

¹⁹⁶ Bkz. Jean M. Twenge, Roy F. Baumeister, 2005, s. 38.

Ayrıca bkz. Roy F. Baumeister, Jean M. Twenge, Christopher K. Nuss, 2002, s.817-27.

¹⁹⁷ Susan T. Fiske, Mariko Yamamoto, "Coping with Rejection Core Social Motives Across Cultures", içinde (Ed. Kipling D. Williams, Joseph P. Forges, William Von Hippel), *The Social Outcast: Ostracism, Social Exclusion, Rejection, and Bullynig*, Psychology Press, New York,2005, s.185.

üzerinde birçok olumsuz etkiler doğuran sosyal dışlanmanın ortaya çıkardığı birbirlerine bağlı çeşitli tepkilerden bahsetmek mümkündür.¹⁹⁸ Deneyimlenen bir sosyal dışlanma sürecine ilk tepki, genellikle dışlanmaya karşı koymak ve tehdit edilen ilişki ya da grup üyeliğini korumak veya geliştirmek girişimlerini kapsar. Bu girişimlerin ve açıkça ayak diremenin altında yatan neden tahmin edileceği üzere insanların daha çok yakın çevreleriyle keşfettikleri, pekiştirdikleri ya da yarattıkları kimliklerinden ve dâhil oldukları aidiyet bağlarından ve bir bütün olarak bunların sağladığı maddi ve manevi faydalardan kolayca vazgeçememeleridir. Ortaya konulan ikinci tepki, ilişkiyi ya da grup üyeliğini yeniden elde etmek ya da istenilen seviyede sürdürmek için imkân dâhilindeki çeşitli araç ve yollara başvurulmasıdır. Bu araç ve yollar toplum yanlısı davranışlarını ve işbirliği çabalarını arttırmak, belirleyici rolü olan kişi ya da gruplara yaranmaya çalışmak ya da dışlanmaya neden olan sınırları zorlamak şeklinde olabilir. Üçüncü tepki ise ilişki üzerinde ya da grup içinde kontrolü yeniden ele geçirme girişimi şeklinde ortaya konulabilir. Bu üç tepkinin de sonuçsuz kalması durumunda bir kabullenme süreci başlar ve bu dördüncü aşamada ortaya çıkan tepki artık kabullenilen dışlanmayı ve dayandığı zemini sorgulamaya, anlamlandırmaya yöneliktir. Beşinci olarak kabullenme aşamasından sonra dışlanılan ilişki ya da grup üyeliği geride bırakılır ve başka bir ilişki ya da üyeliğe geçme girişimi ortaya konulur. Burada dışlanmanın kabulüyle birlikte başka ilişkiye ya da grup üyeliğine odaklanmanın iki yolla gerçekleşebildiği söylenebilir. Dışlanma sonucunda başka bir ilişki ya da grup üyeliği

¹⁹⁸ Bkz. Dominic Abrams, Michael A. Hogg, and José M. Marques, 2005, s. 16.

Ayrıca bkz. Tracy McLaughlin-Volpe Et al., “Exclusion of the Self by Close Others and by Groups: Implications of the Self-Expansion Model”, içinde (Ed. Dominic Abrams, Michael A. Hogg, José M. Marques), *The Social Psychology of Inclusion and Exclusion*, Psychology Press, New York, 2005, s. 119.

arayışı içinde olan bireyler, hâlihazırda içinde oldukları ilişkilere ve gruplara yoğunlaşma girişiminde bulunabilirler ya da tamamen yeni bir ilişkiye başlama veya yeni bir gruba katılma girişimi sergileyebilirler. İleride ele alınacağı üzere, sosyal dışlanmaya tepki olarak ortaya çıkan bu iki girişim arasındaki fark, bugün modern dünyada görülen dışlanma süreçlerini, ortaya çıkan tepkileri ve dışlanmaya bir şekilde maruz kalan ya da öyle olduğunu düşünen birey ya da grupların tercih ve eğilimlerini anlamak açısından oldukça önemlidir.

Sonuçları ve ortaya çıkardıkları tepkiler bakımından insan için hayati öneme sahip olan aidiyet ve sosyal dışlanma süreçlerini, aktörler, yöntem ve dinamikler bağlamında kavramsal bir çerçeve içinde değerlendirmek yararlı olacaktır. Tablo 2.1 aidiyet ve sosyal dışlanmanın kavramsal bir çerçevesini sunmaktadır.¹⁹⁹ İlk sütun, ilişkilerin hangi bağlamda gerçekleştiğine, aidiyet/dışlanma süreçlerinin hangi düzeyde deneyimlendiğine bağlı olarak bazı kategorileri işaret etmektedir. Görüldüğü üzere ‘aidiyet ve dışlanma süreçleri birçok farklı düzeylerde ortaya çıkabilmektedir.’²⁰⁰ Her bir düzey kavramsal çerçevede farklı yerleri işaret etse de pratikte her birinin diğeri ya da diğerleriyle tamamlayıcı, destekleyici ve birbirlerine bağlı ilişkileri olduğunu belirtmekte fayda vardır. İlk satırda yer alan sınır ötesi düzeyde görülen aidiyet ya da dışlanma süreçleri ulusa, ırka, etnik kökene, dine, kültürel ya da ekonomik bölünmelere, coğrafi farklılıklara vs. dayanmaktadır. Bu düzeyde ortaya koyulan farklılıklar aracılığıyla ‘insan olmaktan gelen ya da küresel topluluğun bütün kesimlerinin sahip

¹⁹⁹ Ayrıntı için Bkz. Dominic Abrams, Michael A. Hogg, José M. Marques, 2005, ss.16-22.

²⁰⁰ ibid, s.17.

olduğu haklar budanır veya yok sayılırlar.’²⁰¹ Başka bir deyişle sınır ötesi düzeylerde görülen farklılıklar, sınırın berisini tanzim etme, diğer yandan sınırın ötesinde kalanlar için dayatılan mahrumiyet alanlarını inşa etme ve meşrulaştırma çabasına hizmet ederler.

TABLO 2.1: Aidiyet ve Sosyal Dışlanmanın Kavramsal Çerçevesi		
Aidiyet/Dışlanma Sürecindeki İlişki Bağlamı	Dışlanmanın Biçimi	Aidiyet/Dışlanma Sürecindeki Dinamikler
Sınırötesi (transnational) Düzey	İdeolojik/Moral	Bağımsız ya da karşılıklı bağımlı ilişki
Toplumsal Düzey	Temsili	Mutabakata ya da çekişmeye dayalı dışlanma
Kurumsal Düzey	Kategorik	Maddi ya da sembolik kaynaklara erişim
Gruplararası Düzey	Fiziksel	Sonuç odaklı ya da süreç odaklı
Grupiçi Düzey	İletişimsel	Zaman/ Kısa ya da uzun dönem perspektif
Kişilerarası Düzey		Fırsat ya da tehdit motivasyonu
İçsel Düzey		
Kaynak: Dominic Abrams, Michael A. Hogg, and José M. Marques, 2005,s. 17.		

İkinci satırdaki toplumsal düzey ise toplumda zımni ya da açık bir konsensüse dayalı olarak belli kimselerin dışlanmasını ifade eder; örneğin zihinsel engelliler, evsizler, obezler gibi. Sonraki satırdaki kurumsal düzey ise toplumlarda mevcut olan değişik grupların, birey ya da grupları kabul etme ya da dışlama süreçlerinde çeşitli kriterler ortaya koymalarını ifade etmektedir. Gruplararası düzeyde ise, gruplar

²⁰¹ ibid.

belirlenen sınırlar içerisinde aidiyet ve dışlama süreçlerini domine eden farklılıklarını vurgularlar. Bu farklılıklar aynı zamanda diğer gruplarla olan mesafeyi de tayin edici rol oynarlar. ‘Gruplararası düzeyde görülen dışlanma diğer düzeyde görülenlerden çok daha açık ve belirgindir. Çünkü bu süreç genellikle diğer gruplarla doğrudan bir rekabeti ya da çatışmayı içermektedir.’²⁰² Grup içi düzeyde ise bir grupta her bir üyenin yapabileceklerinin, yapamayacaklarının, nasıl davranacağını, vs. belli kriterler aracılığıyla açık ya da zımni bir biçimde ortaya koyulduğu ve bunlara uymayanların akıbetinin dışlanma olacağı vurgulanır. Kişilerarası düzey ile adından da anlaşılacağı üzere kişiler arasında gerçekleşen ilişkilerdeki aidiyet ve dışlama süreçleri vurgulanır; evlenmek, boşanmak, yakın arkadaşlık gibi. Son olarak içsel düzey ile insanları aidiyet bağları kurmaya teşvik eden ya da onların bu amacını engelleyen bilişsel ve duyuşsal çerçeve ifade edilmektedir. ‘Bir anlamda insanın kendisiyle olan ilişkisini ifade eden içsel düzey, kişinin bir ilişkiye dâhil olurken dikkate aldığı içerik ve olanakları tanımlar.’²⁰³ İçsel düzey, kişinin bir ilişkiyi başlatma ya da bir gruba dâhil olma çabalarının ilk adımlarının atılıp atılmayacağına oldukça belirleyicidir; örneğin, diğerlerinden çok daha iyi oynayan siyahî bir oyuncu, beyazlardan kurulu bir golf kulübüne daha önce reddedilmemesine karşın üyelik için hiçbir girişimde bulunmayabilir.

İkinci sütunda yer alan aidiyet ve dışlanmanın biçimlerine gelinecek olursa; ilk sırada yer alan ideolojik/moral biçim, aidiyet ya da dışlanmanın genel kabul gören sosyal bir ideolojiye, ahlaki geleneklere ve ilkelere dayanmasını ifade etmektedir. Bu biçim altında meydana gelen aidiyet ve dışlanma süreçleri, benzer sonuçları olan iki

²⁰² ibid, s. 18.

²⁰³ ibid.

farklı olaya toplumda tamamen farklı yaklaşımların ortaya çıkmasına neden olurlar. Örneğin, infaz edilen bir idam cezası yoluyla suçlunun yani dışlananın ortadan kaldırılması konsensüse varmış olan toplum açısından meşru görülürken ve sahip olduğu ahlaki sınırları etkilemezken, aynı suçlunun mağdur ya da mağdur yakını tarafından öç almak amacıyla öldürülmesine ise tamamen farklı yaklaşılmaktadır. Benzer şekilde sağlık giderleri için sokakta dilenen bireye toplumun yaklaşımı ile TV programları aracılığıyla benzer yardımlar talep eden bireye yaklaşımlar çok farklı olabilmektedir. Örneklerden de anlaşılacağı üzere ideolojik/moral biçim altında gerçekleşen aidiyet ve dışlanma süreçlerinde meşru ya da en azından kabul edilebilir bir alan açmak için karmaşık yasal ve kurumsal sitemlerin arabuluculuğuna ihtiyaç vardır.²⁰⁴

İkinci sırada yer alan ve ideolojik/moral biçime göre daha az formel olan temsili biçimde ise dışlanan birey ya da gruplar insan olmamakla ya da en azından dışlayan grup üyelerinden daha az insan olmakla, canavar olmakla itham edilirler. Hain, bölücü, bebek katili, elebaşı, şer ekseni, terörist ya da daha alt kültürlerde rastlanılan orospu, dinsiz, Çingene gibi dışlanan birey ve grupları dışlayandan daha ayrı ve alt bir yere koyan söylemlerin sosyal (ve bilişsel) temsil gücünden yararlanılmaktadır. Böylece bireyi ya da bir bütün olarak grubu dışlamak çok daha kolay olur. Farklı grup ve bireyler grubun bütünlüğünde ve algılanan özniteliğinde farklı derecelerde değerlendirilirler. Bu da her farklı birey ya da gruba ilgili farklı beklentiler ve farklı muameleler anlamına gelir. Temsili biçim altında görülen dışlanma, ideolojik bir çerçeveye ya da bir kurallar silsilesine ihtiyaç duymaz. Bununla birlikte bu tarz

²⁰⁴ ibid.

dışlanma muhtemelen dışlanmanın temsili söylemler aracılığıyla ifadesidir ve ayrıca dışlanmayı sürdüren nedensel bir faktör olarak sürece büyük ölçüde dâhil edilir.²⁰⁵ Örneğin etnik bir azınlık kendisine atfedilen sosyal derece nedeniyle zaten farklı beklentilerle ve farklı muamelelerle sosyal dışlanmaya bir şekilde maruz kalırken bir de bölücü, şeytan, hain gibi temsili söylemlerle dışlanmaya maruz kalmaları dışlanmayı sürdürmeye ve pekiştirmeye katkı sağlar.

Aidiyet ve dışlanma süreçlerinde rastlanılan üçüncü biçim ise birey ve grupları diğerleriyle paylaştıkları belli özelliklerine göre sosyal kategorilere ayırmaya dayanmaktadır. Sosyal kategorilerin aidiyete/dışlanmaya etkisi aslında birbirlerine bağlı ve birbirlerini var eden iki ayrı sürecin aynı zamanda birbirlerini görünür kılmasıdır. Nitekim ‘sosyal kategorizasyon, insanlar bireyleri kategoriler halinde gruplamaya başlar başlamaz ortaya çıkan otomatik bir süreç olarak kabul edilebilir.’²⁰⁶ Burada dikkat edilmesi gereken husus ideoloji, yasa, gelenek ya da ahlak temelli aidiyet ve dışlanma süreçleri daha katı ve değişimleri daha zor iken, sosyal imgelemler de yine daha yaygın ve kalıcı iken kategorik süreçler ise görece daha esnek ve değişkendirler, ayrıca anlamları ve uygunlukları dayandıkları bağlama göre kolayca değişebilmektedir.²⁰⁷ Örnek vermek gerekirse, aidiyet ya da dışlanma süreçlerinin kategorik biçimlerinin ne kadar esnek ve değişken olduğunu sanatsal akımlarda sıklıkla görmek mümkündür. Belli bir etnik gruba ya da alt kültüre atfedilerek dışlanan sanatsal bir akımın ve dolayısıyla bunu icra eden ve takip eden kesimin belli bir süre sonra kabul

²⁰⁵ ibid, s.18-19.

²⁰⁶ Michela Schröder-Abé, Astrid Schütz, “Collective Self”, içinde (Ed.Roy F. Baumeister, Kathleen D. Vohs), *Encyclopedia of Social Psychology (2 Volume Set)*, Sage Publications, ABD, 2007, s. 154.

²⁰⁷ Dominic Abrams, Michael A. Hogg, José M. Marques, 2005, s.19.

görmesi ve hatta ondan öte bir saygınlık statüsü elde etmesi sıklıkla rastlanan bir durumdur.

Aidiyet ve sosyal dışlanma süreçlerinin görüldüğü dördüncü biçim ise çok daha somut haliyle fiziksel ayrıma dayanan biçimdir. Fiziksel ayrım çok farklı şekillerde ve düzeylerde görülebilir. Apartheid, Berlin Duvarı, Irkçı yasalar gibi kurumsal ve yasalaşmış olup siyasal otoritelerce yürütülebildiği gibi kişiler arası ilişkilerde de kolayca ve sıklıkla görülür.²⁰⁸ Son olarak Tablo 2.1’de ikinci sütunun son satırında görüldüğü üzere aidiyet ve dışlanma iletişimsel pratiklere dayanılarak da ifade bulabilirler. Yok sayma, imalı hareketlerde bulunma, iğneleme gibi iletişim yöntemleri bu dışlanma biçimine örnek olabilir.

Tablo 2.1’in üçüncü ve son sütununda ise aidiyet ve dışlanma sürecindeki dinamikler vurgulanmaktadır. İlk olarak, taraflar süreç içerisinde birbirlerinden bağımsız ya da çoğu zaman görüldüğü üzere birbirlerine karşılıklı bağlı olabilirler. Dışlanmanın hedefindeki birey ya da gruplar bunun farkında olmayabilirler, dışlanmaya ilgisiz kalabilirler ya da aidiyet olanaklarını kendileri için yeterli gördükleri başka sosyal yapılarda bulabilirler. Diğer yandan dışlanma sürecini başlatan kaynaklar genel dışlanma kriterlerini kullanarak karşılıklı bağımlı bir ilişkiye sahip olmadıkları birey ve grupları dışlayabilirler. Bağımsız dışlanmaya en güzel örneklerden biri refah seviyesi yüksek kitlelerin kentleşme sürecinde kendi uydu kentlerini yaratmaları ve akabinde iyi eğitim kurumlarının da o yerleşim alanlarında hizmete başlaması, buna karşın refah seviyesi düşük kesimlere daha donanımsız eğitim kurumlarının bırakılmasıdır. Üstelik insanlar süreçle ilişkili karşılıklı bağımlılıkların farkına varmadıkça, bağımsız sosyal

²⁰⁸ ibid.

dışlanmaya karşı tutarlı ve güçlü herhangi bir direnç ya da tepki ortaya koymaları olası değildir.²⁰⁹ Karşılıklı bağımlı ilişkilerde dışlanma bir mutabakata ya da çekişmeye dayanabilir. Örneğin okullarda kızlar ve erkekler kendilerine uygun oyunlar oynamak ve sosyal aktivitelerde bulunmak için kendi istekleriyle ayrı olmaktan mutludurlar. Doktorlar ve hemşireler, öğretmenler ve müstahdemler genellikle farklı yerlerde yemek yemekten ya da farklı kantinlerde bulunmaktan mutlu olabilirler. Diğer yandan dışlanma süreci mutabakata değil de içinde çatışma ve tehdit de barındıran çekişme koşullarına dayanabilir. Buradaki dinamikler genellikle kimin ve hangi gerekçeyle dışlandığı üzerinde cereyan etmektedir.²¹⁰

Aidiyet ve dışlanmada bir diğer önemli dinamik kaynaklara erişimdir. Çekişmeli koşullarda gerçekleşen dışlanma süreçlerinde taraflar değerli kaynaklara erişme konusunda özenli davranırlar. Bu kaynaklar maddi temelli olabildikleri gibi saygınlık, prestij, bağımsızlık, self determinasyon gibi sembolik unsurları içeren sosyal ve psikolojik temelli soyut kaynaklar da olabilirler. Sosyal dışlanmanın dinamikleri maddi kaynaklara yönelik olduklarında genellikle sonuç odaklı, sembolik kaynaklara yani soyut kaynaklara yönelik olduklarında ise genellikle süreç odaklı olurlar.²¹¹

Aidiyet ve dışlanma dinamiklerinden biri de zamandır. Zaman bir yönüyle aidiyet ve dışlanmanın tarihsel boyutunu vurgulayabilirken (İslam'da Sünni-Şii, İskoçya'da Protestan-Katolik çekişmeleri gibi) diğer yönüyle birey ya da grup düzeyinde bu süreçlerin deneyimlendiği zaman dilimini anlatabilmektedir. Tarihsel bağlama sahip aidiyet ve dışlanma süreçlerinin yavaş yavaş kültürün vazgeçilmez bir

²⁰⁹ ibid, s.20.

²¹⁰ ibid.

²¹¹ ibid, s. 21.

parçası oldukları görülür. Öyle ki aidiyet ve dışlanma süreçleri ve bunları belirleyen dinamikler zaman içinde çok daha katı ve sınırları keskin bir hal alabilir, ya da zamanla biçim değiştirebilirler. Tarihsel boyutuyla zaman, ayrıca bireysel ve kolektif bellek ya da beklentiler yoluyla aidiyet ve dışlanma süreçlerine dair değişimi tetikleyen önemli bir dinamiktir. Örneğin geçmişte birisi ya da bir grup tarafından ileri sürülmüş bir tehdit ya da tanınmış bir fırsat, bir yaklaşımın şimdi ve gelecekte diğerlerine nasıl (kapsayıcı ya da dışlayıcı) davranacağını belirleyebilir.²¹² Dini metinlerde belli bir grup ya da kavim için dile getirilen dışlayıcı söylemlerin bugünün dünyasında bile hala etkin rol oynaması buna güzel bir örnektir. Birey ve grup ilişkisinde zaman faktörüne ise sosyal ilişkiler yoluyla aidiyet bağı kurmanın birey üzerindeki olumlu ve yapıcı sonuçlarına, buna karşın devam eden ve sürekli tekrarlanan dışlanma süreçlerinin kısa, orta ve uzun vadedeki yıkıcı etkilerine önceki bölümlerde değinilmişti.

Son olarak aidiyet ve dışlanma süreçlerinde etkin dinamiklerden biri de motivasyondur. Bu süreçlerde tarafların hangi motivasyonlar tarafından yönlendirildiğini anlamak önemlidir. Etkileşim içindeki birey ve grupların motivasyonları, ilişkilerinin kapsayıcı ya da dışlayıcı olmasını belirler. Nitekim sahip oldukları motivasyonlar tarafların algılarını biçimlendirir ve birbirlerine karşı davranışlarının hangi yönde olumlu/aidiyet ya da olumsuz/dışlanma ilerleyeceğini tayin eder.²¹³ Aidiyet ve dışlanma tarafından sunulan en uygun ve genel motivasyon kaynakları tehdit (ya da sosyal maliyet) ve fırsattır. Tehdit ya da sosyal maliyet söz

²¹² ibid, s. 21.

²¹³ Bkz. John M. Levine, Richard L. Moreland, Leslie R. M. Hausmann, “Managing Group Composition: Inclusive and Exclusive Role Transitions”, içinde (Ed. Dominic Abrams, Michael A. Hogg, José M. Marques), *The Social Psychology of Inclusion and Exclusion*, Psychology Press, New York, 2005, s s.135-160.

konusu grup ya da bireyin olumsuz davranışlarıyla grubu zayıflattığı ya da gruba dâhil edilmesinin grubun varlık nedenini tehdit edeceği anlayışına dayanır. Örneğin tembel ya da işbirliğine yanaşmayan birey ya da gruplar dışlanabilir ya da milliyetçi reflekslere sahip politik bir irade göçmenleri kabul etmeyebilir. Buna karşın fırsat motivasyonu ise sosyal dışlanma yerine içerilmeye vurgu yapar ve gerek grubun zayıf unsurlarına gerekse de grup dışı potansiyel üyelere grubun menfaatine olacak şekilde fırsatlar tanır. Eski hükümlülerin istihdamına yönelik destekleyici politikalar ya da kalifiye göçmenlerin çok daha kolay kabul edilmeleri fırsat motivasyonuna örnek olarak verilebilir. Tehdit ve fırsat motivasyonları aidiyet ya da dışlanma süreçlerinin hangisinin daha baskın geleceğini belirleyebilirler. Öyle ki tehdit (sosyal maliyet) ve fırsat motivasyonları arasındaki dengeye bağlı olarak birey ya da gruplar diğerlerini içerici ya da dışlayıcı uygulamalarda bulunabilirler.²¹⁴ Başka bir deyişle ‘grubun sınırlarını kontrol altında tutan [denge] yönetim stratejisi (a) gruba yardımcı olabilecek insanları gruba dâhil etmeyi, (b) gruba zarar verebilecek insanları gruptan çıkarmayı kapsamaktadır’²¹⁵

1. Birey Olmaktan “Bir”lik Olmaya Geçiş: Benlik Genişlemesi ve Sosyal Benlik

Tablo 2.1’de özetlenen aidiyet dışlanma süreçlerinin grup içi ve gruplararası dinamiklerine geçmeden hemen önce sosyalleşme deneyimlerinde karşılaşılan bazı kavramları ve ilgili olguları netleştirmek yararlı olacaktır. Bunlar benlik genişlemesi (*self-expansion*) ve sosyal benlik (*social self*) kavramlarıdır. İlk olarak, birçok

²¹⁴ Dominic Abrams, Michael A. Hogg, and José M. Marques, 2005, s.21-22.

²¹⁵ John M. Levine, Richard L. Moreland, Leslie R. M. Hausmann, 2005, s.137.

araştırmacının desteklediği benlik genişlemesi modeline²¹⁶ göre sosyalleşme eğilimine paralel olarak ‘benliğini genişletme arzusu insanın temel bir ihtiyacıdır. Benlik genişlemesi, bir kimsenin maddi ve sosyal kaynaklara, bakış açılarına ve kimliklere erişerek ya da onlara erişim imkânlarını çoğaltarak kendi potansiyel öz-yeterliliğini²¹⁷ arttırma arzusudur.’²¹⁸ Böylece diğer insanların ve grupların bireyin benliğine dâhil edilmesi ve sonucunda benliğin bu dışsal sosyal varlıkları da kapsayan bir uzama sahip olabilmesi öz-yeterlilik²¹⁹ hissini, inancını ya da yargısını arttırır. Benliğin kavuştuğu bu yeni uzam birey açısından memnun edici ve tatminkâr bir deneyimdir.²²⁰ Bu deneyimin paylaşıldığı kişi ve gruplar da önemlidir. Hatırlanacağı üzere ilk bölümde aidiyet ihtiyacının iki temel özelliğinden bahsedilmişti. Buna göre aidiyet ihtiyacının

²¹⁶ Benlik Genişlemesi Modeli (Self-Expansion Model) için bkz. Tracy McLaughlin-Volpe Et al., 2005, ss.113-134.

²¹⁷ Öz-yeterlilik (*self-efficacy*) kavramını literatüre kazandıran Albert Bandura’ya göre hayatlarını etkileyen olaylar üzerinde kontrol sağlamaya çalışan insanlar kişisel eylemlilik mekanizmaları aracılığıyla kendi psiko-sosyal işleyişlerine nedensel katkılarda bulunurlar. Bu mekanizmaların en güçlü ve yaygın olanı insanların kişisel yeterliliklerine olan inançlarıdır. Buna göre öz-yeterlilik, ortaya çıkabilecek durumları idare etmek amacındaki bireyin, bu amacı için gerekli olan davranışları organize etme ve yerine getirme çabalarında kendi kapasitesine ilişkin yargısını/inancını ifade etmektedir. Yeterlilik inancı/yargısı insanların nasıl düşüneceğini, nasıl hissedeceğini, kendilerini nasıl motive edeceklerini vs. etkiler. Bkz. Albert Bandura, “Exercise of Personal and Collective Efficacy in Changing Societies”, içinde (Ed. Albert Bandura), *Self-efficacy in Changing Societies*, Cambridge University Press, New York,1997, s. 1-46.

²¹⁸ Tracy McLaughlin-Volpe Et al.,2005, s.113.

²¹⁹ Kısaca ‘insanların kendi davranışları aracılığıyla arzuladıkları sonuçları ortaya çıkarmaya yönelik kendi kapasitelerine olan inançlarını/yargılarını ifade eden öz-yeterliliğin’ başta öz-saygı olmak üzere niyet, beklenti, beceri, kontrol ihtiyacı gibi diğer bazı kavramlarla olan benzerlik ve farklılıkları için bkz. James E. Maddux, “Self-Efficacy”, içinde (Ed.Roy F. Baumeister, Kathleen D. Vohs), *Encyclopedia of Social Psychology (2 Volume Set)*, Sage Publications, ABD, 2007, ss.814-817.

²²⁰ Tracy McLaughlin-Volpe Et al.,2005, ss.113-115.

tatmininde (a) sosyal bağlar gelişigüzel kurulmazlar ve yabancılardan ziyade bilinen, yakın olan insanlarla olumlu ve tatmin edici ilişkiler tercih edilir, (b) diğerleriyle kurulan ilişkilerin kararlı, kalıcı, duygu içerikli ve öngörülebilir olması önemlidir. Benzer şekilde, benlik genişlemesi deneyiminde de insanlar genellikle arkadaş ve partnerlerini dikkatlice seçerler çünkü yeni ilişkilere ayrılabilen zaman ve enerji oldukça sınırlıdır. Bu nedenle arkadaş ya da partner seçiminde onların benlik genişlemesi potansiyellerine en fazla katkıyı sağlayacak olanlara motive olmak durumundadırlar ki bunların da genellikle en yakında olanları kapsadığını söylemek şaşırtıcı olmayacaktır. Öyle ki bireyin azami faydayı sağlayan arkadaş ve partnerlere sahip olma arzusuyla benliğini genişletme arzusunun tatmini ancak güvenilir ve sadık kişi ve gruplarla kurulacak yakın ve kararlı ilişkilerle mümkündür.²²¹ Aynı şekilde yine bu çalışmanın ilk bölümünde yer alan İnsanın Bilişsel Doğası ve Aidiyet alt başlığında vurgulandığı üzere, insanlar sahip oldukları ilişkileri temsil gücüne ve yoğunluklarına göre kategorize ederler. Kendiliğinden gelişen bu bilişsel kategorizasyon süreçleri içinde birey kendisine daha yakın gördüğü ve daha yoğun hissettiği ilişkileri daha farklı bir biçimde işlemekte ve o ilişkileri paylaştığı birey ve gruplarla arasındaki sınırları belirsizleştirerek farklılıklarını ortadan kaldıran bilişsel bir bütünleşme sürecini deneyimlemektedir.

Sonuç olarak denilebilir ki aidiyet ihtiyacının iki temel özelliğine paralel olarak yakın ve kararlı ilişkiler insanlara yenedünyalar açarlar ve bu ilişkiler yoluyla gerçekleşen benlik genişlemesi insanları değiştirir, kimliklerini biçimlendirir, “biz” algısı yanında diğerleriyle olan farklılıkları da tanımayı sağlayarak bakış açılarını

²²¹ Bkz. ibid, s.115.

zenginleştirir ve sağlanan kaynaklardan yararlanmalarını kolaylaştırır.²²² Aynı şekilde herhangi bir ‘grup üyeliği de benlik genişlemesinin gerçekleşmesine birçok yolla önemli katkılar sağlayabilir. Grup üyeliği bireyin kaynaklara (profesyonel network, korunma gibi), bakış açılarına (tarih bilinci/hissiyatı, değerler gibi) ve grup kimliğiyle örtüşen kimliklere (Avukat, Kanadalı, Müslüman gibi) erişim imkânı sağlar.²²³

Aidiyet ve dışlanma süreçlerinin sosyal bir varlık olan insan için önemine değinilirken tartışmanın dışında bırakılmaması gereken bir diğer kavram da sosyal benliktir. Sosyal benlik, ilişkisel benlik ve kolektif benlik olmak üzere iki ayrı benlik tasarımına (*self-representation*) ayrılmaktadır. İlişkisel benlik önemsenen diğer sosyal varlıklarla olan kişisel ilişkilere dayanırlar. Buna karşın kolektif benlik ise benliğin geniş bir kolektif yapının ya da sosyal bir grubun üyesi biçimindeki gayrişahsî temsiline vurgu yapmaktadır. Böylece iki ayrı benlik sisteminin varlığından söz edilebilir. Bunlardan biri diğerleriyle olan kişilerarası ilişkileri izleyen ve düzenleyen ilişkisel benlik ve diğeri geniş sosyal gruplara dâhil olmayı izleyen ve düzenleyen kolektif benliktir ve sosyal anlamda sağlıklı bir insan başarılı olmak için ilişkilerinde birbirlerinin yerine geçemeyen bu benliğin her iki biçimini gerçekleştirebilmelidir. İlişkisel benlik ve kolektif benlik ayrımının bu çalışmanın konusu açısından esas önemi böyle bir ayrımın aidiyet ve dışlanma süreçlerini nasıl etkilediğidir. Çünkü böyle bir ayrım, aynı zamanda aidiyet ihtiyacının da bir bütün olarak ele alınamayacağı, ki farklı aidiyet ihtiyacı ve bunu düzenleyen iki farklı düzenleyici sistemin olması gerektiği anlamına gelir. Yapılan deney ve çalışmalar ilişkisel ve kolektif benlik farklılıklarına

²²² Bkz. Sara Konrath, “Self-Expansion Theory”, içinde (Ed.Roy F. Baumeister, Kathleen D. Vohs), *Encyclopedia of Social Psychology (2 Volume Set)*, Sage Publications, ABD, 2007, ss.826.

²²³ Tracy McLaughlin-Volpe Et al.,2005, ss.115.

bağlı olarak gerçekten de iki farklı aidiyet ihtiyacının ortaya çıkıp çıkmadığına yönelik tam anlamıyla destekleyici kanıtlar sunamasalar da iki alanda yapılan çalışmaların sonuçları oldukça çarpıcıdır. Bunlar cinsiyet ve kültür farklılıklarına dayanan çalışmalardır.²²⁴ Cinsiyet farklılıklarına dayanılarak yapılan bir çalışmanın sonuçlarına göre kadınlar için grubun önemi o grubun ilişkisel ihtiyaçları tatmin derecesine göre belirleniyor, buna karşın erkeklerde ise grubun sunduğu kolektif kimlik çok daha önemlidir.²²⁵ Başka bir deyişle kadın ve erkeğin bağlılık yönelimleri farklıdır. Kadınların ilişkisel bağlılığa yönelimleri daha fazlayken, erkeklerin ise kolektif bağlılığa eğilimleri daha fazladır.²²⁶ Bu sonuçlar ve ortaya koydukları cinsiyete bağlı farklılıklar, kadın ve erkek dünyasının daha iyi anlaşılmasını kolaylaştırabilecekleri gibi, örneğin erkeklerin kadınlara oranla neden futbola daha ilgili olduklarını merak eden sorulara getirilecek pratik cevaplara da yardımcı olabilirler. Kültür farklılıklarına odaklanan bir çalışma Doğu Asyalıların ilişkisel bağlar konusunda daha hassas olduklarını buna karşın Amerikanların hassasiyetinin ise daha çok grup üyelikleri temelinde biçimlendiğini ortaya koymuştur. Amerikalılar karşılaştıkları yabancılara aynı grubu paylaşıp paylaşmadıklarına göre farklı yaklaşımlar sergilemekte ve şayet aynı grubun üyeliği söz konusuysa daha güçlü bir güven eğilimi sergilemektedirler. Buna karşın Japonların güven eğilimi ise o yabancıyla doğrudan ya da dolaylı bir ilişki bağına

²²⁴ Bkz. Marilynn B. Brewer, 2005, ss.339-41.

²²⁵ Elizabeth A. Seeley Et al., “Circle of Friends or Members of a Group? Sex Differences in Relational and Collective Attachment to Groups”, *Group Processes and Intergroup Relations*, 6(3), 2003, ss.251-263’den aktaran William W. Maddux, Marilynn B. Brewer, “Gender Differences in the Relational and Collective Bases for Trust”, *Group Processes & Intergroup Relations*, 8(2), 2005, s.160.

²²⁶ ibid, s.168.

sahip olup olmadıklarına göre biçimlenmektedir.²²⁷ İlişkisel benliğe mi yoksa kolektif benliğe mi daha çok vurgu yapılacağını belirleyebilen kültürel farklılıklar, yukarıda belirtildiği üzere birey ve grupların aidiyet ihtiyacının karşılanmasında sergilenen yaklaşımlarını ve dolayısıyla dışlanma deneyimlerinde ortaya koydukları tepkilerini de belirleyebilmektedir. Nitekim yapılan bir çalışma göstermiştir ki Japonlar güvenli ve seçici aidiyet bağları kurma eğilimindedirler; ilişkilerinin yaşam boyu devam etmesi beklentisine sahipler ve yabancılara karşı ihtiyatlı bir yansızlık sergilerler. Buna karşın Amerikanlar geniş ve rahat aidiyet bağları kurma eğilimindedirler, ilişkilerinden daha esnek bir özgürlük alanı beklerler ve yabancılara karşı dolaysız bir olumluluk sergilerler.²²⁸

Yukarıda kısaca değinilen *benlik genişlemesi* ve *sosyal benlik* (ilişkisel ve kolektif) kavramları sundukları bakış açılarıyla birlikte düşünüldüğünde özellikle aidiyet ve dışlanma süreçlerindeki grup içi dinamiklerin anlaşılmasında oldukça önemlidirler. Ayrıca bireyler ve gruplar açısından aidiyet ihtiyacının tatmininde ve sosyal dışlanmaya verilen tepkilerde ortaya çıkan farklılıkların ve bu farklılıkların kaynağının anlaşılmasında da oldukça yardımcı ve yol gösterici kavramlardır. Tablo 2.1’de özetlenen aidiyet ve sosyal dışlanmanın kavramsal çerçevesi ile birlikte ele alındıklarında benlik genişlemesi ve sosyal benlik kavramlarının önemi daha iyi anlaşılabilir.

²²⁷ Ayrıntı için bkz. Masaki Yuki Et al., “Cross-Cultural Differences in Relationship- and Group-Based Trust”, *Personality and Social Psychology Bulletin*, 31, 2005, ss.48-62.

²²⁸ Susan T. Fiske, Mariko Yamamoto, 2005, s.186-187.

2. Aidiyet ve Sosyal Dışlanmada Grupiçi Dinamikler

Sosyal bir grubun ve onu tanımlayan özelliklerin ne olduğu ile ilgili kesin görüşe varılamamış olunmasına karşın paylaşılan ortak yargı, bir sosyal grubun bireylerin bir araya gelmesinden fazlasını ifade ettiğidir. Yine de bir tanım yapmak gerekirse, ‘sosyal bir grup, kendileri için ortak bir sosyal kimliği paylaşan ya da başka bir ifadeyle kendilerini aynı sosyal kategorinin üyeleri olarak algılayan iki ya da daha fazla bireyin oluşturduğu sosyal birim olarak tanımlanabilir.’²²⁹

Görülebileceği üzere bu kısacık tanım bile dile getirdiği imalar ve kullandığı kavramlarla başka açıklamalara ihtiyaç duyar. İlk olarak, ‘iki ya da daha fazla birey birbirlerine bir şekilde bağlandıkları ölçüde bir gruba dönüşürler. Aralarındaki bu bağlanma ise genellikle o bireylerin birbirleriyle etkileşim halinde oldukları, birbirlerini etkiledikleri ve kendilerinin bir grup olduğu algısını paylaştıkları anlamına gelmektedir.’²³⁰ İkinci olarak, ‘bir grup, kim olduklarına dair bir tanım ve tespiti paylaşan iki ya da daha fazla insanı ifade eder- bu insanlar ortak bir sosyal kimliğe sahiptirler.’²³¹ Sosyal kimlik ‘bireyin belli sosyal gruplara ait olma bilgisidir. Bu bilgiye o sosyal grubun üyesi olmaya karşı beslenen bazı duygusal süreçler ve değer atıfları

²²⁹ John C. Turner, “Towards a Cognitive Redefinition of the Social Group”, içinde (Ed. H. Tajfel) *Social Identity and Intergroup Relations*, Cambridge: Cambridge University Press, 1982, s.15’den aktaran Michael A. Hogg, Dominic Abrams, *Social Identifications*, Routledge, London&New York, 1998, s.7.

²³⁰ Royce A. Singleton, Jr., “Groups, Characteristics Of”, içinde (Ed. Roy F. Baumeister, Kathleen D. Vohs), *Encyclopedia of Social Psychology (2 Volume Set)*, Sage Publications, ABD, 2007, s.398.

²³¹ Michael A. Hogg, “All Animals Are Equal But Some Animals Are More Equal than Others: Social Identity and Marginal Membership”, içinde (Ed. Kipling D. Williams, Joseph P. Forgas, William Von Hippel), *The Social Outcast: Ostracism, Social Exclusion, Rejection, and Bullyng*, Psychology Press, New York, 2005, s.245.

eşlik eder.²³² Belli bir grubun üyesi insanlar tarafından paylaşılan sosyal kimlik, o insanların kendilerini tanımladıkları özelliklerinin, amaçlarının, tutumlarının, inançlarının ve belli durumlarda ortaya çıkan davranışlarının benzerlikler göstermesini sağlar. Bu benzerlikler, grup içi davranışların uzlaşmacı ve bütüncül bir seyir izlemesine yol açar ve sonucunda üyelerin eylemleri aynılaşır. Benzerlikler aynı zamanda üyelerde birbirlerine benzer olma beklenti ve baskısı yaratır ve onları birlikte hareket etme yönünde birbirlerini etkilemeye teşvik eder.²³³ Tanımından ve açıklamalardan da anlaşılacağı üzere sosyal kimlik sosyal bir grup için vazgeçilmezdir. Öyle ki ‘sosyal kimlik grup hayatının ve grup üyeliğinin tek özelliği değildir, ama en temel özelliği olabilir.’²³⁴

Tanımdaki bir başka önemli nokta da grup kimliği yerine sosyal kimlik kavramının vurgulanmasıdır. Bilindiği üzere grup kimliği birçok sosyal bilim disiplininin yakından ilgilendiği bir kavramdır. Bir grup içerisinde gerçekleşen karşılıklı sosyal etkiye dayanan grup kimliği bireyin belirli bir gruba olan aidiyet duygusunu ifade eder. Bu sosyal etki belli sosyal kategorilere dayanabileceği gibi grup üyeleri arasındaki kişilerarası etkileşimlere de dayanabilir.²³⁵ İnsanların neden grup temelli kimlikler oluşturdukları ve neden gruplar halinde yaşadıklarına yönelik çeşitli teori ve açıklamalar mevcuttur. Bunlardan kimilerine göre, aidiyet ihtiyacı ve sosyal bağlar

²³² Michael A.Hogg, Dominic Abrams, 1998, s.7.

²³³ John C. Turner, “Self-Categorization Theory”, içinde (Ed.Roy F. Baumeister, Kathleen D. Vohs), *Encyclopedia of Social Psychology (2 Volume Set)*, Sage Publications, ABD, 2007, s.794.

²³⁴ Michael A. Hogg, 2005, s.245.

²³⁵ Richard Saavedra, “Group Identity”, içinde (Ed.Roy F. Baumeister, Kathleen D. Vohs), *Encyclopedia of Social Psychology (2 Volume Set)*, Sage Publications, ABD, 2007,s.393.

kurma eğiliminde olduğu gibi, grup kimliğiyle yaşama ve dolayısıyla gruplar halinde olma arzusu da içgüdüsel bir eğilimdir. Sosyal sermaye ve rasyonel tercihlere vurgu yapan kimi görüşlere göre ise grup kimliği esasen ortak çıkar ve dürtülere dayanmaktadır.²³⁶ Bununla birlikte kaynağı her ne olursa olsun grup kimliğinin insan için doğurduğu sonuçlar aynıdır. Sahip oldukları grup kimlikleri, insanların daha güvende hissetmelerine, daha öz-güvenli olmalarına, arkadaş ve aile üyelerini desteklemelerine, toplum yanlısı davranışlar sergilemelerine, çeşitli bağış ve yardımlarda bulunmalarına vs. yol açmaktadır. Buna karşın aynı zamanda sahip olunan grup kimlikleri insanlar arasındaki "biz ve onlara" dayanan ayrımcılıkların, önyargıların ve çatışmaların da temelini oluşturur.²³⁷

Görüldüğü üzere grup kimliği kavramı başlı başına çok geniş, çok boyutlu ve çok karmaşık bir alana işaret etmektedir. O nedenle ki bu çalışmanın amacına uygun olarak grup kimliği kavramı Sosyal Kimlik Kuramı (*Social Identity Theory*) içerisinde sınırlı tutulacak ve sıklıkla birbirlerinin yerine de kullanıldıkları içindir ki çalışmanın devamında grup kimliği yerine sosyal kimlik kavramı telaffuz edilecektir. Sosyal Kimlik Kuramı öz-benliğin (*self-concept*) grup üyeliğiyle, grup içi ve gruplararası davranışlarla nasıl belirlendiğini analiz eder. Başka bir deyişle ‘Sosyal Kimlik Kuramı, grup üyeliğini, grup süreçlerini ve gruplararası ilişkileri ele alan bir sosyal psikoloji kuramıdır.’²³⁸ 1960’lı ve 70’li yıllarda Polonya asıllı İngiliz sosyal psikolog Henri

²³⁶ Ayrıntı için bkz. Christopher Weber, Martin Johnson, Kevin Arceneaux, “Genetics, Personality, and Group Identity”, *Social Science Quarterly*, Vol. 92, No.5, 2011, ss.1314-1337.

²³⁷ Richard Saavedra, 2007, s.394.

²³⁸ H. Andaç Demirtaş, “Sosyal Kimlik Temel Kavram ve Kuramı, Varsayımlar”, *İletişim : Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 2003, s.124.

Tajfel ve yine İngiliz John Turner tarafından kuramlaştırılmış olan Sosyal Kimlik kuramı günümüzde çok çeşitlenmesine ve çeşitli kuramlara öncülük etmesine rağmen temelde birbirine bağlı iki kavramsal düzeye odaklanmıştır. Bunlar, grupîçi ilişkilerde sosyal kimlik kuramı ve gruplarda (ve gruplar arasında) sosyal kimlik kuramıdır; ikinci kuram Turner tarafından Benlik Kategorizasyonu Kuramı (*Self-Categorization Theory*) olarak adlandırılmıştır. Kısaca sosyal kimlik kuramına göre insanlar sosyal gruplara üye olmak suretiyle kazandıkları sosyal kimlikler aracılığıyla kendilerini tanımlarlar, değerlendirirler ve açıklarlar.²³⁹ Sosyal kimlik grup üyeliğine dayanır ve insanların içinde oldukları sosyal ve bilişsel süreçler grup üyeliklerini belirginleştirir. Grup üyeliğiyle kazanılan sosyal kimlik, öz-benliği geliştirir, belirsizliği ortadan kaldırır, aidiyet duygusu sağlar ve her bir üyenin içinde bulunacağı sosyal ve bilişsel süreçleri belirler.²⁴⁰ Ayrıca ‘sosyal bir kimlik kişiye ne yapacağını söyler ([Robin] x’e inanır çünkü y’dir) ve aynı zamanda öz-saygı kaynağıdır (Naziler, El-Kaide, Klu Klux klan üyeleri gibi).’²⁴¹

Sosyal Kimlik Kuramı’nın başka bir kavramsal açılımı olarak ortaya çıkan ve gruplara ve dolayısıyla gruplararası dinamiklere odaklanmış olan *Benlik Kategorizasyonu Kuramı* ise sosyal grupların basitçe sosyal kategoriler oldukları ileri sürer.²⁴² Buna karşın her sosyal kategorinin de bir sosyal grup anlamı taşımadığını vurgulamak gerekir. Öyle ki ‘aynı ırktan olmak veya aynı cinsel kimliğe sahip olmak-

²³⁹ Michael A. Hogg, “Social Identity Theory”, içinde (Ed.Roy F. Baumeister, Kathleen D. Vohs), *Encyclopedia of Social Psychology (2 Volume Set)*, Sage Publications, ABD, 2007, s.901.

²⁴⁰ Sosyal Kimlik Kuramının ayrıntılı bir incelenmesi için bkz. H. Andaç Demirtaş, 2003.

²⁴¹ Anthony R. Pratkanis, “Influence”, içinde (Ed.Roy F. Baumeister, Kathleen D. Vohs), *Encyclopedia of Social Psychology (2 Volume Set)*, Sage Publications, ABD, 2007, s.479.

²⁴² Michael A. Hogg, 2005, s.245.

aynı zamanda bir konserin dinleyicileri, bilet kuyruğundaki insanlar, bir üniversitedeki bütün öğrenciler- gibi sosyal kategoriler bir grubu ifade etmezler.²⁴³ Bununla birlikte ‘sosyal kategoriler, insanların ulus (İngiliz/Fransız), ırk (Arap/Yahudi), sınıf (işçi/kapitalist), meslek (doktor/kaynakçı), cinsiyet (kadın/erkek), din (Müslüman/Hindu), vs. bölünmelerini ifade ederler.’²⁴⁴ Yapılan birçok çalışma grupların ve gruplararası ilişkilerin anlaşılmasında kategorilerin çok etkili olduklarını göstermektedir. Örneğin gruplararası davranışlarda sıklıkla görülen grup üyesini kayırma ya da gruptan olmayanı ayrımcılık yaparak dışlama süreçlerini anlamak için sosyal kategorizasyon süreçlerini incelemek tek başına yeterlidir.²⁴⁵ Ne var ki kategoriler kendi başlarına bir anlam ifade etmezler. Bir kategori ancak bir başka karşıtı ya da karşıtlarıyla var olabilir. Örneğin sosyal bir kategori olan ‘Kadın’ kategorisi ‘Erkek’ kategorisi olmaksızın bir anlam ifade etmez. Tek bir birey birden fazla kategoriye üye olabilir (kadın, Müslüman, mühendis, evli, çocuklu vs.) ama birbiriyle çelişen kategorilere aynı anda üye olamaz (kadın/erkek ya da Sünni/Şii gibi). Kategoriler en büyük özelliklerinden biri de Tablo 2.1 açıklamalarında belirtildiği üzere büyük ölçüde değişebilir olmalarıdır (din değiştirme, cinsiyet değiştirme, meslek değiştirme, evlenme/boşanma, yaşlanma vs.).²⁴⁶ Buna karşın kategorileri ortaya çıkaran ve doğal bir biçimde işleyen sosyal kategorizasyon süreci insanda kalıplaşmış algılar üretir. Kalıplaşmış bu algı ya da yargılar sosyal bir grubun (ya da kategorinin) üyelerini

²⁴³ Royce A. Singleton, Jr., 2007, s.398.

²⁴⁴ Michael A.Hogg and Dominic Abrams, 1998, s.13.

²⁴⁵ John C. Turner Et al., “Self-Categorization, Intergroup Behavior and Self-Esteem: Two Experiments”, *Revista de Psicologia Social*, 1, 1986, s.24.

²⁴⁶ Michael A.Hogg and Dominic Abrams, 1998, s.13.

diğer sosyal gruplardan ayıran bazı ortak özelliklere sahip olduklarına ikna eder.²⁴⁷ Böylece ‘sosyal kategoriler, vurgulanan kategoriyle ilgili özelliklere sahip olduklarından dolayı, aidiyet bağına dâhil olan üyeleri kapsar ve bu özellikleri nedeniyle onları kategorize ederler.’²⁴⁸ Bu kategorizasyon neticesinde az buçuk netlik kazanmış olan sosyal grup içinde bulunan ve ‘birbirlerini aynı sosyal kategoriye göre tanımlayan insanlar, çıkarlarını ve duygularını biçimlendiren kapsayıcı bir benliği paylaşırlar. Bu benlik “ben” yerine “biz”e dönüştüğünde insanlar işbirliği yapabilir ve fedakârlıklarda bulunabilirler, çünkü [“biz”likte] bir grup üyesine yardım etmek kendine yardım etmek anlamına gelir.’²⁴⁹

Sosyal kategorizasyon süreçleri de açıkça göstermektedir ki dinamiklerine, yapılarına, büyüklüklerine, sürelerine, işlevlerine vs. göre çeşitlilikler sergileyen sosyal gruplar, toplumlarda çok geniş ve oldukça karmaşık süreçler içerisinde deneyimlenirler. Aidiyet ve sosyal dışlanma süreçlerinin bu geniş ve karmaşık durumların temel unsurlarından oldukları ileri sürülebilir. Çünkü açıkça görüldüğü üzere ‘sosyal içerilme [aidiyet] ve dışlanma grup yaşamının karmaşık ve kaçınılmaz yönlerini ifade etmekle’²⁵⁰ kalmayıp aynı zamanda grubun grup olma özneliğini belirleyen en önemli dinamiklerin başında gelmektedirler. Bu bağlamda, grup içi dinamiklerin incelenmesine grup üyeliğini, grup üyeliğinde referans teşkil eden grup prototipini ve bazı üyeleri bu referansın uzağında bırakan marjinalizasyon süreçlerini yakından inceleyerek devam etmek yararlı olacaktır.

²⁴⁷ ibid, s.18-19.

²⁴⁸ Michael A. Hogg, 2005, s.245.

²⁴⁹ John C. Turner, 2007, s.794.

²⁵⁰ Michael A. Hogg, 2005, s.244.

2.1. Grup Üyeliği ve Aidiyet/Dışlanma Süreçleri

Her sosyal grup, üyelerinin sayısı ve özellikleriyle belirlenen bir bileşimi ifade eder. Bir grubun hedeflerini gerçekleştirebilmesi ve varlığını devam ettirebilmesi ancak ortaya konulan bileşimin sürdürülebilir olmasına bağlıdır. Grup üyelerinin ve dolayısıyla grubun ayırıcı özellikleri güçlü bir biçimde hissedildikçe, paylaşıldıkça ve vurgulandıkça grubun var olmaya devam etmesi ve belli hedeflere sahip olması mümkün olur. Buna karşın ‘üyeleri grubun özelliklerinin ne olduğuyla ilgili çok fazla uyuşmazlık içindelerse grup bağlılığı kaybolmaya başlar ve grup dağılma eğilimi sergiler.’²⁵¹

Bir grupta, grup bileşimini yönetmek zorunlu olarak aidiyet/dışlanma süreçlerini de yönetmeyi kapsar. Bu bağlamda aidiyet ve dışlanmanın grubun bileşimiyle birlikte nasıl idare edildiğini daha iyi anlamak için şu üç varsayımla başlamakta yarar vardır. İlk olarak hem aidiyet hem de dışlanma birey ve grup arasında devam eden bir ilişki içinde vuku bulur ve bu ilişki boyunca birey grup üyeliğinin değişik aşamalarını deneyimler. İkinci olarak, bireyin gruba ve grubun hedeflerine katkılarının olumlu olacağı düşünüldüğünde içerilme (aidiyet) eğilimi, olumsuz olacağı düşünüldüğünde dışlanma eğilimi ortaya çıkar. Son olarak, aidiyet ve dışlanmanın algılanan değeri ve yoğunluğu bireyin farklı üyelik aşamalarındaki rol geçişleri tarafından belirlenir.²⁵²

Bu üç varsayım altında ele alınan grup içi sosyalleşme faaliyetlerinin birbirlerine bağlı üç psikolojik sürece dayandığı söylenebilir. Bunlar değer atfetme, bağlılık ve rol

²⁵¹ ibid, s.245.

²⁵² John M. Levine, Richard L. Moreland, and Leslie R. M. Hausmann, 2005, s. 138.

geçişleridir.²⁵³ Değer atfetme, grup ve bireyin ilişkilerinde ya da alternatif ilişkilerinde geçmiş, şimdi ve olası gelecekteki faydalılıklarına dair birbirlerine değer biçme çabalarıdır. Bireyin grubun hedeflerine geçmiş, şimdi ve beklenen gelecekteki katkıları diğer bireylerden daha yüksekse, o bireye grup tarafından daha yüksek bir değer atfedilir. Benzer şekilde, bir grup, üyesi olan bireyin ihtiyaçlarını diğer gruplardan daha fazla tatmin etmişse, ediyorsa ya da gelecekte böyle bir beklenti varsa birey o gruba daha yüksek bir değer atfeder. Değer atfetme grup ve birey arasında bağlılık duygusu yaratır ve ayrıca tarafların sahip olduğu ilişkinin faydalılığına yönelik yaptıkları değerlendirmelere bağlı olarak zaman içinde yükselebilir ya da azalabilir.²⁵⁴ İkinci psikolojik süreç olarak bağlılık, birey ve grup açısından önemli sonuçlar doğuran psikolojik bir süreçtir. Örneğin bir grup bir bireye güçlü bir bağlılık duyuyorsa o kişiye karşı olumlu duygular besler, onun beklentilerini karşılamaya çalışır, o kişiyi grup üyesi yapmaya ya da grupta tutmaya büyük çaba harcar. Benzer şekilde bir gruba güçlü bir bağlılık duyan birey de yine paralel tepkiler ortaya koyar.²⁵⁵ Rol geçişleri ise bağlılığın önemli bir sonucu olarak ortaya çıkarlar. Bağlılığın seviyesine göre, bireyin üyelik aşamasının ne olacağı ve ne zaman değişmesi gerektiği hem birey hem de grup tarafından geliştirilmiş karar mekanizması yoluyla belirlenir. Bağlılığın yükselmesi ya da düşmesi rol geçişlerinin önünü açar. Grup içi sosyalleşme faaliyetlerinde üçüncü psikolojik süreç olarak ortaya çıkan rol geçişleri çok önemlidir çünkü grubun bireyden ve bireyin gruptan beklentilerinin açıkça görülmesini sağladıkları gibi tarafların birbirlerine olan değer atıflarını ve bağlılıklarını da gözler önüne sererler. Rol geçişleri, grupla dinamik bir ilişkiye sahip olan bireyin farklı üyelik aşamalarında üstlendiği roller

²⁵³ ibid, s. 139

²⁵⁴ ibid, s. 139

²⁵⁵ ibid, s. 139

arasındaki geçişlerini ifade etmektedir. Tipik bir birey-grup ilişkisinde bu rol geçişlerinin dört şekilde olduğu ileri sürülebilir. Bunlar sırasıyla olası üyelikten yeni üyeliğe geçişi işaret eden *giriş*, yeni üyelikten tam üyeliğe geçişi vurgulayan *kabul*, tam üyelikten marjinal üyeliğe geçişi işaret eden *ayrışma* ve son olarak marjinal üyelikten eski üyeliğe geçişi belirten *çıkış*²⁵⁶ şeklindeki rol geçişleridir.

Ayrıca bu dört aşamada görülebilen rol geçişlerine paralel olarak gelişen beş çeşit üyelik aşamasından bahsetmek mümkündür. Bunlar, gözlem, sosyalleşme, koruma, yeniden sosyalleşme ve hatırlama aşamalarıdır.²⁵⁷ Sırayla açıklanacak olursa, *gözlem* aşamasında grup kendi amaçlarına katkı sağlayacak üyelere yer verme, birey ise kişisel ihtiyaçlarını tatmin edecek grup keşfetme eğilimindedir. *Değerlendirme* aşaması sonucunda taraflar arasında bir bağlılık doğuyorsa rol geçişlerinden giriş aşaması gerçekleşir. Böylece birey grubun yeni üyesi olur. *Sosyalleşme* aşamasında ise yukarıda değinilen benlik genişlemesi gerçekleşir ve grup amaçları doğrultusunda bireyi, birey de ihtiyaçları doğrultusunda grubu değiştirme girişimlerinde bulunur. Birey ve grubun bu çabalarının başarısı birey için asimilasyonu grup için ise uyumu getirir. Değer atfetme süreci taraflar arasında bağlılık doğurduğunda rol geçişlerinden *kabul* aşaması gerçekleşir ve birey tam üye olur. *Koruma* aşamasında ise grup ve birey, grubun amaçlarına ve bireyin ihtiyaçlarına paralel olarak bireye yeni bir rol bulma müzakeresi içindedirler. Bu rol bulunabildiğinde taraflar arasındaki bağlılık seviyesi korunur ve kişi tam üye olmaya devam eder. Bulunamadığında ise bağlılık düşer ve ayrışma başlar. Rol geçişlerinden ayrışma ortaya çıktığında birey marjinal üyeye dönüşür. Yeniden sosyalleşme aşamasında ise birey ve grup karşılıklı olarak birbirlerini dönüştürmeye

²⁵⁶ ibid,s. 149-155.

²⁵⁷ ibid, s.139-141.

abalarlar. Herhangi birinin başarılı olması durumunda tam üyelik yeniden tesis edilir aksi halde rol geçişlerinden çıkış ortaya çıkar ve birey eski üyeye dönüşür. Son olarak *hatırlama* aşamasında ise taraflar bir zamanlar paylaştıkları deneyimlerini hatırlar ve çeşitli değerlendirmelere tabi tutarlar. Zaman geçtikçe taraflar arasındaki bağlılık seviyesi genellikle düşük seviyede ve değişmeden devam eder.²⁵⁸

Özetle, aidiyet ve dışlanma süreçleri birey ve grup arasındaki ya da alt grupla grup arasındaki ilişkinin yönüne bağlı olarak gelişirler. Buna göre tarafların birbirlerine atfettikleri değer artan yönlü ise birbirlerine bağlılıkları da artmakta ve rol geçişleri kabulün ve tam üyeliğin sağlandığı grubun merkezine doğru olmaktadır. Aksi yönde ise, yani atfedilen değer azalan yönlü ise bağlılık düşer ve rol geçişleri açısından grup üyeliğinin marjinalleştii ya da sona erdiği, grup merkezinden görece uzak yönlele doğru bir gidişat söz konusu olur.

2.2. Grup Prototipi ve Prototipik Üyeler

Sosyal bir grubun merkezinde üyelere dair kabul ve tam üyelik statülerinin en katı hallerini görmenin yanı sıra grup prototipini ya da ona dair ipuçlarını da bulmak mümkündür. Sözcük anlamı olarak ‘bir prototip bir kategorinin en iyi ve en merkezi üyesidir’²⁵⁹ ve dolayısıyla bir prototip ait olduğu kategorinin atfedilen bütün temel özelliklerini bünyesinde barındırır. Grup prototipi ise ‘grup normlarının özgün bilişsel bir temsili olarak düşünülebilir.’²⁶⁰ Bu temsil gerçek bir kişi (lider) olabileceği gibi

²⁵⁸ Bkz. *ibid.*

²⁵⁹ Mark Hallahan, “Prototypes”, içinde (Ed.Roy F. Baumeister, Kathleen D. Vohs), *Encyclopedia of Social Psychology (2 Volume Set)*, Sage Publications, ABD, 2007, s.714.

²⁶⁰ Michael A. Hogg, 2005, s.245.

bazen de grubun temel özelliklerinin atfedildiği kurgusal bir kişilik (örneğin devrimci) olabilir. Grup olmanın kaçınılmaz sonuçlarından biri de ‘grupta prototip ya da norm üzerinde genellikle önemli bir mutabakatın mevcut olmasıdır.’²⁶¹

Prototip ve grup prototipi kavramlarına en büyük vurgunun Sosyal Kimlik Kuramı tarafından yapıldığını söylemek yanlış olmaz. Kurama göre grup üyeliği her bir üyenin içinde bulunduğu sosyal ve bilişsel süreçler içinde belirginleşir. Bu süreçler içindeki üyelerin etkileşimleri sonucunda grup prototipleri (normlar, davranışlar, tutumlar, çeşitli ortak özellikler vs.) ortaya çıkarlar. Sosyal Kimlik Kuramına göre bir grup prototipi, grup içi benzerlikleri ve gruplararası farklılıkları vurgulayan özelliklerin (inançlar, tutumlar, duygular, davranışlar) oluşturduğu karmaşık bir bütündür. Bu açıklamadan da anlaşılacağı üzere prototipler aynı anda hem grup üyeleri arasındaki benzerlikleri hem de başka grup üyeleriyle olan farklılıkları vurgularlar. Öyle ki prototipler karşıtların karşıtlığı ilkesiyle (*meta-contrast principle*)²⁶² işlerler. Bu prensibe göre ‘birey, kendini ortak bir sosyal sınıfa veya kategoriye olan üyeliği ile tanımlamaya başladığı zaman, kendi kişisel kimliği ile ait olduğu grup üyeliği arasında benzerliği artırma; öte yandan, kendi grup üyeliği ile ait olunmayan (karşıt veya dış grup) grup üyeliği arasında farklılığı artırma eğilimi göstermektedir.’²⁶³ Aynı şekilde karşıtların karşıtlığı ilkesiyle paralel biçimde, prototiplerin grup içi benzerliklere ve

²⁶¹ ibid.

²⁶² *Meta-contrast principle* kavramındaki meta- öneki önüne geldiği sözcüğün kendi manasını ve özelliklerini güçlü bir biçimde vurgulaması anlamı vermektedir. Literatürde genellikle “üst-karşıtlık ilkesi” olarak tercüme edilen meta-contrast kavramının bu çalışmada “karşıtların karşıtlığı ilkesi” olarak tercüme edilmesinin daha uygun ve anlaşılır olacağı düşünülmüştür.

²⁶³ Hamit Coşkun, “Sosyal Kimlik ve Üretkenlik İlişkisine Yeni Bir Bakış”, *Türk Psikoloji Yazılar*, 9 (17), 2006, s.21.

gruplararası farklılıklara vurgu yaparak herhangi bir sosyal grubun üyeleri arasında kendi gruplarının yegâneliği algısını güçlendirdiğini ileri sürmek mümkündür.²⁶⁴ Kısacası, prototiplere büyük önem atfeden sosyal kimlik kuramına göre grup üyeliği esasen grup içinde kazanılan sosyal kimlikle açıklanır. İnsanlar kendilerini ve diğerlerini bu sosyal kimlikleri yoluyla ifade ederler, tanımlarlar ve birbirlerini grup prototiplerine göre kategorize ederler.²⁶⁵

Sosyal kimlik kazanımı gerçekleştiğinde yani ‘grup üyeliği belirginleştiğinde, insanlar ilişkide oldukları grup prototipince gayrişahsîleştirilirler’²⁶⁶, başka bir deyişle özne olmaktan parça olmaya bir dönüşüm sergilerler. Böylece diğer insanlar ilgili prototipin gözüyle görülürler ve kişinin öz-benliği, bilişi, duygusu ve davranışı bu grup içi prototip tarafından yönetilmeye başlar. Prototip insanları grup bağlamlarında tanımlar ve yönlendirir- bu, grup yaşamının temelidir.²⁶⁷ Prototip, bireyleri ve bir bütün olarak grubu yönettiği içindir ki prototiplik, üyelerin birbirleri hakkındaki duygu ve düşüncelerini, birbirlerine karşı olan davranışlarını ve birbirleriyle olan etkileşimlerini kökünden etkiler. Esasen bir grupta ‘biz’i içeren her söylem, diyalog ve tutum prototiple ve prototiplikle ilgilidir ve bilindiği üzere bu söylem, diyalog ve tutumlar hem grupların hem de üyelerinin yaşamında büyük yer kaplarlar.²⁶⁸

Çok çeşitlilik arz eden grupların kendi içlerinde de oldukça karmaşık yapılarının olduğu ve homojen bir gruba rastlamanın hemen hemen imkânsız olduğu bilinen

²⁶⁴ Michael A. Hogg, 2005, s.245.

²⁶⁵ Ayrıntı için Bkz. ibid, s.244-45.

Ayrıca bkz. Michael A. Hogg, 2007, ss.901-903.

²⁶⁶ Michael A. Hogg, 2005, s.245.

²⁶⁷ ibid.

²⁶⁸ ibid, s.246.

gerçeklerdir. Prototiplik, bir grubun karşı karşıya kaldığı bu gerçeklere rağmen içsel yapılanmasını oluşturabilmesinin tek yolu olmasa da grup yapısının temel bir bileşeni olarak ortaya çıkar. Üstelik prototipe dayanan bir grubun içsel yapısı yine bu gerçekler nedeniyle ki statik değil dinamik bir portre çizer.²⁶⁹ Öyle ki grubun dinamik içsel yapısı yoluyla işleyen prototiplik, prototipe yakın olanları merkezi üyeler olarak yerleştirirken, prototipten uzaklaşan diğer üyeleri marjinal üyeler olarak kabul eder. Böylece grubun merkezine gidildikçe büyük ölçüde prototipik üyelere rastlamak mümkünken, grubun çevre üyelerinin prototipik özelliklerin çok daha azına sahip oldukları görülür.²⁷⁰

Herhangi bir grup içinde insanlar grup prototipini yansıtan yani grubun merkezinde bulunan üyelere daha olumlu yaklaşırlar. Prototipik üyeler marjinal üyelere nazaran daha çok sevilirler, daha çok güvenilirler, daha popülerdirler ve statüleri daha yüksektir. Ayrıca prototipik üyelerin grup normlarını daha çok yansıttıkları düşünülmekte ve böylece bu üyeler grup üzerinde daha etkin ve yönlendirici olabilmektedirler.²⁷¹ Görüldüğü üzere birey ve grup yaşamı üzerinde çok önemli etkilere sahip olan ‘prototipler kim olduğumuzu, diğerlerinin kimler olduğunu, nasıl davranmamız gerektiğini, diğerlerinin nasıl davranması gerektiğini ve kendi grup üyelerimizle ve diğer grupların üyeleriyle nasıl etkileşimlerde bulunmamız gerektiğini belirlerler. Böylece prototipler sosyal belirsizlikleri ve öz-benliğe dair belirsizliği azaltırlar.’²⁷²

²⁶⁹ *ibid.*

²⁷⁰ *ibid.*, s.248

²⁷¹ *Bkz. ibid.*, s.248-252.

²⁷² *ibid.*, s.251.

2.3. Marjinal ya da Aykırı Üyeler

Sosyal grupların gündelik yaşantıları içerisinde bazı üyelerine karşı tahammülsüzlük sergiledikleri hatta bazı durumlarda da zalimane tavırlar içinde oldukları sıklıkla deneyimlenen bir olgudur. Bu üyeler sosyal bir grubun merkezinde yer alan ve grup prototipini yansıtan örnek üyelerin sosyal anlamda karşıtlığına tekabül eden merkez dışında kalan çevre üyelerdir. Grubun tekliğini ve diğer gruplarla olan farklılığını vurgulayan prototipik özelliklere pek uymayan bu üyeler, sıklıkla bir marjinalizasyon sürecine, başka bir ifadeyle grup prototipinin sosyal alanda somutlaşarak kendini gösterdiği grup refleksinin olumsuz yönlerine maruz kalırlar.

Belirtildiği üzere prototipik özellikleriyle birlikte gruplar dinamik bir yapıya sahiptirler. Bu yapılar her ne kadar merkezlerindeki prototipik üyeler üzerinden yürüyor ve görece daha dışarıda kalan üyeleri kolayca marjinalleştiriyor gibi görünseler de gerçekte marjinalleştirme ya da dışlama ilk başvurulmuş yöntem değildir. Öyle ki yaşayan bir organizmayla birçok benzer özelliği sergileyen ‘gruplar yeni fikirlere, yeni yönelimlere ve hatta dışarıdan yeni katılımlara açıktırlar ve açık olmak zorundadırlar. Bu özellik, grupların varlıklarını devam ettirmelerini, uyum göstermelerini ve büyümelerini sağlar.’²⁷³ O nedenledir ki sosyal grupların büyük bir kısmı prototipik özelliklerini yansıtmayan aykırı üyelerini üyelikten dışlamadan önce birçok sosyalleşme girişiminde bulunurlar. Bu anlamda marjinal ya da aykırı ‘üyelerin kasıtlı bir biçimde marjinalleştirilmelerine ilk anda başvurulmaz, aksine grup bu üyeleri dâhil etmek için

²⁷³ Dominic Abrams Et al, “When Bad Becomes Good (and Vice Versa): Why Social Exclusion Is Not Based on Difference”, içinde (Ed. Dominic Abrams, Michael A. Hogg, José M. Marques), *The Social Psychology of Inclusion and Exclusion*, Psychology Press, New York, 2005, s.162.

çok büyük çaba harcar ve ancak bütün sosyalleşme girişimleri başarısız olduğunda onları dışlar.²⁷⁴

Grupların uygun görmedikleri üyelerini marjinalleştirme ve dışlama konusunda sergiledikleri isteksizlikleri ya da atalet durumları iki temel nedene bağlanabilir. Bunlar, grup üyeliğinde ikame etkisi ve grup içi çeşitliliğin yaşamsal rolüdür. İlk olarak grup üyeliğinde ikame etkisine göre grup büyüklüğünün korunması için gerekli olan potansiyel üye sayısı az ise, bu durumda grup, ikamesi zor ya da imkânsız olacağı için hâlihazırdaki üyelerinden vazgeçmek konusunda isteksiz davranır. Çünkü böyle bir durumda üyelerin dışlanması grubun varlığını tehdit eder. Bu nedendir ki grup aykırı üyelerini yeniden kazanma yolunu tercih eder. Ters durumda ise yani ikamenin sorunsuz olduğu durumlarda aykırı üyelerin üyelikten dışlanmaları daha kolay olur ve grup kendi prototipine daha yakın gördüğü birey ya da alt grupları yeni üye olarak bünyesine dâhil eder.²⁷⁵ Grupların aykırı üyelerini dışlama isteksizliklerinin bir başka nedeni de grup içi çeşitliliğin zaman zaman yaşamsal rollere sahip olduğunun görülmesidir. Bu tür durumlarda grup içi bazı üyelerin ortaya koydukları ‘aykırılıklar, sapmalar, ayrı görüşler ve gruba dair öz-eleştiriler grubun değerli özellikleri olarak görülürler. Bu özelliklerin değer olarak görüldüğü yerlerde, aykırı, muhalif ve eleştirel yaklaşan üyelerin dışlanma olasılıkları çok düşüktür ve hatta gerçekten övgüyle anılabilirler. Aykırılığın ve muhalif unsurların gruba özgün bir kimlik kazandırdığı ileri

²⁷⁴ Michael A. Hogg, Kelly S. Fielding, John Darley, “Fringe Dwellers: Processes of Deviance and Marginalization in Groups”, içinde (Ed. Dominic Abrams, Michael A. Hogg, José M. Marques), *The Social Psychology of Inclusion and Exclusion*, Psychology Press, New York, 2005, s. 192.

²⁷⁵ ibid, s. 192-93.

sürülebilmektedir.²⁷⁶ Örneğin, karar verme süreçlerinde sağlanabilecek bir grup içi çeşitlilik, grubu daha yaratıcı ve yenilikçi olmaya zorlayarak onu tek boyutlu, sığ ya da hatalı grup düşüncesinden (*groupthink*)²⁷⁷ kurtarır ve daha verimli kararlar almasını sağlayabilir. Ne var ki grupların isteksizliğine ve ‘dışlanmanın gruba ve sosyal kimliğe bazı zararları olabilmesine karşın, marjinalizasyon ve dışlama süreçlerinin, grupların yaşamında yaygın ve hatta dominant bir özellik’²⁷⁸ olarak görüldükleri de bilinen bir gerçektir.

Bazı durumlarda birey ya da alt gruplar marjinalizasyon ve dışlanma süreçlerinin önünü açacak davranışlarda bulunabilirler. Üyesi oldukları gruba kasten ihanet edebilirler (mafya gibi), grupta hizip ya da bölünme yaratabilirler (siyasal parti gibi) veya revizyonist taleplerle ortaya çıkabilirler. Bu çıkışlar genellikle grubun merkezini

²⁷⁶ ibid, s. 193.

²⁷⁷ Grup düşüncesi (*groupthink*) ya da bazı çevirilerde grup baskısı, bir grubun üyelerinin bir kararla ilgili olarak oybirliğine varmakta ısrar etmeleri sonucunda ortaya çıkar. Bu zımni ya da açık olarak hissedilen ısrar neticesinde üyeler kararlarının olası kusurlarının ayrıntılı bir değerlendirmesini yapamazlar ya da alternatif kararlar veya eylem planlarını ciddi biçimde ele almazlar. Genellikle lider ve/veya çekirdek kadro tarafından sunulan seçenek vurgulanır ve diğer seçeneklerin sunulmasına izin verilmez ya da olası itirazlar baskı altında tutulur, yok sayılır veya küçümsenir. Grup düşüncesi, sadece küçük gruplardaki kusurlu ya da yanlış kararları değil aynı zamanda Hitler’in Sovyetler’e savaş ilanı ve saldırıya geçmesi (1941), Kennedy’nin Domuzlar Körfezi Çıkarması (1961), Irak Savaşı (2003), Irak’ın Kuveyt’i işgali ve uluslararası tepkilere rağmen geri adım atmaması (1990) gibi küresel çapta etkisi olan kararlarda da oldukça sık görülen ve geçerli bir olgudur.

Ayrıntı için bkz. Anthony R. Pratkanis, Marlene E. Turner, “Groupthink”, içinde (Ed.Roy F. Baumeister, Kathleen D. Vohs), *Encyclopedia of Social Psychology (2 Volume Set)*, Sage Publications, ABD, 2007, s.401.

Ayrıca bkz. Jay W. Jackson, “Group Decision Making”, içinde (Ed.Roy F. Baumeister, Kathleen D. Vohs), *Encyclopedia of Social Psychology (2 Volume Set)*, Sage Publications, ABD, 2007, s.388-91.

²⁷⁸ Michael A. Hogg, Kelly S. Fielding, John Darley, 2005, s.193.

elinde tutan prototipik üyelerce grup sadakatine ve güvenine yapılmış bir hainlik olarak değerlendirilir ve koşulların elverdiği ölçüde cezalandırılmaya çalışılırlar. Diğer yandan gruplar sahip oldukları bu cezalandırma kapasitelerini marjinalize etmek, dışlamak ya da yok etmek istedikleri birey ve alt gruplara karşı da kullanabilirler. Kışkırtıcı söylemler, iftira kampanyaları ve meşrulaştırılmaya çalışılan zulümlerle hedefteki masum bireyler, şeytan, bölücü, hain, dinsiz, terörist, revisyonist vs. damgalanarak dışlanmaya ya da yok edilmeye çalışılırlar.²⁷⁹

Bazı durumlarda da grubun bazı üyeleri ya da alt gruplardan bazıları bilerek aykırı ya da marjinal bir kimlik elde etme faaliyetinde olurlar. Bu faaliyetlerin ortaya çıkmalarının çeşitli nedenleri söz konusu olabilir. İlk olarak, bu üyelerin bir kısmının hedefi üyelikten ayrılmak olabilirken diğer bir kısım ise böyle bir hedefe sahip değildir ve sadece faklılık sergilemek çabasında olabilir. Ayrılma hedefi gütmeyen üyelerin amacı genellikle, Optimal Ayırt Edicilik Kuramında (*Optimal Distinctiveness Theory*) görüldüğü üzere, farklı olmak ve ayırt edici özelliklerini birey olarak ya da alt gruplar yoluyla vurgulamaktır. Ayrılma amacı gütmeyen aykırı ya da marjinal kimlik ifadelerinin gençler arasında çok yaygın olduğunu belirtmek gerekir. İkinci olarak gruptan memnun olmayan ya da yeterince tatmin olmayan birey ya da alt gruplar onu dönüştürmeye, yönlendirmeye ya da yepyeni bir hedefe doğru götürmeye çabalarken aykırı bir kimlik elde edebilirler. Sünni-Şii ayrımında olduğu gibi süreç içerisinde elde edilen aykırı kimlik, alt grubun gruptan ayrılmasına da yol açabilir.²⁸⁰ Grup içerisinde ortaya çıkan böylesine bir kırılmanın sonuçları da farklı olur. Öyle ki ‘grubun tanımlayıcı özelliklerinde, temsil ettiklerinde ve prototipinde meydana gelen ani

²⁷⁹ ibid, s.193-194.

²⁸⁰ ibid, s.194.

değişim grubun üyeleri üzerinde önemli bir kimlik tehdidinin belirmesi anlamına gelir. Üyeler gruplarının artık bir zamanlar bildikleri şey olmadığını hissederler. Bu duygu kimlik tehdidini, öz-benlik belirsizliğini, öz-benlikte devamsızlık ve istikrarsızlık hislerini doğurur.²⁸¹ Bu belirsizlik ve istikrarsızlık hali iki şekilde sonuçlanabilir; restorasyon ya da innovasyon. İlkin, bu ani değişime maruz kalan aykırı birey ya da gruplar sahip oldukları bu ‘problemi müzakere, ikna ya da tartışma yoluyla grubun orijinal kimliğini yeniden kurarak çözmeye çalışabilirler.’²⁸² Ya da grubun onları tolere etmeyeceğini, farklı görüşlerini kabul etmeyeceğini, onları marjinalleştireceğini düşünerek restorasyon yerine innovasyonu tercih ederek ‘grubun kalanıyla çatışma içinde olan ayrı bir alt gruba bölünebilirler. Grup artık büyük grup içerisinde marjinal bir gruptur ve büyük grubu yeni vizyonu etrafında yeniden yapılanması için dönüştürmek gibi bir misyona sahiptir.’²⁸³

Marjinalizasyon süreçlerinin bazı durumlarda da doğrudan liderler aracılığıyla gerçekleştirildiği görülür. Liderler ‘kasıtlı bir biçimde ve stratejik amaçlarla marjinal üyeleri saptayan söylemlere başvururlar ve onları rezil ve hastalıklı sapkınlar olarak gösterirler.’²⁸⁴ Öyle ki grup prototipinin mükemmel bir örneği ve marjinal ya da aykırı üyelerin tam bir antitezi olarak algılanan liderlerin²⁸⁵ taktik ve stratejilerine uygun aykırı unsurları belirleyip hedef göstermeleri ve bir marjinalizasyon sürecini kendi inisiyatifleri dâhilinde yürütmeleri sık rastlanan bir durumdur. Liderler

²⁸¹ ibid, s.195.

²⁸² ibid.

²⁸³ ibid.

²⁸⁴ Michael A. Hogg, 2005, s.251.

²⁸⁵ Şu da var ki liderlere atfedilen prototipin prototipi olma statüsünün aynı zamanda onları da marjinalleştiren bir paradoks doğurduğunu ileri süren görüşler de mevcuttur. Ayrıntı için bkz. ibid, s.196-197.

marjinalleştirmeye genellikle kendi prototipliklerine yönelik bir tehdit algıladıklarında başvururlar. Böylece sahip oldukları güç ve kaynakları kullanarak prototipi kendi çıkarlarına göre yeniden tanımlamaya, kendilerini prototipin merkezine konumlandırmaya ve rakip ya da istenmeyen kişi veya grupları marjinalleştirmeye çalışırlar. Liderler kendi liderliklerini pekiştirmek amacıyla ortaya koydukları bu taktiksel marjinalleştirme faaliyetlerinde ya grup içi prototipe vurgu yaparlar ya da grup içi aykırı üyeleri teşhir ve rezil etme gayreti içinde olurlar. Ayrıca grup dışı uygun bir hedefi şeytanlaştırarak amaçlarını gerçekleştirmeye çalışabilirler. Genellikle de bütün bu taktiklerin iç içe ve eşzamanlı yürütülmesi tercih ederler.²⁸⁶

Sonuç itibarıyla grupların merkezinde yer alan ve grup prototipinin gerektirdiği özellikleri yansıtan ideal üyeler diğer üyeler tarafından daima daha güvenilir, sosyal anlamda cazip ve popüler bulunurlar. Bu üyeler aynı zamanda grup içi statülerinden çok daha emindirler, grup üzerinde etki ve nüfuz sahibidirler ve dolayısıyla gruba yenilikler sunma ayrıcalığına sahiptirler. Buna karşın, bir bütün olarak yukarıda vurgulandığı üzere grup yaşamının vazgeçilmez unsurları olan marjinal ya da aykırı üyeler grubun kalanı tarafından pek güvenilir bulunmazlar, sevilmezler, çoğunlukla kötülenirler ve çeşitli eziyetlere maruz bırakılırlar. Grup üyelikleri belirsiz ve istikrarsız, statüleri düşük ve dolayısıyla grup üzerindeki etkileri de azdır.²⁸⁷ Marjinal ya da aykırı üyelerin diğerlerince bu derece olumsuz görülmelerinin altında yatan nedenler ise bu üyelerin grubun tekliğini ve sosyal kimliğini bozduklarına, grup değer ve normlarını tehdit ettiklerine dair oluşan algılardır.

²⁸⁶ ibid, s.196-197.

²⁸⁷ Michael A. Hogg, 2005, s.257.

3. Aidiyet ve Sosyal Dışlanmada Gruplar Arası Dinamikler

İnsanın bilişsel doğası, onun aynı zamanda kesintisiz bir bilgi işleme süreci içerisinde olduğu anlamına gelir. Bu bilgi işleme süreci içinde gerçekleşen sürekli bilgi alışını anlamak, kontrol etmek ve pratiğine kazandırmak isteyen insan, bilgiyi kategorilere ayırır. Hemen hemen bütün bilişsel faaliyetlerimizin bu kategoriselleştirmeye dayandığını söylemek yanlış olmaz. Bitkileri, hayvanları, taşları, yıldızları, sözcükleri, dilleri kısaca karşılaştığımız her şeyi kategorilerine ayırırız. İnsanın bilişsel yanının bu özelliği, sahip olduklarına dair bilgisini daha sistematik bir biçimde işleyip kullanmasını mümkün kılarken, diğer yandan gelen yeni bilgileri de çok daha hızlı bir biçimde kendi evrenine dâhil edebilmesini mümkün kılar.

Sosyal bir varlık olan insanın bilişsel süreç içindeki bilgi akışını kategoriler yardımıyla işleme eğilimi, onun sosyal faaliyetlerini de büyük ölçüde biçimlendirir. Öyle ki ‘sosyal kategorizasyon, insanın sosyal faaliyetlerinin ve çevresini algılayışının temel bir özelliğidir.’²⁸⁸ Bunu kısaca açıklamak gerekirse insan, sosyal faaliyetleri içerisinde karşılıklı bağıllık gerektiren aktivitelerde bulunmak, işbirlikleri kurmak ve yaşamını devam ettirebilmek için diğer insanlara ihtiyaç duyar.²⁸⁹ Bu nedendir ki önceden de vurgulandığı üzere sosyalleşme ve aidiyet ihtiyaçlarını tatmin etmek isteyen birey, bu ihtiyaçlarını tatmin edebilecek diğer bireyler arasından seçim yapmak durumundadır. İnsanlar bu seçimlerini, aidiyet ihtiyacının iki özelliğine paralel olarak, en yakınlarında bulunan ve kendileriyle benzerlikler sergileyen insanlarla olumlu,

²⁸⁸ John F. Dovidio Et al., “Social Inclusion and Exclusion: Recategorization and the Perception of Intergroup Boundaries”, içinde (Ed. Dominic Abrams, Michael A. Hogg, José M. Marques), *The Social Psychology of Inclusion and Exclusion*, Psychology Press, New York, 2005, s.246.

²⁸⁹ ibid.

memnuniyet verici; kararlı ve sürdürülebilir ilişkiler kurma temelinde yaparlar. Grup üyeliği, bireyin bu tercihlerini açarak inşa ettiği sosyalleşme aktiviteleri içerisinde kilit bir role sahiptir. Öyle ki işbirliği ve toplum yanlısı davranışlar gibi başkalarıyla yapılan yardımcı ve tamamlayıcı faaliyetler karşılıklılık esasına dayanırlar. Bu karşılıklılık esasını grup dışından ziyade grup içinden deneyimleme şansı daima daha yüksektir. Bu noktada sosyal kategorizasyon süreci görünür olmaktadır. Sosyal kategorizasyon bireye işbirlikçi karşılıklı bağımlılığın semerelerini sağlarken diğer yandan risk ve maliyetleri minimize eder.²⁹⁰

Bireyin sosyal çevresini algılayışına gelindiğinde ise çekicilik ve önyargının sosyal kategorizasyonla ve sosyal algıyla sıkı sıkıya ilişkili olduğu görülür. Sosyal algı, grup içi sınırları ve dolayısıyla ‘biz’ ve ‘onlar’ farkını vurgulayarak, bireyin diğer insanları kendiliğinden ya da çok az bir farkındalıkla görece daha küçük anlamlı kategorilere ayırmasını mümkün kılar. Böylece kendini herhangi bir sosyal kategoride gören ve bu kategori ile aidiyet duygusu kuran birey, kendi benzeri olarak gördüğü grup içi diğer üyelerle grup dışındakilere oranla daha farklı ve tamamlayıcı bir ilişki geliştirir. Öyle ki sosyal bir kategori içinde bulunan insanlar değerlendirmelerinde, nitelermelerinde, kaynak paylaşımlarında, yardımlaşmalarında ve sosyal desteklerinde grup içi üyelere öncelik ve ayrıcalıklar tanırırlar. Herhangi bir sosyal kategori, sosyal algının merkezindeki benlik yani ‘biz’ ile diğer gruplar ya da grup dışındakiler yani ‘onlar’ arasındaki ayrımı güçlü bir biçimde vurgular.²⁹¹

²⁹⁰ ibid.

²⁹¹ ibid, s.245-246.

Aidiyet ve sosyal dışlamayı beraberinde getiren ‘biz’ ve ‘onlar’ ayrımı aynı zamanda insanın sosyal algısı, duygusu, bilişselliği ve davranışları üzerinde de derin etkilere sahiptir. Sırasıyla görülecek olursa, algısal düzeyde insanlar diğer insanları ya da nesneleri kategorize ettiklerinde aynı kategoriye dâhil edilen üyeler arasındaki farkları minimize etme eğiliminde olurlar, buna karşın farklı kategorilere ait üyeler arasındaki farkları ise büyütme ve abartma eğilimi sergilerler.²⁹² Hatırlanacağı üzere yukarıda karşıtların karşıtlığı ilkesine (*meta-contrast principle*) değinilmişti. Buna göre birey kendini bir sosyal kategoriye olan üyeliğiyle tanımlamaya başladığında yani o sosyal kategori tarafından ortaya konulmuş sosyal kimliği benimsediğinde, sahip olduğu algıları da benimsemiş olduğu sosyal kimliğin lehine işlemeye başlar. Böylece bireyin algısı, aynı sosyal kimliği paylaştığı kimselerle olan ilişkilerinde farklılıkları benzerlikler aracılığıyla yok sayma yönünde işlerken, farklı sosyal kategoriye ve sosyal kimliğe sahip diğer gruplarla olan ilişkilerinde ise benzerlikleri farklılıklar aracılığıyla yok sayma yönünde işleme eğilimi gösterir.

Duygusal olarak ise insanların kendiliğinden grup içi üyelerine diğerlerine nazaran daha ılımlı, olumlu ve özellikle prototipik üyelere çok daha ayrıcalıklı duygular besledikleri bilinen bir gerçektir.²⁹³ Bilindiği üzere insanların ortaya koydukları bu duygusal deneyimlerinin aidiyet duygusu ve aidiyet ihtiyacının tatminiyle doğrudan ilgili olduğu önceki bölümlerde ortaya koyulmuştu. Bilişsel olarak ise insanların grup içi üyeleriyle ilgili olarak daha fazla bilgi saklayıp işledikleri, grup üyeleriyle paylaştıkları bilgileri daha iyi hatırlayabildikleri ve grup dışı üyelerle ilgili olumlu bilgilere daha az

²⁹² ibid, s.247.

²⁹³ ibid.

sahip oldukları görülür.²⁹⁴ Burada da yine aidiyet ihtiyacının iki özelliğine paralel olarak insanların, bilişsel süreç içerisinde yakın çevrelerine odaklanarak kalıcı, olumlu, memnuniyet verici; kararlı ve sürdürülebilir ilişkilere daha fazla zaman ve kapasite ayırdıklarını söylemek mümkün. Davranışsal olarak ise yine daha önce belirtildiği üzere insanların grup içi üyelerine karşı daha yardımsever, işbirlikçi ve tamamlayıcı oldukları, aynı zamanda grubun üyesi olarak tanınmak ya da üyeliklerini güçlendirmek için daha fazla çalıştıkları görülür.²⁹⁵ Buna karşın bireyler, ait oldukları sosyal gruplar dışında kalan grup dışı ya da başka gruplardan kimselere karşı daha mesafeli, güvensiz ve önyargılı davranışlar sergilerler.

Yukarıda da değinildiği üzere sosyal gruplar basitçe sosyal kategorilerdir ve sosyal kategoriler değişmez değildirler. Hiyerarşik bir yapıya sahip olan kategorileri, sosyal ağlar içerisinde soğan kabukları gibi iç içe geçmiş bir yapıya benzetmek mümkündür. Öyle ki tek bir kişi bu hiyerarşik yapı içerisinde birçok kategori içerisinde yer alabilir ve her soğan kabuğu kaldırıldığında başka bir kabukla çevrelenmiş olduğu görülebilir. Üstelik bu kabukların ucu açık bir biçimde sonsuz olduğunu ileri sürmek de olasıdır. Öyle ki tek bir insanın bile kolaylıkla dâhil edilebileceği sosyal kategori sayısını belli bir sayıyla sınırlamak mümkün değildir; örneğin, Türkiyeli, Kürt, Müslüman, Sünni, Şafi, kadın, evli, anne, çalışan kadın, orta yaş, Amedspor taraftarı, feminist, siyasal parti üyesi, dernek üyesi, sendika üyesi... vs.).

Bununla birlikte, en sıradan insanın bile hiçbir biçimde sınırlandırılmayacak sayıda sosyal kategoriye dâhil edilebilmesine karşın, gerçekte insanlar bir veya birkaç

²⁹⁴ ibid.

²⁹⁵ ibid.

kategoriye vurgu yaparak yaşarlar. Başka bir deyişle hiyerarşik bir biçimde iç içe geçmiş sosyal kategorilerden oluşan soğan kabuklarının sadece çok küçük bir kısmı katı ve görünürdür. Büyük kısmı ise çoğunlukla saydam, görünmez ya da sabun köpüğü kıvamındadır. İnsanların sahip oldukları birçok sosyal kategoriden sadece bir kaçına vurgu yapmalarının çeşitli nedenleri vardır. Öncelikle insanların bu seçimleri tercihlerine değil zorunlu ihtiyaçlarına dayanır. Sıklıkla vurgulandığı üzere sosyalleşme eğilimi içinde olan insan, aidiyet, öz-saygı, öz-düzenleme gibi ihtiyaçlarını tatmin etmek durumundadır. İnsanlar bu ihtiyaçlarının tatminini en hızlı ve en kolay biçimiyle, aidiyet ihtiyacının iki özelliğine paralel olarak, yakınındakilerle, kalıcı, sürdürülebilir ve olumlu ilişkiler kurarak sağlamaktadırlar. Böylece insanların sayısız kategoriler arasından neden sadece birine veya bir kaçına odaklandıklarını, neden belli gruplarla olan üyelik ilişkisine daha fazla özen gösterdiklerini ve belli sosyal kimliklere neden daha büyük vurgu yaptıklarını anlamak kolaylaşır. İkinci olarak insanların belli sosyal katagorilere ve dolayısıyla belli sosyal gruplara ve sosyal kimliklere vurgu yapmaları, onların kişisel ve sosyal deneyimlerine, amaçlarına, algılarına, tarihsel olgulara vs. dayanabilir. Etnik ve dinsel azınlıklar ve son yıllarda farkındalık yaratmayı başarmış şiddet karşıtı çeşitli kadın ve eşcinsel hareketleri bu sosyal kategorilere örnek gösterilebilir. Son olarak, aidiyet ve öz-saygı ihtiyacı içinde olan birey, sosyal statüsünü net algıladığı sosyal kategorileri görece daha belirsiz düzeyde olanlara tercih eder. İnsanlar üyelikleri ve statüleri açıkça tanınmış sosyal grupları ve kimlikleri, ucu açık ve muğlâk olanlara nazaran daha fazla önemserler. Nitekim genellikle bir Alman için, Alman olmak, grup üyeliği ve sosyal statü algısı açısından Avrupalı olmaktan çok daha net ve belirgindir.

Kategorilerin iç içe geçmiş soğan kabukları gibi olmaları, hiyerarşik bir yapıya sahip olmaları ve daha da önemlisi aynı kişinin çok fazla sayıda kategori ile kesişen özellikler taşıyabilmesi nedeniyle herhangi iki kategori içindeki üyeleri birbirinden tamamen bağımsız ve ilişkisiz olarak nitelemek imkânsızdır. Nitekim en küçük sosyal birim olarak kabul edilen aile sosyal kategorisi bile nihayetinde en yalın haliyle iki farklı kategorinin (kadın, erkek) bir araya gelmesiyle oluşmakta ve ortaya çıkan bu yeni üst kategori, tarafların dâhil olduğu diğer kategorileri belirsizleştirebilmekte ya da işlevsizleştirmektedir. Bu nedenledir ki insanların sosyal ilişkilerinin bir sonucu olarak ortaya çıkan sosyal kategoriler de en az bu ilişkiler kadar değişken ve dinamikler. Bu aşamada sosyal kategorilerin dinamik ve geçişli özelliklerini vurgulayan iki ayrı kurama kısaca değinmekte yarar vardır. Bunlar Grupiçi Ortak Kimlik Modeli (*Common Ingroup Identity Model*) ve Temas Kuramı'dır (*Contact Hypothesis*).

Sırasıyla, *Grupiçi Ortak Kimlik Modeli*'ne göre farklı iki grubun üyeleri (Siyahî, Beyaz) bir üst grup içerisinde yeniden kategorize edildiklerinde (Amerikan), iki ayrı grupken birbirlerine karşı olan önyargıları, kalıplaşmış düşünceleri ve ayrımcılığa yönelik tutumları azalma eğilimi gösterir. Böylece ortaya çıkan bu yeni grupiçi önyargı, her iki taraf için de bir zamanlar grubun dışında kalanları kapsayıcı şekilde genişler. Bu genişleme eski kategoride grup dışı ya da karşıt grup üyesi olan ama yeni üst kategoride artık grupiçi görülen yeni üyelere karşı daha olumlu duyguların beslenmesine ve alt gruplardaki grupiçi önyargıların azalmasına yol açar.²⁹⁶ Yapılan deneysel çalışmalarda da görülmüştür ki “biz ve onlar”a vurgu yapan alt grupları “biz” üst grubunda

²⁹⁶ ibid, s.246.

Ayrıca bkz. John F. Dovidio, Samuel L. Gaertner, “Aversive Racism”, içinde (Ed.Roy F. Baumeister, Kathleen D. Vohs), *Encyclopedia of Social Psychology (2 Volume Set)*, Sage Publications, ABD, 2007,s.93.

bütünleştiren yeni kategoriler grupiçi önyargıları azaltmaktadır. ‘Bu deneysel çalışmaların ortaya koyduğu bulgulara göre, (a) gruplararası ilişkilerde grup temsiliinde iki grup yerine tek grup teşvik edildiğinde (işbirliği vs. yoluyla), sürecin sosyal kategorizasyonun bilişsel temsilleri üzerindeki etkileri yoluyla önyargılar azalmaktadır. (b) Belirgin farklılıkları olan iki gruplu temsillerin daha fazla önyargılara sahip oldukları, buna karşın güçlü bir üst gruba sahip temsillerin önyargılarının daha az olduğu görülmüştür.’²⁹⁷

Temas Kuramı da *Grupiçi Ortak Kimlik Modeli*’yle benzer biçimde, sosyal gruplar arasındaki önyargıların azaldığı koşullara vurgu yapmaktadır. Temas kuramına göre farklı gruplar ve bu gruplara üye olan bireyler arasında gerçekleşen temaslar kişiler ve gruplar arasındaki ilişkileri olumlu etkiler, geliştirir ve önyargıları azaltır. Ne var ki ilişkileri geliştiren ve önyargıları azaltan etkiye sahip bu temaslar gelişigüzel bir biçimde oluşmazlar. Bu temasların, belirtilen etkileri doğurması için optimal koşulların gerçekleşmesini sağlayacak dört temel faktörün varlığı elzemdir.²⁹⁸ İlk olarak, uyumlu bir gruplararası ilişkinin olanaklı hale gelebilmesi için temas halindeki grupların durumdaki statüleri eşit olmalıdır. Grupiçi üyelerin grup dışı kimselerden ayırıcı üstünlükleri olduğu inancı, önyargıları beslediği gibi grupların eşit statülerde bir arada olmasını engeller ve dolayısıyla tarafların karşılıklı önyargılarını azaltmak yerine tam tersine arttırır. İkinci olarak, temas, tarafların birbirlerine aşına olma potansiyeline sahip olmalıdır. Öyle ki temas, sürekli ve tekrarlanır olmalı ve taraflar arasında anlamlı

²⁹⁷ Miles Hewstone, Mark Rubin, Hazel Willis, “Intergroup Bias”, *Annual Review of Psychology*, 53, 2002, s.590.

²⁹⁸ J. Nicole Shelton, Jennifer A. Richeson, “Contact Hypothesis”, içinde (Ed.Roy F. Baumeister, Kathleen D. Vohs), *Encyclopedia of Social Psychology (2 Volume Set)*, Sage Publications, ABD, 2007,ss.174-175.

bir ilişkinin gelişmesine izin vermelidir. Üçüncü bir temel faktör olarak, temasın taraflar arasında ortak bir hedefe yönelik ve gruplar arası işbirliğini gerekli kılan geçerli bir saiki olmalıdır. Başka bir deyişle, farklı gruplardan gelen üyelerin diğer grup üyeleriyle işbirliği yapmadan başaramayacakları bir üst hedefin olması gerekir. Dördüncü ve son olarak, Temas Kuramına göre temasın olumlu ve başarılı sonuçlar verebilmesi için grup otoritelerinin gruplararası teması açık ve kesin bir biçimde desteklemeleri gerekir. Böyle bir destek taraflar arasında ve içinde toleransın artmasını ve kültürel farklılıkların kabul edilmesini teşvik eder.²⁹⁹ Temas Kuramı'nın bu dört temel koşulundan da anlaşılacağı üzere, kuram, 'gruplar arasındaki sıradan bir temasın gruplararası ilişkileri otomatik bir biçimde geliştirmeye yeterli olmayacağını ileri sürer. Öyle ki gruplar arasındaki önyargıları başarılı bir biçimde azaltmak için'³⁰⁰ gruplararası temasta bu temel koşulların bir arada bulunması gereklidir. Önyargıların azalması ve olumlu ilişkilerin gelişmesi ancak bu koşulların yerine getirilmesiyle mümkündür. Aksine bu koşullar yerine getirilmeksizin kurulan temaslar ve gelişen ilişkiler karşılıklı önyargıları arttırabilir, olumsuzlukları büyütebilir ve hatta düşmanlıkları derinleştirebilir.

Ayrırt edici özelliklere sahip iki farklı grubun ortak bir üst kategoride buluşmasına dayanan Grupiçi Ortak Kimlik Modelinin de, farklı gruplar ve üyeleri arasındaki temasın bazı koşullar temelinde gerçekleşmesine odaklanan Temas Kuramının da vurgu ve referanslarının grupiçi önyargılar olduğu dikkat çekmektedir. Her ne kadar sayısız grup bir arada, uyum içinde ve eşit statülerde var olmaya devam etseler de gruplar arası çatışmalara ve ayrımcı yaklaşımlara sıklıkla rastlanmaktadır. Bu

²⁹⁹ ibid, s.174.

³⁰⁰ John F. Dovidio, Samuel L. Gaertner, Kerry Kawakami, "Intergroup Contact: The Past, Present, and the Future", *Group Processes & Intergroup Relations*, Vol 6(1), 2003, s.5.

çatışma ve ayrımcılıkların temelini grupiçi önyargı (*ingroup bias*) oluşturur. Grupiçi önyargı ‘bir kimsenin üyesi olduğu grubu ve bu grubun üyelerini (grupiçi), üyesi olmadığı gruplardan ve bu grupların üyelerinden (grup dışı) sistematik bir biçimde daha üstün görme eğilimini ifade eder. Önyargılar davranışları (ayrımcılık), tutumları (taraf tutma) ve bilişsel süreçleri (kalıplaşmış düşünceler) kapsar.³⁰¹ ‘Kendi grubunu üstün tutma veya diğer grupları küçümseme’³⁰² biçiminde görülen önyargılar karşıtların karşıtlığı ilkesine paralel olarak bir yandan grubu, grup üyeliğini ve grup-içi aidiyet bağlarını pekiştirirken, diğer yandan ‘grup dışı unsurları psikolojik olarak önemsiz kabul ederek onlara kötü davranmayı psikolojik olarak kolaylaştırır’³⁰³ ve meşrulaştırır. Yapılan deneysel bir çalışmada tamamı Hristiyanlardan oluşan kadın ve erkek katılımcılara Hristiyan ve Müslüman hedefler gösterilmiş ve bu hedefleri insani ve hayvani özelliklere göre nitelemeleri istenmiştir. Özellikle Hristiyan erkek katılımcıların Müslümanları hayvani özelliklerle niteleme eğilimlerinin oldukça güçlü olduğu görülmüştür.³⁰⁴ Benzer şekilde, 1930’lu yıllarda Japonların Mançurya’nın işgalinin ardından buradaki tutsaklara kütük anlamına gelen “Maruta” ismini vererek akıl almaz deney ve işkencelerde bulunabilmelerini de grup dışı unsurların önemsiz, değersiz, hatta insan dışı görülme eğiliminin bir sonucu olduğu ileri sürülebilir.

³⁰¹ Miles Hewstone, Mark Rubin, Hazel Willis, s.576.

³⁰² Russell Spears, “Ingroup-outgroup Bias”, içinde (Ed.Roy F. Baumeister, Kathleen D. Vohs), *Encyclopedia of Social Psychology (2 Volume Set)*, Sage Publications, ABD, 2007, s.484.

³⁰³ Mark Van Vugt, “The Male Warrior Hypothesis”, içinde (Ed. Joseph P Forgas, Arie W Kruglanski, Kipling D Williams), *The Psychology of Social Conflict and Aggression*, Psychology Press, New York, 2011, s. 240.

³⁰⁴ ibid.

Bu noktada her iki kuram tarafından önyargıya yapılan vurguyu, karşıtların karşıtlığı ilkesini ve aynı zamanda insanın bu yöndeki doğal eğilimlerini daha iyi kavrayabilmek için etnomerkezcilik (*ethnocentrism*) kavramına değinmek yararlı olacaktır. Etnomerkezcilik, Yunanca kabile, ırk, güruh anlamlarına gelen etnos (*ethnos*) sözcüğünden türemiştir. Günümüz literatüründe ırka, etnisiteye, insan topluluklarına ve kültüre vurgu yapan etno- önekiyle, insanın aidiyet hissettiği grubu diğerlerinden üstün ve merkezde görme eğilimini bir potada birleştiren önemli bir kavramdır. İlk olarak yirminci yüzyılın hemen başında Amerikan sosyal bilimci William Graham Sumner tarafından kullanılmıştır. Sumner etnomerkezciliğin insanlar tarafından meydana getirilen sosyal grupların evrensel bir özelliği olduğunu ileri sürer. Ona göre sosyal süreçlerde “biz”, “biz-grubumuz” ve grupdaşlarımız ile tüm diğerleri, diğer gruplar ya da grup dışı diğer tüm unsurlar arasında bir farklılığın ortaya çıkması kaçınılmazdır. Bu ayrışmada, biz-grup içinde kalan kimseler ve unsurlar birbirleriyle barış, düzen, yasa, idare, ekonomi vs. bağlarla bağlıdır ve Sumner’e göre etno-merkezcilik bu görüşün teknik adıdır. Öyle ki bu bağlar içerisinde yer alan bir kimse kendi grubunu her şeyin merkezinde görür ve diğer her şey ancak merkezdeki gruba yapılan referansla anlam kazanabilir. Bütün gruplar kendi onur ve gurur kaynaklarını ortaya çıkarır ve beslerler, kendi üstünlüklerine ve üstünlüklerine dair ilahi açıklamalara vurgu yaparlar ve sıklıkla grup dışı kimseleri ve unsurları aşağılarlar.³⁰⁵ Sumner’a paralel olarak etnomerkezcilik, kısaca kişinin dünyayı kendi kültüründen görme eğilimi olarak tanımlanabilir. Öyle ki insanlar kendi kültürü ve grubu dışındakilerin davranışlarını, geleneklerini, tutumlarını ve inançlarını kendi kültürlerine göre muhakeme etme eğilimi sergilerler.

³⁰⁵ Roy F. Baumeister, Eli J. Finkel, *Advanced Social Psychology: The State of the Science*, Oxford University Press, ABD, 2010, ss.539-540.

Etnomerkezcilik insanların kendi kültürlerine dair farkındalıklarının yüksek olmasına ve kendi kültürleri ile ilgili bilgilere çok daha fazla vurgu yapmalarına yol açarak insanları kendi kuralları, değerleri ve inançlarının evrensel olduğuna ikna eder.³⁰⁶ Burada etnomerkezciliğin Sumner tarafından ileri sürüldüğü biçimiyle zorunlu olarak olumsuz, düşmanca, ırkçı, ayrımcı, ya da çatışmacı bir eğilim anlamına gelmediğini vurgulamakta yarar vardır. Belirtildiği üzere etnomerkezcilik dünyaya kendi kültüründen bakmaktır ve başkalarını ve başka kültürleri bu bakış açısının kazandırdığı referanslarla değerlendirmektir. Bu nedenle, yapılan çalışmalar da göstermiştir ki, etnomerkezci eğilim içerisinde başkalarına karşı ortaya konulan davranışlar, tutumlar, düşünceler ve değerlendirmeler olumsuz olabileceği gibi olumlu ya da yansız da olabilir.³⁰⁷

Bir bütün olarak, tarihsel deneyimlerden, yapılan deneysel çalışmalardan ve ortaya konulan teorilerden anlaşılmaktadır ki gruplararası dinamiklerin işleyişi temel olarak sosyal kategoriler, grup içi önyargılar ve bunları biçimlendiren eğilim ve süreçler tarafından belirlenmektedir. Her bir grup bir sosyal kategoriyi ifade ederken aynı zamanda o sosyal kategoriyi ortaya çıkaran, yapılandıran ve devam ettiren süreçlerin hem ürünü hem de besini olarak önyargıları üretirler. Özetle denilebilir ki grup üyelerinin birbirlerine ve başkalarına karşı düşüncelerini, davranışlarını ve tutumlarını belirleyen önyargılar, insanların ait oldukları gruplarını, bunlara bağlı sosyal

³⁰⁶ Michelle R. Hebl, Juan M. Madera, “Ethnocentrism”, içinde (Ed. Roy F. Baumeister, Kathleen D. Vohs), *Encyclopedia of Social Psychology (2 Volume Set)*, Sage Publications, ABD, 2007, s.314.

³⁰⁷ Bkz. Roy F. Baumeister, Eli J. Finkel, 2010, s.540.

Ayrıca bkz. Marilynn B. Brewer, “In Retrospect...”, içinde (Ed. Roderick M. Kramer, Geoffrey J. Leonardelli, Robert W. Livingston), *Social Identity and Intergroup Relations: A Festschrift in Honor of Marilynn B. Brewer*, Psychology Press, New York, 2011, ss. 385-388.

kimliklerini doğru kabul etmelerine, grupdaşlarını diğerlerinden üstte tutmalarını adil ve meşru görmelerine yardımcı olurlar.

BÖLÜM III

AİDİYET SİYASETİ

1. Aidiyet İnşasında Üç Farklı Analitik Düzey

Bu çalışmanın geride kalan bölümlerinde sıklıkla vurgulandığı üzere insanın, yakınında olan ya da yakınlık duyduğu sosyal çevrelerle memnuniyet verici, öngörülebilir, kararlı ve sürdürülebilir bağlar yoluyla tatminine çabaladığı aidiyet ihtiyacı temel bir ihtiyaçtır. Bu haliyle aidiyet, Nira Yuval-Davis'in de belirttiği üzere duygusal bağlanmayla, kendini evinde (ait olduğunu düşündüğü yerde) hissetmeyle ve dolayısıyla kendini güvende hissetmeyle ilgilidir.³⁰⁸ Dolayısıyla aidiyet, insanın elde ettiği ve aynı zamanda dönüştüğü bir olgudur.³⁰⁹ Yine bu çalışmanın özellikle ilk bölümünde ele alındığı üzere aidiyet ihtiyacı temel bir ihtiyaç olduğu içindir ki bu ihtiyacın tatminini sağlayan bağlardan yoksun kalmak ya da bir şekilde mahrum bırakılarak sosyal kabul mekanizmalarının dışına itilmek insanda çeşitli zihinsel, fiziksel ve davranışsal problemlerin ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Bu bağlamda aidiyetin ve bu ihtiyacın tatmininin insan ve onu saran sosyal ve siyasal ilişki ağları için çok önemli sonuçlara sahip olduğunu söylemek gerekir. Aidiyetin siyasal boyutları üzerine çalışmalarıyla tanınan Nira Yuval-Davis'e göre aidiyet kavramı vatandaşlık ya da kimlik kavramlarının içine kolayca yerleştirilemeyecek kadar farklı,

³⁰⁸ Nira Yuval-Davis, 2006, s.197.

³⁰⁹ Bkz. Sheila L. Croucher, *Globalization and Belonging: The Politics of Identity in a Changing World*, Rowman and Littlefield, ABD, 2004.

derin ve kapsamlıdır. Başka bir deyişle ‘aidiyet vatandaşlıktan ya da [herhangi bir gruba] formel biçimiyle üye olmaktan farklıdır çünkü aidiyet grup üyeleri arasında ve bir üye ile grup arasında karşılıklı ilişkiler içinde olma düşüncesini içerir. Aidiyet kavramı kimin ait olacağını ve aidiyetin nasıl belirleneceğini ifade etse de [özü itibariyle] bundan fazlasıdır. Aidiyet aynı zamanda duygusal durumu yansıtır.’³¹⁰ Öyle ki ‘aidiyet duygular sosyolojisiyle siyaset sosyolojisinin kesiştiği yerdedir ve bu yerde kimlik ve katılım iç içedirler ya da en azından bunun arzusu içindedirler...Bir kimsenin kolektiviteyle, yurtla, devletle olan güvenli ve istikrarlı bağlantısı tehdit edildiğinde, aidiyet belirginleşir ve savunmacı/tepkisel (*reflexive*) bir karakter kazanır. Sonrasında bireysel, kolektif ve kurumsal aidiyet söylemleri siyasallaşırlar.’³¹¹ Aidiyeti siyasallaştıran bu tehdit gerçek olabilir, kurgusal olabilir ya da sadece algısal bir temele sahip olabilir. Ayrıca bu tehdit aidiyet ve sosyal dışlanma süreçleri sonucunda ortaya çıkan grup içi mücadelelerden kaynaklanabileceği gibi yabancı ve öteki olanın çeşitli sınırların -fiziksel, duyuşsal, bilişsel – öte yanında bırakıldığı gruplar arası mücadelelerden de kaynaklanabilir. Herhangi bir aidiyet topluluğu iç ve dış tehditler ya da bunlara dair algılar yoluyla kolayca siyasallaşabilir ya da sıklıkla görüldüğü üzere aidiyet topluluğunun sahip olduğu aidiyet anlatılarına dâhil edilmeyen bazı grup içi üyeler dışlanma tehdidi ya da algısı neticesinde siyasallaşabilirler. Ayrıca dış tehditler doğrudan bir saldırı şeklinde olmak zorunda da değildir, hatta çoğu zaman saldırıdan ziyade sadece tek bir yabancı varlığı bile tehdit algısının ortaya çıkmasına neden olabilir. Öyle ki herhangi bir yabancı ya da dışsal unsur sıklıkla aidiyet çatısı altındaki

³¹⁰ Halleli Pinson, Madeleine Arnot, Mano Candappa, *Education, Asylum and the 'Non-Citizen' Child: The Politics of Compassion and Belonging*, Palgrave Macmillan, 2010, s.31.

³¹¹ Nira Yuval-Davis, 2004, s.216.

güven ve sadakati yaralama potansiyelinin açık temsili olarak algılanır. Bu algı, aidiyeti (daha doğrusu aidiyet anlatısını) sınırlara ve “öteki”ye yönelik bilgi ve süreçlerin daima yeniden üretilerek yönetilebildiği alana taşır ve onu kaçınılmaz biçimde siyasallaştırır. Böylece siyasallaşma süreci içinde aidiyet ‘genellikle [sosyal] sınırlarda ve ulusal sınırlarda daha yüksek duvarlar inşa etmek ve insanları dışlayıcı politikalara doğru mobilize etmek için sevgi ve nefreti, korku ve umudu kullanma yollarına başvuran bir hakka dönüşür.’³¹² Bu bağlamda hak iddialarına sahip siyasallaşmış aidiyetin sosyal içerilme ve dışlanma süreçlerindeki rolünü daha iyi anlayabilmek için aidiyet siyaseti kavramına yakından bakmakta fayda vardır. Yuval-Davis’e göre ‘aidiyeti siyaseti, belirli topluluklara özgün yöntemler kullanarak aidiyet inşa etmeyi amaçlayan belirli politik projeleri kapsar.’³¹³ Yuval-Davis’in bu belirlemesinden yola çıkılarak, aidiyet siyasetinin politik projeler aracılığıyla yürütülen ve aidiyet süreçlerinin politik zeminlerde üretimi ve yönetimini kapsayan modern politik anlatılar olduğunu ileri sürmek mümkündür. Aidiyet siyasetinin modern bir anlatı olması başka bir deyişle modern dünyaya özgü olması ileride görüleceği üzere, onun aidiyet konusu olan “şey”i odağına almış olan politik projeler aracılığıyla deneyimleniyor olmasıyla ilgilidir. Modern dünyada modern öncesi dönemin aksine, aidiyet konusu olan “şey” sabit olmadığı gibi (aristokrat ya da serf olmak gibi) aidiyetin kendisi de tek odaklı ve bütüncül değil (ait olunan sosyal tabakayla özdeş olmak gibi) çoklu ve kısımdır. Bireyin subjektif haklar elde etmesi ve vatandaşa dönüşmesiyle birlikte aidiyet inşa süreçleri de modern politik projelerin merkezine yerleşerek temel mücadele ve rekabet alanlarına dönüşmüşlerdir. Bu mücadele ve rekabet alanları modern dünyada yeni bir anlatının

³¹² ibid.

³¹³ Nira Yuval-Davis, 2006, s.197.

ortaya çıkmasını zorunlu kılmıştır. Aidiyet vurgusunun politik projelerde yoğun bir biçimde işlendiği bu yeni anlatı aidiyet siyasetidir.

Modern dünyadaki siyasal ve ‘sosyal alanların üretiminde önemli bir rol oynayan’³¹⁴ aidiyet siyasetini ele alırken Yuval-Davis’in de dikkat çektiği üzere aidiyet ve aidiyet siyaseti arasındaki analitik ayrımın farkında olmak önemlidir. Çünkü ‘aidiyet ve aidiyet siyaseti arasındaki analitik ayrım, ulusçuluk, ırkçılık veya başka aidiyet siyaseti üzerine yapılan herhangi bir eleştirel politik söylem için oldukça büyük bir öneme sahiptir.’³¹⁵ Şöyle ki belirli bir topluluğa yönelik belirli politik projelere sahip bir aidiyet siyaseti aynı zamanda kaçınılmaz biçimde kendi sınırlarını üreten bir politik mekanizmaya dönüşür ve bu mekanizmanın işleyiş tarzı büyük ölçüde odağındaki aidiyetin hangi düzeyde inşa edildiğiyle yakından ilgilidir. Öyle ki aidiyet siyaseti alanında üyeliğin hak ve sorumlulukları söz konusu olduğunda beklentiler ya da istenen görevler gerekliliklere dönüşürler ve bu gerekliliklerin büyük ölçüde belirlendiği yer aidiyet siyasetinin odağındaki aidiyete yapılan vurgudur. Burada temel soru bu gerekliliklerin ne olduğu ya da başka bir deyişle belli bir kişinin bir topluluğa aidiyeti hak etmesi ya da o topluluğa ait düşünülmesi için ondan neyin talep edileceğidir.³¹⁶ Bu bağlamda aidiyet siyasetinin ayrıntılı bir incelemesine geçmeden önce bu temel soruya yanıt olarak Yuval-Davis tarafından ileri sürülen aidiyetin üzerine inşa edildiği üç farklı analitik düzeyi, başka bir deyişle üç farklı yanıtı ele almak yerinde olacaktır. Böylece aidiyetle, ileride açıklanacağı üzere zamansal, uzamsal ve kesişimsel boyutlara sahip

³¹⁴ Daniel Trudeau, “Politics of Belonging in The Construction of Landscapes: Place-Making, Boundary-Drawing and Exclusion”, *Cultural Geographies*, 13, 2006, s.423.

³¹⁵ Nira Yuval-Davis, 2006, s.197.

³¹⁶ ibid, s.209.

olan aidiyet siyaseti arasındaki karşılıklı ilişkiyi ve analitik ayrımı daha açık şekilde görmek mümkün olabilir.

Aidiyetin inşa sürecini ve yönünü belirleyen bu belirtilen düzeyler; (a) aidiyet üretme potansiyeline sahip sosyal zeminleri ifade eden sosyal lokasyonlar, (b) aidiyet üreten kimlikler ve çeşitli topluluklara ya da gruplaşmalara duyulan duygusal bağlılıklar ve son olarak (c) insanların kendilerinin ve diğerlerinin aidiyet durumlarını değerlendirdikleri etik ve politik değerlerdir.³¹⁷ Yuval-Davis'in de belirttiği üzere bu aidiyet düzeyleri birbirleriyle ilişkili olmalarına karşın birbirlerine indirgenemezler.³¹⁸ Herhangi bir aidiyet siyaseti merkezindeki aidiyet inşasını bu düzeylerden sadece birine vurgu yaparak kurmayı tercih ederken, bir başkası ikisine ya da her üçüne de başvurma eğilimi ve iddiası içinde olabilir. Şunu da belirtmek gerekir ki herhangi bir aidiyet topluluğunda geçerli aidiyet anlatısının bu analitik düzeylerden sadece tek biri üzerine inşa edildiği ileri sürülemez. Nitekim aralarındaki analitik ayrıma ve birbirlerine indirgenememe özelliklerine rağmen bu düzeyleri günlük sosyal ve siyasal akışlar içinde birbirlerinden kalın çizgilerle ayırmak çok da mümkün görünmemektedir. Sosyal bir lokasyon aynı zamanda belli bir kimliği ve belli değerleri yansıtabilirken, belli bir kimlik de benzer biçimde aidiyet kuran belli bir sosyal lokasyonu yine belli değerler aracılığıyla gerçekleştirebilir. Aynı şekilde ileride görüleceği üzere belli değerlere vurgu yapmaksızın sosyal lokasyon oluşamaz, ya da belli değerlere vurgu yapmayan bir kimliğin aidiyet ya da duygusal bağlar üretme şansının olduğu ileri sürülemez. Dolayısıyla Yuval-Davis'in önerdiği aidiyetin bu üç farklı analitik düzeyini aynı zamanda onun genellikle birbirlerini destekleyen ve tamamlayan temel bileşenleri

³¹⁷ Ayrıntı için bkz. ibid, ss.199-204.

³¹⁸ ibid, s.199.

olarak okumak gerekir. Başka bir deyişle, kendi özgün yapısı içinde bu düzeylerden birine daha çok vurgu yapsa bile herhangi bir aidiyet inşası esasen bu düzeylerin bir karmasından müteşekkildir.

Son olarak, her üç analitik düzeyin de ortak noktaları kararlı ve öngörülebilir olmaktan ziyade üçünün de çoğul, kaygan ve daima sarsıntılı bir zemin üzerinde işlediklerini belirtmek gerekir. Bu haliyle, belirtilen üç düzeyin de aidiyetin dinamik, konjonktürel ve geçişli yapısını yansıttıkları ileri sürülebilir. Nitekim ‘insanlar çok farklı biçimlerde ve çok farklı bağlanma konularıyla aidiyet kurabilirler. Bu aidiyetin konusu belli bir insan olabileceği gibi bütün insanlık olabilir, soyut ya da somut bir biçim alabilir, aidiyet kendini tanımlamayla ya da ötekileri tanımlamayla kurulabilir, istikrarlı, çekişmeli ya da geçici biçimlerde olabilir. Bununla birlikte aidiyet, en istikrarlı olduğu ilkel biçimlerde bile daima dinamik bir süreç şeklindedir ve doğrulanmış bir kararlılıktan uzaktır.’³¹⁹ Bu nedenle, sayılan üç düzeyin aidiyetin bu dinamik yapısını da göz ardı etmeden ayrı ayrı değerlendirmek yerinde olacaktır.

1.1. Aidiyet İnşasında Sosyal Lokasyonlar

Bu çalışmanın ikinci bölümünde açıklandığı üzere sosyal kategoriler insanlar arasındaki bölünmeleri (ırk, ulus, cinsel kimlik, din, yaş, meslek, memleket vs.) ifade ederler. Yine belirtildiği üzere sosyal kategorizasyon süreçlerinin bir ürünü olarak ortaya çıkan sosyal gruplar basitçe sosyal kategorilerdir. Ne var ki her sosyal kategori kendiliğinden bir sosyal grup olma özelliği taşımaz (yaş, meslek, ten rengi, cinsel kimlik gibi). Bir sosyal kategorinin sosyal grubu ifade edebilmesi ancak kategorizasyon

³¹⁹ ibid.

süreci içindeki insanlarda farkındalık yaratabilme, kalıplaşmış algılar üretebilme, onların bilişsel, duyuşsal ve davranışsal süreçleri üzerinde belirleyici olabilme kapasitelerine bağlıdır. Sosyal kategoriler ancak bu kapasiteleri yardımıyla insanlarda ortak benlik (biz) algısı yaratabilir, kategori konusu olan üyeleri kapsayıcı aidiyet bağları kurabilir ve çeşitli kapsayıcı ve/veya dışlayıcı sınırlar inşa edebilirler. Böylece sosyal kategorileri birey ve grupların bilişsel, davranışsal ve duyuşsal süreçleri üzerindeki belirleyici olma kapasitelerine göre ikiye ayırmak mümkündür. İlki, ortak benlik (biz) ve aidiyet kapasitelerine sahip sosyal kategorilerdir (ulus, din, mezhep, etnisite vs.) ve bunlar esasen kendi farkındalıklarına sahip olan sosyal gruplardır. İkinci tür sosyal kategoriler ise ilkinden farklı olarak ortak benlik ve aidiyet kapasitelere sahip olmayan, kısmen veya geçici olarak sahip olunabilen sosyal kategorilerdir (yaş, medeni durum, cinsel kimlik, taraftar, izleyici, bilet sırası bekleyenler vs.). İlk grupta yer alan ve aidiyet üretme kapasitesine sahip sosyal kategoriler *sosyal lokasyonlar* olarak adlandırılırlar. Karışıklıkların önüne geçmek adına, bu noktada sosyal lokasyonların sosyal kategorilerin aidiyet vurgusuna sahip türü olduğunu ve bu nedenle gerek bu çalışmada gerekse de başka çalışmalarda sosyal lokasyon ve sosyal kategori kavramlarının birbirlerinin yerine kullanılabildiğini belirtmekte fayda vardır.

Sosyal lokasyonlar, kısaca sosyal bir varlık olan insanın kendisini çevreleyen sosyal ilişki ağları içerisinde sahip olduğu özellikler ve olanaklarla aidiyet kurduğu, kurmayı arzuladığı ya da kurma potansiyeline sahip olduğu sosyal zeminlerdir. İnsanların belli bir ırka, sınıfa, ulusa, inanca, cinsel kimliğe mesleğe veya herhangi bir grupdaşığa sahip olduklarını vurgulayan ve “biz”lik duygusu üretebilen bütün söylemler aslında sosyal lokasyonları işaret etmektedirler. Üstelik her tarihsel dönem için sosyal ve ekonomik lokasyonlarla ilgili olarak ortaya konulan söylemler, aidiyet ve

“biz”likle beraber aynı zamanda ilgili toplumdaki güç ilişkileri örüntüsüne dair imaları da içerirler.³²⁰ Öyle ki bir ‘sosyal lokasyon sosyal ve politik dünyada bulunan bir kimsenin varoluşunun özünü açıklama yoludur. Bir sosyal lokasyon bizleri diğerleriyle, dominant kültürle... ve dünyanın geri kalanıyla belirli ilişkiler içine sokar. Erişebildiğimiz ya da kullanabileceğimiz güç ve ayrıcalıkların türlerini ve ayrıca içinde daha az güç ve ayrıcalıklara sahip olduğumuz koşulları belirler.’³²¹ Tarihsel bağlamı içinde ‘bir erkek ya da kadın olmak, siyahî ya da beyaz olmak, işçi sınıfından ya da orta sınıftan olmak, Avrupa ya da Afrika ulusunun bir üyesi olmak: bunlar sadece sosyal lokasyonların farklı kategorileri değildir, aynı zamanda güç eksenini boyunca belli konumlamalara sahiptirler, diğer benzer kategorilerden daha yüksekte ya da daha aşağıdadırlar.’³²²

Açıkça anlaşılacağı üzere ‘sosyal bir lokasyon aynı zamanda diğerleriyle sosyal ve politik olarak buluştuğumuz [sosyal bir] zemini ifade eder.’³²³ Bu zemin üzerinde benzerlikler ve farklılıklar üretilir, güç ve ayrıcalıklardan doğan eşitsizlikler yönetilir, “biz” ve “onlar”a yönelik bilişsel, duyuşsal ve davranışsal süreçler sürekli kontrol altında tutulurlar. Ne var ki yukarıda da belirtildiği üzere aidiyet ve aidiyet tartışmaları bağlamında büyük öneme sahip oldukları açıkça görülen sosyal lokasyonların bu anlamda kararlı ve net bir biçime sahip olduklarını söylemek mümkün değildir. Bu nedenledir ki Yuval-Davis’in de dikkat çektiği üzere sosyal lokasyonların birbirleriyle

³²⁰ ibid.

³²¹ Gwyn Kirk, Margo Okazawa-Rey, “Identities and Social Locations: Who Am I? Who Are My People?”, içinde (Maurianne Adams Et al.), *Readings For Diversity And Social Justice*, Routledge, New York, 2013, s.14

³²² Nira Yuval-Davis, 2006, s.199.

³²³ Gwyn Kirk, Margo Okazawa-Rey, 2013, s.14.

sürekli bir biçimde kesiştiklerini ve tek bir güç eksenini etrafında analiz edilemeyeceklerini söyleme zorunluluğu vardır. Bu zorunluluğu açıklamak için Yuval-Davis şu üç noktayı göz önünde bulundurmak gerektiğini ileri sürer. İlk olarak, insanlar genellikle kendilerini tek bir kimlik kategorisiyle açıklama eğiliminde olmalarına karşın (Türk, kadın, Müslüman, vs.) sahip oldukları somut sosyal lokasyon, farklılıkların vurgulandığı birçok eksenle birlikte meydana getirilmiştir; örneğin, cinsel kimlik, ırk, meslek, etnisite, ulus, sınıf, statü, vs.³²⁴

İkinci olarak, sosyal lokasyonlar aynı zamanda sosyal bölünmeler (*social divisions*) içinde ele alınabilirler. Kısaca değinilecek olursa ‘sosyal bölünmeler kategorisi olarak ifade edilirler...hepimiz ulus devletle, sınıfla, cinsel kimlikle, ırkla, etnisiteyle ve daha birçok kategori ile çeşitli bağlantılara sahibiz. [Bu bağlantılar tarafından biçimlenen] sosyal bölünmelerin bazıları formel olup genellikle yasal zeminlerde tanımlanıp kontrol altında tutulurken, bazıları ise informal ve muğlaktırlar.’³²⁵ Neredeyse sonsuz bir çeşitliliğe sahip olabilen sosyal bölünmeler kesişimsel bir karakter sergilerler. Tek bir kimlikle aynı anda çok fazla sosyal bölünme süreci içinde olunabilir (kadın, genç kadın, Avrupalı kadın, İngiliz vatandaşı kadın, siyahi kadın, çalışan kadın, işçi kadın, feminist kadın vs.). Bununla birlikte, verilen örnekten de anlaşılacağı üzere kesişen sosyal bölünmeler birbiriyle toplanabilen benzer unsurlar gibi analiz edilemezler ama birbirlerini oluşturan unsurlar olarak ele alınabilirler. Ayrıca Yuval-Davis’in de belirttiği üzere ırk, cinsel kimlik, sınıf ve ulus gibi söylemlerin her biri kendilerine özgü ontolojik temellere sahiptirler ve birbirlerine

³²⁴ Nira Yuval-Davis, 2006, s.200.

³²⁵ Shaun Best, *Understanding Social Divisions*, SAGE Publications, Londra, 2005, ss.324–25.

indirgenemezler, buna karşın bu söylemlerin herhangi birinin dayandığı herhangi bir sosyal bölünmenin tek başına ayrı somut bir anlamı olduğu ileri sürülemez. Örneğin kadın olmak, orta sınıfta ya da işçi sınıfında olmaya, hegemonik bir çoğunluğun ya da ayrımcılığa uğramış bir azınlığın üyesi olmaya, kentli ya da köylü olmaya, genç ya da yaşlı olmaya, heteroseksüel ya da lezbiyen olmaya bağlı olarak değişiklik gösterir.³²⁶

Üçüncü ve son olarak, sosyal lokasyonları farklılığın kesin ve belirli bir örüntüsü biçiminde tanımlamak hiç de kolay değildir. Belli tarihsel koşullarda ya da belli insanlarla ilgili olarak bazı sosyal bölünmeler diğerlerinden daha fazla önemsenebilir ve bu bölünmeler içinde doğan sosyal lokasyonlar insanların hayatlarını biçimlendirmede daha fazla etkili olabilirler. Örneğin ulus, etnisite ya da cinsel kimliğe dayalı sosyal bölünmeler herhangi bir sınıfa ya da kültürel gruba dayanan başka bölünmelerden daha baskın bir biçimde ortaya çıkarak üyelerinin ve taleplerinin görünür olduğu önemli bir politik proje olarak kendini gösterebilir.³²⁷

Özetlemek gerekirse, birey ve grupların aidiyet inşa süreçlerinde gerekli sosyal zemini sunan sosyal lokasyonların aynı zamanda oldukça karmaşık, kurgusal, aralarında sürekli bir kesişim sergileyen ve bütün bu özellikleri dolayısıyla tek bir güç eksenini etrafında hiçbir zaman açıklanamayacak sosyal kategoriler oldukları ileri sürülebilir. Ne var ki bu belirsiz, geçirgen ve karmaşık yapısına rağmen sosyal lokasyonlara aidiyet inşa süreçlerince sıklıkla başvurulduğunu kabul etmek gerekir. Nitekim sosyal lokasyonların, özellikle ırka, etnisiteye, renge ve kimi zaman inanca

³²⁶ Nira Yuval-Davis, 2006, s.200.

³²⁷ ibid, ss.200-201.

vurgu yapan katı ve dışlayıcı aidiyet söylemlerinin ihtiyaç duydukları sosyal zemine kolayca dönüşebildikleri sık rastlanan bir olgudur.

1.2. Aidiyet İnşasında Kimlikler ve Duygusal Bağlılıklar

Sosyal lokasyonlardan sonra aidiyetin üzerine inşa edildiği ikinci analitik düzey *kimlikler ve duygusal bağlılıklardır*. Bu çalışmanın ilk iki bölümünde ayrıntılı bir biçimde ele alındığı üzere aidiyet, insanın bilişsel, davranışsal ve duyuşsal süreçlerince kurulur ve aynı zamanda bu süreçlerin gerek bireysel gerekse de grup düzeyindeki işleyişleri üzerinde derin etkilere sahiptir. Şayet aidiyet sadece bilişsel ve davranışsal süreçlerle belirlenseydi, bireyler ve gruplarla birlikte kurulan bağlılıklar veya kazanılan üyelikler, haklar ve görevlerin basitçe tanımlanıp yerine getirildiği mekanik ilişki boyutlarında sınırlı kalırdı ve analitik bir açıklaması çok daha rahat bir şekilde yapılabilirdi. Ne var ki aidiyet insanların kaybetme korkusunu çok yoğun biçimde ama sürekli yaşadıkları, derinliği ve kapsamı çok fazla olan bir duygusal ihtiyaçtır. Bu duygusal ihtiyaç insanlara davranış ve düşüncelerinin haklılığını ve meşruluğunu dayandırabildikleri sosyo-psikolojik zeminleri sağladığı gibi başkalarına çeşitli zararlar vermelerine veya kimi örneklerde görüldüğü üzere uğruna kendi canlarını hiçe saymalarına yol açabilir. Bu nedenle insan yaşamının vazgeçilmez bir unsuru olan ‘aidiyet tasarımları, basitçe bilişsel anlatılar olarak görülmemelidirler ve öyle görülemezler. Bu tasarımlar duygusal çağrışımlara ve bağlanmalara duyulan arzuyu yansıtır.’³²⁸ Bu haliyle aidiyet her ne kadar aralarındaki ilişki çok yoğun olsa da bir

³²⁸ ibid, s.202.

sosyal ilişkiye taraf olmaktan, bir grubun üyesi olmaktan ya da basitçe ‘kim’ ya da ‘ne’ olduğun sorusuna verilen yanıtın farklıdır ve fazlasıdır. Buna karşın ‘kim’lik ve aidiyetin, sınırlar ve sosyal dışlanma bağlamlarında düşünüldüklerinde birbirlerini tamamladıkları ve aralarında vazgeçilmez bir ilişki olduğu ileri sürülebilir. Bu bağlamda kimlikler ‘birinin ait olduğunu ya da ait olmadığını belirleyen [belli bir aidiyet topluluğuna] münhasır bir aidiyet duygusuna dayalı bilişsel sınırlar olarak görülürler... bireylerin ait oldukları grupların sınırlarının tanımlanması ve korunması süreçleri aracılığıyla’³²⁹ belirginleştirilirler, inşa edilirler ya da siyasallaştırılırlar. Analogik bir ifadeyle, kimlik bir coğrafyanın adlandırılmış ve renklerle farklılaştırılmış haritası iken, aidiyet o coğrafyanın kendisidir. Haritada sınırları çizilmiş renklendirilmiş bu coğrafya aynı zamanda ‘içinde bir şeyin başka bir şeye dönüştüğü bir yerdir, burada yöntem, şeylerin değiştirilmesidir ve burası “biz” ve “onlar”ın başladığı yerdir.’³³⁰

Bununla birlikte aidiyetle ilişkisine ve sınırlara yapılan vurguya rağmen teorik düzlemde kimliğin genel bir tanımına kolayca ulaşılabildiği söylenemez. Oldukça karmaşık bir yapıya sahip olan kimlik ile ilgili literatürde iki temel yaklaşımın olduğu ileri sürülebilir. Bunlar psikolojik ve sosyolojik yaklaşımlardır. İlki kişisel kimliğe vurgu yaparken ikinci yaklaşım aynı zamanda bu çalışmanın odağında bulunan kolektif

³²⁹ Gurinder K. Bhabra, “Culture, Identity and Rights: Challenging Contemporary Discourses of Belonging”, içinde (Ed. Nira Yuval-Davis, Kalpana Kannabiran, Ulrike M. Vieten), *The Situated Politics of Belonging*, SAGE, Londra, 2006, s.32.

³³⁰ Joel S. Migdal, *State in Society: Studying How States and Societies Transform and Constitute One Another*, Cambridge University Press, New York, 2001, s.5’den aktaran Sanjay K. Pandey, “Politics of Belonging: Identity and State Formation in Nagaland”, içinde (Ed. Joanna Pfaff-Czarnecka, Gérard Toffin), *The Politics of Belonging in the Himalayas: Local Attachments and Boundary Dynamics*, SAGE, New Delhi, 2011, s.99.

kimliğe odaklanmaktadır.³³¹ Subjektif bir karakter sergileyen kişisel kimliğin aksine kolektif kimlik ‘bireyin bir toplulukla, kategoriyle, [sosyal] pratikle veya kurumla [kurmuş olduğu] bilişsel, moral ve duygusal bağlantılardır...doğrudan deneyimlere dayanmaktan ziyade hayali olarak paylaşılan bir statüye ya da ilişkiye dair algıdır ve [bu haliyle] kolektif kimlik kişisel kimliğin bir parçası olmasına karşın kişisel kimliklerden farklıdır.’³³² Yuval-Davis’in önerdiği üzere hem kişisel hem de kolektif kimlikler basitçe ‘insanların ne olduklarına ve ne olmadıklarına dair kendilerine ve diğerlerine aktardıkları anlatılar’³³³ olarak tanımlanabilirler. Bu anlatılar kişisel olabilecekleri gibi (görünüş, renk, cinsiyet, yaş, meslek, vs.) belli gruplara ve topluluklara aidiyetle de ilgili olabilirler. Ne var ki bütün bu anlatılar genel itibariyle ‘doğrudan ya da dolaylı bir biçimde belli bir grubun ya da topluluğun (etnik, ırksal, ulusal, kültürel, dinsel) üyesi olmanın ne anlama geldiğine dair ‘kendine’ ve/veya ‘ötekilere’ yönelik algılarla ilgilidir.’³³⁴ Bu nedenledir ki ‘kimlikler sadece kişisel değildirler-bazı biçimlerde asla sadece kişisel değildirler- ve kolektif kimlik anlatıları kolektif bir düzen ve anlam duygusu verirler.’³³⁵ Hatırlanacağı üzere bu çalışmanın ikinci bölümünde bulunan *Benlik Genişlemesi* ve *Sosyal Benlik* alt başlığı altında sosyal kimlik (grup kimliği) olgusuna değinilmişti. Bu olgu aracılığıyla biz ve onlar kategorizasyonunun ortaya çıktığı ve insanların oluşan bu kategoriler neticesinde sınırları belirginleşen sosyal kimlikleri yoluyla kendilerini ve başkalarını tanımladıkları vurgulanmıştı. Bu açıklamalar ışığında kolektifleşmiş kimlik anlatılarının aynı zamanda sosyal ve siyasal

³³¹ bkz. ibid, s.100.

³³² Francesca Polletta, James M. Jasper, “Collective Identity and Social Movements”, *Annual Review of Sociology*, 27, 2001, s.285’den aktaran Sanjay K. Pandey, 2011, s.100.

³³³ Nira Yuval-Davis, 2010, s.266.

³³⁴ Nira Yuval-Davis, 2006, s.202.

³³⁵ Nira Yuval-Davis, 2010, s.267.

anlamda kolektifleşmiş algı, anlam, duygu ve tabi ki sınırlar dünyasının ifadesi olduklarını açıkça görmek mümkündür.

Sözlü olarak ya da belli pratikler aracılığıyla ifade edilebilen kimlik anlatıları değişken, tartışmalı ve çoklu olabilirler. Geçmişle ilgili olabildikleri gibi mitlerle de ilgili olabilirler, şimdiyi açıklamaya çalışabilirler, geleceğe yön verme amacı taşıyabilirler ya da bütün bunların hepsini yapmak amacıyla olabilirler.³³⁶ Bu nedenledir ki kimlik aslında bir üretim sürecini de ifade eder ve ‘kimliklerin üretimi daima işleyen, asla tamamlanmayan, değişken ve çoklu’³³⁷ bir süreçtir. Bu anlamda kimlik anlatılarına dair yukarıda belirtilen kolektif düzen duygusu asla tutarlılık anlamına gelmez, ‘aksine bireysel ve/veya kolektif öznenin kimlik sınırları içindeki değişimleri, tartışmaları ve hatta kırılmaları kapsayan bir eylemlilik ve süreklilik duygusunu işaret eder... Kimlik anlatımı, herhangi bir eylemlilik nosyonunun ve özneliliğin varlığı için gerekli koşuldur.’³³⁸

Ayrıca belirtmek gerekir ki kimlik anlatımları ‘kendi’ne ve ‘ötekiler’e dair sözlü ve sözsüz ifadelerin bütününe kapsarlar. Bu halleriyle ‘farklı sosyal bağlamlarda az çok istikrarlı olabilirler, ‘kendi’ veya ‘ötekiler’ tarafından az çok kabul görmüş ya da tartışmalı olabilirler, belirli durumsal faktörlere bağlı olabilirler, günlük yaşamın rutin yapılarını ya da kriz veya dönüşümlerin önemli anlarını yansıtır olabilirler. Anlatımlar [aynı zamanda] hem bilişsel hem de değişen derecelerde bağlılıklar doğuran duygusal boyutlar içerirler.’³³⁹ Öyle ki anlatımlar neticesinde biçimlenen kolektif

³³⁶ Bkz. Nira Yuval-Davis, 2006, s.202.

³³⁷ Nira Yuval-Davis, 2010, s.267.

³³⁸ ibid.

³³⁹ ibid.

kimlikler isimler, semboller, hikâyeler, ritüeller, kıyafetler ve ortak bellek gibi kültürel materyaller aracılığıyla ifade edilirken, diğer yandan grup üyelerine karşı olumlu duyguların beslenmesi bütün bu kültürel materyallere eşlik eder.³⁴⁰

Yaptığı duygusal vurguyla birlikte aidiyetin inşa edildiği analitik düzeylerden biri olarak kimlik, ‘olmak ve dönüşmek, ait olmak ve ait olmayı arzulamak karma süreçleri aracılığıyla kendini daima [yeniden] üreten bir geçiş hali’³⁴¹ biçiminde düşünülebilir. Kimliğin bu sürekli geçiş ve dönüşüm hali, zamana, yere ve olaylara bağlı olarak değişim sergileyen duygular ve algılarla paralellikler arz eder. Örneğin ‘kural olarak, insanların kendilerini ve kimliklerini üzerine kurdukları duygusal bileşenler, artan tehditlerle ve azalan güvenlik hissiyle birlikte merkezi öneme sahip hale gelirler.’³⁴² Önemli olaylar ya da saldırılardan hemen sonra insanların kendilerine en yakın duydukları kişi ya da gruplarla çok daha yakın ilişkilere geçtikleri, daha sıkı bağlar kurdukları, kolektif kimliklerini pekiştirici ve aidiyet bağlarını güçlendirici faaliyetlere çok daha fazla zaman ayırdıkları bilinen ve sık görülen bir olgudur.

Kısaca belirtmek gerekirse, kimlik ve aidiyet uygun sosyal zeminlerde birbirleriyle ilişkili olmanın ötesinde birbirlerini tamamlayan iki kavramdır. Her kolektif kimlik bir aidiyet üretemez (yaş, cinsiyet, meslek gibi) ya da bir aidiyet ağını ifade eden bir anlama dönüşemez, bununla birlikte inşa edilmiş her aidiyet ağı kendi aidiyet topluluğunun ifade edildiği bir kimliğe (ırk, etnisite, mezhep, vatandaşlık, ulus vs.) vurgu yapmak durumundadır. Aidiyet bir kimsenin statüsünü (üye, vatandaş vs.) belirleyen formel bir boyuta ve aynı zamanda bir kimsenin aidiyet duygusunu ifade

³⁴⁰ Sanjay K. Pandey, 2011, s.101.

³⁴¹ Nira Yuval-Davis, 2006, s.202.

³⁴² ibid.

eden informel duyuşsal bir bileşene sahiptir. Aidiyet toplulukları bir kimsenin statüsünü belirlerken ya da onu sınırlarının dışında bırakırken kimlikten ve insanları birbirine bağlayan kimlikle ilgili duyuşsal elementlerden destek alırlar.³⁴³

1.3. Aidiyet İnşasında Etik ve Politik Değerler

Değerler insanların savundukları ya da gerçekleştirmeye çalıştıkları soyut ama arzulanan nihai durumları ifade ederler; örneğin özgürlük, eşitlik, adalet, refah, sadakat, dostluk gibi. Kamusal alanlarda ve özellikle politik alanlarda değerlerle, değerler çatışmasıyla, değerlerin kaybolmasıyla ya da değerlere dair seçimlerle ilgili tartışmalara sıklıkla rastlamak mümkündür. Değerler özü itibariyle tutumlardan, davranışlardan, inançlardan, normlardan, hedeflerden ve ihtiyaçlardan farklıdır. Tutumlardaki gibi sadece belli bir konuya, normlardaki gibi belli bir davranışa ya da inançlardaki gibi belli bir realite durumuna yönlendirilmezler, aynı zamanda çok genel ve çoğu zaman muğlâk ama daima toplumun yararına olduğu ileri sürülen nihai durumları temsil ederler. Üstelik belirtilen nihai durum çoğu değer açısından asla ulaşılabilir değildir; eşitlik, demokrasi, ulusal güvenlik, dünya barışı vs. gibi. İnsanların genel anlayışı değerlerin toplumu ve kişilerarası ilişkileri düzenlediği, ahlaki davranışı ve doğru ile yanlış arasındaki ayrımı yönettiği yönündedir. Bu haliyle değerler, toplumlar için onların işleyişine hizmet eden ortak ve paylaşılan kavramlardır. O nedenle toplumların işleyişindeki değişim ve dönüşümlere paralel olarak değerler de tarihsel, kültürel ve konjonktürel farklılıklardan ya da olaylardan değişik şekillerde etkilenebilirler. Örneğin, cesaret, adil olmak ya da dürüst olmak gibi değerlerin anlamları neredeyse insanlık tarihi boyunca hiç değişmeden günümüze kadar gelmişken eşitlik değeri eski

³⁴³ Sanjay K. Pandey, 2011, s.102.

toplumlarda üst sınıflara tanınan bir hakkı anlatırken modern anlatılarda fırsat eşitliği veya ekonomik eşitlik gibi farklı şekillerde yorumlanabilmiştir. Aynı şekilde demokrasi ve farklılık gibi değerler bugünkü toplumlarda tarihte hiç olmadığı kadar önemli değerler haline gelebilmişlerdir.³⁴⁴

Aidiyet ile ilgili üçüncü ve son analitik düzey, başka bir deyişle bu tartışmada ele alınan üçüncü aidiyet bileşeni *etik ve politik değerler*dir. Bu değerler ‘belirli aidiyet(ler)in değerlendirildiği ve karara bağlandığı yöntemlerle ilgilidir.’³⁴⁵ Aidiyet, sosyal lokasyonlar ve bireysel ya da kolektif kimlikler ve duygusal bağlılıklarla ilgili olduğu kadar bütün bu dinamik bileşenlerin sürekli bir biçimde değerlendirmelere tabi tutuldukları ve kararlara bağlandıkları süreçlerle de ilgilidir. Öyle ki aidiyet, aidiyet toplumu içerisinde vurgulanan ve/veya üretilen değerlere yapılan kesintisiz atıflar eliyle görünür olur, işlerlik kazanır ve ikna gücü elde eder. Amaç ve araçları da büyük ölçüde belirleyen bu atıflar, aidiyetin kapsayıcı ve dışlayıcı işlevlerini harekete geçirerek vurgulanacak kimliklerin, kategorik sınırların, *kendi’lik* ve *ötekilik*’in ne zaman, nerede ve ne şekilde belirleneceğini ortaya koyarlar.

Atıflar eliyle aidiyeti etik ve ideolojik konuların tartışıldığı alana çeken değerler, aynı zamanda sosyal lokasyonlara ve kimliklere dair anlatıların günlük yaşamın ve politik söylemlerin içinde dile getirilmelerinin önünü açarlar. Böylece değerler aracılığıyla aidiyet alanından aidiyet siyaseti alanına geçiş kaçınılmaz bir biçimde

³⁴⁴ Bertram F. Malle, Stephan Dickert, “Values”, içinde (Ed.Roy F. Baumeister, Kathleen D. Vohs), *Encyclopedia of Social Psychology (2 Volume Set)*, Sage Publications, ABD, 2007, ss. 1011-14.

³⁴⁵ Nira Yuval-Davis, 2010, s.268.

gerçekleşir.³⁴⁶ Bu nedenledir ki birey ve grupların bu değerleri nasıl edindikleri ve aidiyet ilişkilerini sahip oldukları değerler örüntüsünde nasıl geliştirdiklerini, sosyal lokasyon ve başat kimlik tercihlerini nasıl belirlediklerini bilmek hem aidiyeti hem de aidiyet siyasetini anlamak açısından oldukça büyük bir öneme sahiptir. Hemen aşağıdaki alt başlıkta ayrıntılı bir biçimde ele alınan politik sosyalizasyon alt başlığı altında bu değerler ve tercihleri birey ve grupların sosyalleşme süreçleri içinde nasıl edinildiklerini kısaca tartışmaktadır.

Aidiyet ve politik sosyalizasyon ilişkisine geçmeden hemen önce değerler ve aidiyetin siyasallaşma süreci içindeki görünümüne de değinmek gerekir. Bir aidiyet topluluğunun sahip olduğu aidiyet ağı içinde aidiyetin görünür olması, topluluk üyelerince hissedilmesi, işlerlik kazanması ve ikna gücünü sürdürebilmesi için değerlere yapılan (daha doğrusu yapılmak zorunda olan) kesintisiz atıflar göstermektedir ki aidiyet ve değerler arasında çok sıkı bir ilişki söz konusudur. Öyle ki değerler aidiyetin ölçüsüdür. Aidiyet değerlerle konuşur, değerlerle tartışır, değerlerle yargılar ve değerlerle karar verir. Yukarıda değinildiği ve Yuval-Davis'in de açıkça belirttiği üzere aidiyet 'herhangi bir şekilde tehdit edildiği durumlarda belirginleşir ve siyasallaşır.'³⁴⁷ Burada bahsedilen tehdidin konusu her ne olursa olsun (dışlama, yok etme, parçalama vs.) tehdidin hedefi bir veya birden çok değerdir. Bu değer etnik temelli olabilir, kültürel olabilir, dinsel ya da cinsiyet temelli vs. olabilir. 'Değerler, tehdit edildikleri düşünüldüğünde davranışları güçlü bir biçimde etkileyebilirler ve bu nedenle savunulurlar. Herhangi bir tehdit bir değeri aktive edebilir [ya da belirginleştirebilir] ve

³⁴⁶ Nira Yuval-Davis, 2006, s.203-4.

³⁴⁷ Nira Yuval-Davis, 2006, s.197.

onu savunmak ve onun için savaşmak birçok somut davranışı gerektirir.³⁴⁸ Bu somut davranışların sonuçlarından biri de değerler(i) üzerinden tehdit edilen ya da tehdit algısı sonucunda belirginlik kazanan aidiyetin siyasallaşmasıdır.

2. Aidiyet İnşasında ve Aidiyet Siyasetinde Politik Sosyalleşmenin Rolü

Politik sosyalleşme aidiyet ve aidiyet siyaseti açısından oldukça önemli süreci ifade etmektedir. Hem aidiyet hem de aidiyet siyaseti üzerinde kaçınılmaz ve belirleyici bir role sahiptir. Bu bağlamda, yukarıda açıklanan aidiyetin birbirleriyle ilişkili üç analitik düzeyinin de içinde gerçekleştiği politik sosyalleşme süreçlerini ayrıntılı bir biçimde ele almak yerinde olacaktır. Ama hemen öncesinde politik sosyalleşmenin da bir parçası olduğu sosyalleşmenin tanım ve içeriğine birkaç cümleyle değinmek gerekir.

Sosyalleşme genel bir ifadeyle bireylerin gruba özgü davranışları, değerleri ve kimlikleri öğrenmeleri³⁴⁹, grup üyeliği için önemli bilgi, beceri ve karakter özelliklerini edinmeleri³⁵⁰ sürecidir. Aynı zamanda bireylerin çeşitli sosyal ‘ilişkileri, kişisel ve kişilerarası deneyimleri keşfetmelerini ve kendilerini biçimlendirmelerini sağlayan³⁵¹ çok önemli bir süreçtir. Sosyalleşme süreci içinde, ‘bireyler bir veya daha fazla sosyal grubun üyesi olmaları yönünde yardım görürler. Burada “yardım” sözcüğüne dikkat etmekte yarar vardır. Bu sözcük sosyalleşmenin tek yönlü olmadığı, grubun yeni

³⁴⁸ Bertram F. Malle, Stephan Dickert, 2007, ss.1011-14.

³⁴⁹ *Sociology Reference Guide: The Process of Socialization*, Salem Press, New Jersey, 2011, s.1.

³⁵⁰ Roberta M. Berns, *Child, Family, School, Community: Socialization and Support*, Wadsworth Cengage Learning, ABD, 2010, s.5.

³⁵¹ *Sociology Reference Guide: The Process of Socialization*, 2011, s.1.

üyelerinin sosyalizasyon süreci içinde [pasif değil] aktif oldukları ve grubun eski üyelerinden neleri kabul edecekleri konusunda [itaatkâr değil] seçici oldukları anlamına gelir. Ayrıca [aktif ve seçici olmalarına paralel olarak] yeni üyeler eski üyeleri sosyalleştirme girişiminde de bulunabilirler.³⁵² Bu yönüyle sosyalizasyonun karşılıklılık esasına dayanan interaktif bir süreç olduğu ileri sürülebilir.

Bir başka yönüyle ise sosyalizasyonun bireyin duyuşsal, davranışsal ve bilişsel durumlarını derinden etkileyen ve yaşam boyu süren kesintisiz bir süreç olduğunu söylemek mümkündür. Burada sosyalizasyon sürecinin, sosyokültürel ve biyolojik faktörlerin karmaşık ve iç içe geçmiş etkileşimlerinin bir ürünü olduğunu vurgulamak gerekir.³⁵³ Sosyal bir varlık olan insanın sosyal ilişkiler geliştirme ve bir arada yaşama arzusundan beslenen bu süreç, aile, arkadaşlar, öğretmenler ve de okul, din, kültür, iş hayatı, idare, medya ve diğer kurumlar tarafından gerçekleştirilir.³⁵⁴ Başka bir deyişle sosyalizasyon bütün bu sayılan sosyal birimler tarafından üretilen sosyal nüfuz alanlarınca biçimlendirilir. Bu nedenle sosyalizasyonda sosyal nüfuzun ayrı bir yeri ve önemi vardır. Nitekim ‘her sosyal hayvan türü ve sosyal beceri sergileyebilen böcekler sosyal nüfuz araçlarına sahiptirler. Bu araçlar yoluyla o türe ait bir veya birkaç [prototipik] üye, türün diğer üyelerini yönlendirir, koordine eder ve onları nüfuzu altına alır.’³⁵⁵ Böylece sosyal nüfuzun da yardımıyla sosyalizasyon süreci içerisinde ‘tavır ve davranışlar bir üyeden diğerine yayılır. Grup açısından önemli olan özellikleri vurgulayan sosyal normlar ortaya çıkar. Bireyler [grup prototiplerine uyumlu

³⁵² Bkz. Joan E. Grusec, Paul D. Hastings, *Handbook of Socialization: Theory and Research*, The Guilford Press, New York-London, 2007, s.1-2.

³⁵³ Bkz. Joan E. Grusec, 2007.

³⁵⁴ Roberta M. Berns, 2010, s.5-6.

³⁵⁵ Anthony R. Pratkanis, *Influence*, 2007, s.475.

davranışlar sergilediklerinde yani öngörülen] normlara uyum sağladıklarında popülaritelerinin artması gibi sosyal ödülleri, [aksine aykırı davranışlar sergilediklerinde ya da bu] normlardan saptıklarında ise popülaritelerinin azalması, [marjinalleşme] ya da gruptan dışlanma gibi çeşitli sosyal yaptırımları deneyimlerler. Zaman içinde tek tip olmaya [ve grubun merkezinde bulunan prototipik üyelere benzemeye] yönelik sosyal baskı bireyin davranışları üzerinde nedensel bir etkiye sahip olur. Grup üyeleri birbirleriyle daha fazla vakit geçirdikçe, tavır ve davranışlarının daha fazla benzer olması kaçınılmaz hale gelir.³⁵⁶ Bu sayede sosyalizasyon bir yanıyla bireylerin sosyal gruplara katılımını sağlarken, diğer yönüyle kendi içinde uyumlu bir sosyal düzenin var olabilmesini mümkün kılar.³⁵⁷

Bireylerin gruplara katılımı yanında onların aynı zamanda “uyumlu” bir sosyal düzenin parçaları olmalarını sağlaması sosyalizasyonun politik yönüne işaret eder. Çeşitli gruplar, topluluklar ve toplumlar meydana getiren sosyal insan, aynı zamanda *zoon politikondur*. Başka bir deyişle insan, devlet kuran, siyaset üreten ve hep yeniden üreten siyasal bir varlıktır. Sosyalizasyon sürecinin insana özgü bu yönünü vurgulayan politik sosyalizasyon ise tam olarak bireylerin içinde yaşadıkları siyasal dünyayla olan ilişkilerine odaklanır. İzlerini Platon ve Aristoteles eserlerinde bile belirgin bir biçimde gördüğümüz ve olgusal açıdan binlerce yıllık bir geçmişe sahip olmasına karşın politik sosyalizasyon kavramı görece çok yenidir. Özellikle yirminci yüzyılın ilk yarısında yurttaşlık eğitimi, ulusların ayırıcı özellikleri, çocukların sınıf ve ırk algısı gibi spesifik konularda ve de insanların politik davranışları üzerine yapılan çeşitli çalışmalarda yine

³⁵⁶ Pamela K. Keel, Alyson K. Zalta, “Blumia”, içinde (Ed.Roy F. Baumeister, Kathleen D. Vohs), *Encyclopedia of Social Psychology (2 Volume Set)*, Sage Publications, ABD, 2007, s.129.

³⁵⁷ Roberta M. Berns, 2010, s.6.

üstü kapalı ama yoğun bir biçimde ima edilmesine karşın, politik sosyalizasyon kavramı ilk olarak Amerikalı sosyolog ve seçim uzmanı Herbert H. Hyman tarafından kullanılmıştır. Hyman 1959 tarihli aynı adı taşıyan kitabıyla politik sosyalizasyon alt disiplinine adını vererek ilgili alanda yeni bir literatürün oluşmasını sağlamıştır.³⁵⁸

Hyman, politik davranışların karmaşıklığının daha iyi kavranabilmesi için siyaset biliminin tarihsel ve sosyolojik bilgi birikimlerinin yanında psikoloji alanının sağladığı bilgi birikiminden de yararlanmasının çok önemli olduğunu belirtir.³⁵⁹ İnsan davranışlarını inceleyen psikolojinin politik davranışları aynı şekilde inceleyebileceğini ileri sürer. Öyle ki politik davranışlar ve bunlara dair problemler psikoloji disiplininin merkezinde kabul edilen üç klasik alana başvurularak aydınlatılabilir. Bu alanlar (a) öğrenme, (b) duygu ve motivasyon, (c) algısal ya da bilişsel süreçlerdir. Ayrıca zekâ, zihinsel organizasyon ve kişilik de bu temel alanlara yardımcı unsurlar olarak değerlendirilebilirler.³⁶⁰ Bu üç merkezi ve diğer yardımcı alanların politik davranışların analizinde ne denli etkili olabileceğine dair örnekler, sosyalizasyon üzerine yapılan çalışmalarda da açıkça görülebilir. En yalın haliyle bu çalışmalardan birçoğu göstermiştir ki ‘bireylerin kendi politik katılım biçimlerini erken dönemlerde öğrendiklerine dair pek çok kanıt mevcuttur.’³⁶¹

Psikolojinin genel kabul görmüş bu temel alanlarını kuvvetli bir biçimde vurgulayan Hyman’a göre bireyin sosyalleşmesi, ‘onun, kendi sosyal statüsü ile ilgili

³⁵⁸ Bkz. Richard G. Niemi, Barbara I. Sobieszek, “Political Socialization”, *Annual Review of Sociology*, Vol. 3, 1977, ss.209-233.

³⁵⁹ Herbert H. Hyman, *Political Socialization: A Study in the Psychology of Political Behavior*, The Free Press Glencoe, Illionis-ABD, 1959, s. 7-8.

³⁶⁰ *ibid*, s.16.

³⁶¹ *ibid*, s.20.

sosyal kalıpları çeşitli sosyal birimler aracılığıyla öğrenmesi'³⁶² anlamına gelir. Hyman'ın sosyalleşmeye getirdiği bu tanım aynı zamanda politik bir vurguyu ve dolayısıyla politik sosyalizasyon tanımını da içinde barındırmaktadır. Çünkü O'na göre 'politik davranışlar karmaşıktırlar ve birçok açıdan sosyalizasyon sürecinin doğal bir sonucu olarak incelenebilirler.'³⁶³ Hyman'ın bu tanımından yola çıkan Lewis A. Froman aynı tanıma *politik* sözcüğünü ekleyerek politik sosyalizasyonu 'sosyal statü ile ilgili politik sosyal kalıpların çeşitli sosyal birimler aracılığıyla öğrenilmesi'³⁶⁴ olarak tanımlar. Politik kavramının literatürde çok hassas ve değişken bir kavram olduğunu kabul eden Froman, siyaset bilimcilerin sırf bu nedenle politik sosyalizasyona spesifik bir tanım getirmekten kaçındıklarını ileri sürer. Nitekim Froman'a göre 'politika, otorite sorunsalı ile ilgilidir. Bir kişi veya grup şayet başka kişi ve grupları bağlayan kararlar alabiliyorlarsa, bu durum onların otorite oldukları anlamına gelir.'³⁶⁵

Siyaset biliminde otorite ile ilgili çalışmaların çoğunun idare (*government*) üzerine yapıldığını ileri süren Froman, insanların idare ile ilgili tercihlerini biçimlendiren değer, tutum, düşünce ve inançların idarenin dışında gibi görünen sosyal kurumlarda (aile, sosyal çevre, dinsel gruplar, vs.) öğrenilebildiğinin artık siyaset bilimciler (ve diğer sosyal bilimciler) tarafından kabul edilen bir gerçeklik olduğunu belirtir. Bu gerçeklik, insanların idare ile ilgili politik tercihlerini kısmen de olsa değer, tutum ve inançlarına göre yaptıkları ve böylece idare dışı sosyal kurumların idarenin yapısı üzerinde dolaylı bir etkiye sahip olabildikleri anlamına gelir. Başka bir deyişle,

³⁶² ibid, s.25.

³⁶³ ibid, s.26.

³⁶⁴ Lewis A. Froman, "Personality and Political Socialization", *Journal of Politics*, Vol. 23, No.2,1961, s.342.

³⁶⁵ ibid.

insanlar üzerinde doğrudan (değer, tutum ve inançları öğretmek), idarenin yapısı üzerinde dolaylı (birey ve grupların siyasi tercihlerini etkileyerek) etkiye sahip olabilen bu sosyal kurumlar çağdaş siyaset biliminin konusuna dönüşürler. Böylece Froman politik sosyalizasyon çalışmalarının amaç ve işlevini de açıklamış olur. O'na göre 'politik sosyalizasyon disiplini, politik değer, inanç ve tutumların neler oldukları ve bunların nasıl öğrenildiğiyle doğrudan ilgilidir.'³⁶⁶

Bir başka düşünür Frederick W. Frey'e göre ise politik sosyalizasyon 'bir grubun, bir organizasyonun ya da bir toplumun sosyal tutum ve davranışları kendi üyelerine aşıladığı bir süreçtir...[Bununla birlikte] politik sosyalizasyon sadece idare ile ilgili bilgi ve tespitlerin aşılması anlamına gelmez, aynı zamanda iktidarın dağılımı ve kullanımına yönelik genel tutumları da içerir.'³⁶⁷ Yine benzer biçimde David Easton ve Rober Hess'e göre politik sosyalizasyon süreci, doğası itibarıyla sadece politik kişi ve kurumlara yönelik bilgi birikimini içermez, aynı zamanda bireylerin yetişkin dönemlerinde belirli politik davranış ve edimleri sergileyerek toplumun ve özellikle de otoritenin birer unsuru olmalarını içerir. Bu anlamıyla 'politik sosyalizasyon genel bir gelişim süreci bağlamında değerlendirilmelidir... [öyle ki politik] sosyalizasyon, özü

³⁶⁶ ibid, s.343.

³⁶⁷Frederick W. Frey, *Political Socialization in Developing Nations* - A paper presented at a Seminar of the Interuniversity Consortium for Political Research, University of Michigan,1964'den aktaran Gerald J. Bender, "Political Socialization and Political Change", *The Western Political Quarterly*, Vol. 20, No. 2, Part 1,1967, s.391.

itibariyle bir öğrenme sürecidir. Bu öğrenme süreci aracılığıyla birey bir toplumda psikolojik olarak olgunlaştıkça belirli bir politik yönelime ait yelpazeyi edinir.’³⁶⁸

Genel öğrenme süreci gibi politik sosyalizasyonun da belli bir olgunlaşma ile son bulmayan ve yaşam boyu devam eden bir öğrenme süreci olduğunu ileri süren Gabriel Almond’a göre ise ‘politik sosyalizasyon politik bir kültür içinde gerçekleşen bir tümevarım sürecidir. Bu sürecin nihai semereleri ise politik bir sisteme, sistemdeki çeşitli rollere ve rol dağılımlarına karşı geliştirilen tutum/davranış ve bilgi yığınları, değer standartları ve duygulardır.’³⁶⁹ Paralel biçimde Sidney Verba da politik sosyalizasyonun bir öğrenme süreci olduğuna vurgu yapar. Bu ‘süreç aracılığıyla politik rollerin performanslarıyla ilgili ve de politik davranışlara ait yol gösterici standartlar ve temel politik değerler öğrenilir.’³⁷⁰

Aynı şekilde politik sosyalizasyon sürecini ‘bireyin politik süreçler, politik sistemler ve politik gruplarla ilgili davranışsal eğilimleri edinmesi’ olarak tanımlayan Robert LeVine bu davranışsal eğilim türlerinden bazılarını şöyle sıralar: otoritenin bölüşümü, rejimin meşruiyeti ve politik katılım ile ilgili tutumlar; karar alma ve itaat etme biçimleri; liderlerin ve yabancı ulusların imajları; grup sadakati, uzlaşmazlıklar ve

³⁶⁸ David Easton, Robert Hess, “Youth and the Political System”, içinde (Ed.Seymour Lipset, Leo Lowenthal), *Culture and Social Character*, Free Press of Glencoe, ABD, 1961, ss. 236-37.

³⁶⁹ Gabriel A. Almond, “Introduction: A Functional Approach to Comparative Politics”, içinde (Ed. Gabriel A. Almond, James S. Coleman), *The Politics of Developing Areas*, Princeton university Press, New Jersey, 1960, ss. 27-28.

³⁷⁰ Sidney Verba, *The Comparative Study of Political Socialization- paper delivered to the American Political Science Association*, Chicago, September 10, 1964’den aktaran Gerald J. Bender, 1967, s. 391.

kalıplaşmış yargılar.³⁷¹ Davranışsal eğilimlerden bahsetmese de Harry Eckstein’a göre de sosyalizasyon ‘süreci aracılığıyla değerler, bilgiler ve semboller öğrenilerek ve içselleştirilerek başarılı ya da başarısız bir biçimde siyasetle ilgili işlevsel sosyal normlar nakledilir, politik roller kurumsallaştırılır ve politik konsensüs yaratılır.’³⁷²

Bir bütün olarak yukarıda ele alınan açıklama ve tanımlar itibariyle politik sosyalizasyonun, kısaca ‘bireyin siyasetle ilişkili tutumları, inançları, bilgileri ve değerleri içselleştirme sürecini’³⁷³ ifade ettiği açıktır. Tanımı itibariyle de bu süreç, bireyin *zoon polikona* dönüşümünü sağlaması yanında ‘toplumun sahip olduğu politik kültürü kuşaktan kuşağa aktarma’³⁷⁴ işlevine de sahiptir. Ne var ki bu işlevinden, politik sosyalizasyonun toplumların kuşakları arasında kendilerini aynı şekilde tekrarlamalarını sağlayan bir süreç olduğu anlamı çıkarılamaz. Bu bakımdan ‘politik sosyalizasyon durağanlaştırıcı değil düzenleyici bir etkiye sahiptir’³⁷⁵ denilebilir. Öyle ki politik sosyalizasyon işlevsel olarak her ne kadar politik normların ve kurumların yeniden tesisine ve devamına hizmet ediyor gibi görünse de doğası itibariyle homojen ve durağan bir sosyal yapı içinde gelişmez. Aksine birey ve gruplardan müteşekkil sonsuz, karmaşık ve dinamik ilişkiler ağı içinde gerçekleşir. Bu bakımdan politik sosyalizasyon

³⁷¹ Robert A. LeVine, “Political Socialization and Culture Change”, içinde (Ed. Clifford Geertz), *Old Societies and New States*, Free Press of Glencoe, New York, 1963, ss. 280-81’den aktaran Gerald J. Bender, 1967, s.391.

³⁷² Harry Eckstein, “A Perspective on Comparative Politics, Past and Present”, içinde (Ed. Harry Eckstein, David Apter), *Comparative Politics*, Free Press of Glencoe, 1963, s. 26’den aktaran Gerald J. Bender, 1967, s.391.

³⁷³ *ibid*, s.392.

³⁷⁴ Kenneth P. Langton, *Political Socialization*, Oxford University Press, New York, 1969, s. 4.

³⁷⁵ Richard Rose, *Politics in England*, Little Brown, Boston, 1964, s. 80’den aktaran Gerald J. Bender, 1967, s.392.

süreci yaşam boyu devam etmesi yanında farklı kişi ve sosyal birimlerce ortaya konulan farklı politik değerlerin etkisine de daima açıktır. Bu özelliği itibariyle sosyalizasyon süreci düzenleyicilik işlevi yanında aynı zamanda politik ve sosyal değişim ve dönüşümlerin de aracı olabilir.³⁷⁶

Vurgulandığı üzere politik sosyalizasyon bireyin yaşamı boyunca sahip olduğu çok çeşitli ve karmaşık sosyal ağlar içinde gerçekleşir. Bu özelliği itibariyledir ki politik sosyalizasyon üzerine yapılan çalışmalar, diğer sosyal bilim disiplinlerinde olduğu gibi genellikle bu karmaşık yapının görece daha basit ve anlaşılır olmasını amaçlayan kategorik analiz düzeyleri üzerinden yürütülmektedir. Çalışmalarda odaklanılan bu analiz düzeyleri dört grupta toplanabilirler. Bunlar; (1) politik sosyalizasyon sürecindeki sosyal kurumlar-birincil ve ikincil kurumlar, (2) sosyalizasyon sürecinin işleyiş biçimleri, (3) sürecin birey tarafından deneyimlendiği dönemler- erken dönem ya da yetişkinlik dönemi, (4) politik sosyalizasyon süreci içindeki değişimin niteliği-sistemsel değişimler ya da sistem içi değişimler şeklinde sıralanabilirler.³⁷⁷ Sayılan bu dört analiz düzeyini sırasıyla ve detaylıca ele almak yerinde olacaktır.

a. Politik Sosyalizasyon Sürecinde Sosyal Kurumların Rolü (Birincil ve İkincil Kurumlar)

Her toplumun, insandaki üreme ve çoğalma içgüdüsünü destekleyici önlemler aldıkları ve ayrıca üyelerinin sosyalleşmesini ve hâlihazırdaki sosyal sisteme ve kurumlarına adaptasyonlarını güvence altına alma eğiliminde oldukları bilinmektedir. Böylece biyolojik devamlık yanında geleneklerin, değerlerin, normların ve

³⁷⁶ Bkz. Kenneth P. Langton, 1969, s. 4-5.

³⁷⁷ Bkz. Gerald J. Bender, 1967, s. 392-394.

sorumlulukların gelecek nesiller eliyle devamının garantilendiği düşünülür. Ulus, toplum, topluluk ya da sosyal organizasyonlar olsun, en küçüğünden en büyüğüne en basitinden en karmaşığına her sosyal yapı kendi üyelerinin sosyalleşmelerine de yardımcı olan çeşitli sosyal kurumlar aracılığıyla varlıklarını sürdürebilirler. Bireyin, sosyalleşme sürecinin ilk adımlarını attığı birincil kurum genellikle kendi ailesi iken bunun dışında kalan okul, arkadaşlıklar, kitle iletişim araçları, iş hayatı, siyasal partiler, dinsel ve kültürel gruplar vs. kurumlar ise sürecin ikincil kurumlarını oluştururlar.

Çekirdek ya da geniş anlamıyla aile, bireyin içine doğduğu, içinde büyüdüğü, genetik, psiko-sosyal ve sosyo-kültürel miraslarını edindiği biyo-sosyal bir kurumdur. Literatürde, ‘politik düşüncelerin erken çocukluk dönemlerinde biçimlenmeye başladığı’³⁷⁸ ve büyük kısmı ailenin nüfuz alanında gerçekleşen ‘erişkinlik öncesi dönemlerin siyasal yaşamı biçimlendiren çok önemli yıllar olduğu’³⁷⁹ argümanları politik sosyalizasyon çalışmalarında sıklıkla ileri sürülmektedir. Birey kendini içinde bulduğu aile kurumunda ‘sosyal rollerin ilk tiplerini öğrenir, dahası sosyalizasyon sürecine büyük bir adım atar. Ondan çocuk olarak nelerin beklendiğini ve diğer insanlarla nasıl ilişki kurması gerektiğini öğrenir. Ailenin iktidar yapısı içindeki kendi rolünü ve [ayrıca] ihtiyaç duyduğu kaynakların (barınma, beslenme, yakınlık) ailede hangi konumlarda [ve nasıl] kontrol edildiğini öğrenir.’³⁸⁰ Böylece birey annesi, babası, kardeşleri ve diğer akrabalarından oluşan dünyada sosyalleşmeyi deneyimleyerek sosyal rolleri tanımaya başlar ve bu rollerin gereklilikleri olduğunu öğrenir. ‘Çocuk, ailede otorite ilişkileri ile ilgili ilk deneyime sahip olur ve bu deneyimini politik sistemlere

³⁷⁸ Richard G. Niemi, Barbara I. Sobieszek, 1977, s.209.

³⁷⁹ David Easton and Robert Hess, 1961, s. 238.

³⁸⁰ Kenneth P. Langton, 1969, s.21.

genelleştirebilir. Politik sadakat, vatanseverlik, ulusal kahraman ve şeytanların hayatın erken dönemlerinde şekillendiği görülür.³⁸¹ Benzer şekilde ‘psikanalitik alanında çalışma yapan sosyal bilimciler de ailedeki otorite yapısının yetişkinlerin politik davranışlarını büyük ölçüde belirlediğini ileri sürmektedirler. Ebeveyn-çocuk ve kardeş ilişkileri bireylerin daha geniş toplumdaki otorite sistemlerini içselleştirme ve uygulamalarının birer modelleri olarak görülürler... [öyle ki] yetişkinlerin inanç, düşünce ve tutumları[nın] erken çocukluk dönemlerinde ailelerinde gördüklerinin yansımasıdır.³⁸² Araştırmacılarca da ortaya konulduğu üzere vatandaşlık, siyaset, idare ve genel anlamda politik sistemle ilgili olarak bireylere politik bilgiler sunan pek çok kişi ve kurum olsa da, bunların ilk ve en önemli olanı ebeveynlerdir. ‘Parti üyeliği, [parti] sempatisanlığı ve ideolojik duruşun kuşaklar arasında aktarılan politik yönelimlerin sonucu olduğuna dair pek çok kanıt mevcuttur.³⁸³ Ayrıca siyasallaşmış evlerde politik içeriklerin çok daha etkin bir biçimde genç kuşaklara aktarıldığını, azınlıktan ya da düşük gelir grubundan olan ebeveynlerin çocuklarını politik otoriteden farklı bir biçimde sosyalleştirdiklerini, ebeveynlerinin politik düşünce ve tutumlarını tam olarak algılayan çocukların daha etkin bir politik sosyalizasyon süreci deneyimlediklerini kanıtlayan pek çok araştırma yürütülmüştür.³⁸⁴

Politik sosyalizasyon süreci içindeki ikincil kurumlar da en az aile kadar önemlidir ve bireyler üzerinde etkilidir. Özellikle ‘okul açık bir şekilde siyasal sistemin işleyişiyle

³⁸¹ ibid, s.22.

³⁸² Robert A. Levine, “The Role of the Family in Authority Systems: A Cross-Cultural Applications of Stimulus-Generalization Theory”, *Behavioral Science*, Vol.5,1960, s.291.

³⁸³ Gregg R. Murrey, Matthew K. Mulvaney, “Parenting Styles, Socialization, and the Transmission of Political Ideology and Partisanship”, *Politics and Policy*, Volume 40, No.6, 2012, s.1107.

³⁸⁴ Ayrıntı için bkz. Ibid, ss.1106-1130.

ilgili düşünce, tutum, kavram ve inançların öğretilmesinde en büyük paya sahiptir. [Örneğin] ülkeye sadakati vurgulayan sosyalizasyona ailenin katkısının çok büyük olduğu ileri sürülse de erken dönemlerde görülen bu tür bağıllık duygularını arttıran ve genişleten içerikleri, bilgileri ve kavramları okul verir.’³⁸⁵ Çocuk okula başladığında erken dönemde değerler ve otorite ile ilgili düşünce ve tutumlar açısından ailesinin nüfuzu altında olmaya devam eder. ‘Okul bu görüşlerin bazılarını pekiştirirken, çok azını değiştirir. Okulun olmaması durumunda aile erken dönemde edinilen görüşleri pekiştirmede daha büyük bir rol oynayabilir. Üstelik böyle bir durumda aile, dinsel kurumlar gibi başka kurumlara daha fazla değer atfederek pekiştirmeyi onlarla birlikte yapabilir.’³⁸⁶ Ayrıca okulun politik sosyalizasyon süreci üzerindeki etkisini daha doğru anlayabilmek için ‘okuldaki sosyal derslerin içeriklerine bakılmaksızın, çocukların kabaca 11-13 yaşına gelene kadar ne siyaset ne de başka bir şey ile ilgili soyut düşünme becerilerinin gelişmediğini’³⁸⁷ bilmek gerekmektedir. 11-13 yaşlarından önceki dönemlerde belirleyici olan soyut değil somut unsurlardır. Somut bir biçimde karşıda duran, konuşan, kızan ya da gülen devlet başkanı soyut olan devletten ya da hükümetten daha gerçek ve anlamlıdır. Politik düşünce tutum ve davranışların ortaya çıktığı ve geliştiği dönemler ancak lise çağlarıdır ‘çünkü bu çağdaki gençler siyasal düşüncelerle [soyut kavramlarla] uğraşacak bilişsel kapasiteye sahiptirler.’³⁸⁸ Siyasal gençlik hareketlerinin de yine bu dönemde başlayıp gelişmesi ve sonraki dönemlere sarkmaları

³⁸⁵ Robert D. Hess, Judith V. Torney, “The Development of Political Attitudes in children”, içinde (Ed. Edward S. Greenberg), *Political Socialization*, Atherton Press, New York, 1970, ss.71-72.

³⁸⁶ Richard G. Niemi, Barbara I. Sobieszek, 1977, s. 220.

³⁸⁷ ibid.

³⁸⁸ ibid, s. 221.

tesadüfî değildir. O nedenledir ki bahsi geçen bu gençlik dönemleri bir bütün olarak politik sosyalizasyon süreçlerini anlamak açısından da oldukça önemlidir.

Aile ve okul yanında diğer sosyal kurumların arkadaşlıklar, kitle iletişim araçları, iş hayatı, zorunlu (askerlik gibi) ve gönüllü kuruluşlar, siyasal partiler, dinsel kurum ve cemaatler vs. olduklarına yukarıda değinilmişti. Bütün bu kurumların birey ve grupların politik sosyalizasyon süreçleri üzerinde şu veya bu şekilde etkileri olduğu yadsınamaz bir gerçekliktir. Bu kurumların içinde oldukları toplum ya da toplulukların siyasal yapısı (demokratik veya totaliter) bireye yaklaşımlarını değiştirebileceği gibi (destekleyici ya da zorlayıcı), bireyin kişisel ya da sosyal durumu da (cinsiyet, sınıf, etnisite, din, vs.)³⁸⁹ onun politik sosyalizasyon sürecini doğrudan etkileyebilir.

Son olarak, önceki bölümlerinde sıkça vurgulanan aidiyet ihtiyacının iki farklı özelliğine burada vurgu yapmak, politik sosyalizasyon sürecini yeni bir yaklaşımla ele almanın önünü açabilir. Hatırlanacağı üzere Roy Baumeister ve Mark Leary, aidiyet ihtiyacının iki temel özelliğinin olduğunu ve insanların bu iki özellik üzerinden kurdukları sosyal bağlar yoluyla bu ihtiyaçlarını tatmin etmeye çalıştıklarını ileri sürmektedirler.³⁹⁰ İlk özellik, insanlar diğer insanlarla sosyal bağlantılar kurarken ve onlarla etkileşimde bulunurlarken tercihlerinde gelişigüzel olmaktan ziyade, kendileri açısından olumlu, memnuniyet verici ve karşılık olan ilişkileri daha çok önemserler. Aidiyet ihtiyacının ikinci özelliği olarak, insanlar başkalarıyla geliştirdikleri sosyal bağların kararlı, sürdürülebilir, duygu içerikli ve geleceği öngörülebilir nitelikte olduğunu görmek isterler. Buna göre, politik sosyalizasyon sürecinde de bireylerin

³⁸⁹ Robert D. Hess, Judith V. Torney, 1970, ss.77-82.

³⁹⁰ Bkz. Roy F. Baumeister, Mark R. Leary, 1995, ss.497-529.

kurdukları sosyal ilişkilerinde ve siyasal tutumlarında kendi aidiyet ihtiyaçlarını tatmin edebilecekleri tanıdık, bildik, “bizden” olan tercihlere öncelik tanıyacaklarını öngörmek yanlış olmayacaktır. Çünkü ‘insanlar denetim noktaları ya da -dil, ırk, renk, kılık, tarz, vatandaşlık gibi- göstergeler aracılığıyla bilineni bilinmeyenden açıkça ayırdıklarında kendilerini güvende hissederler.’³⁹¹

Aynı şekilde aidiyet ihtiyacının bu iki temel özelliği bir bütün olarak aidiyetin yukarıda açıklanan üç analitik düzeyiyle birlikte ele alındığında, aidiyetin politik sosyalizasyon süreçlerine olan açık ve derin etkisini daha iyi görmek mümkün olabilmektedir. Öyle ki içine doğduğu ya da sonradan dahil olduğu sosyal ilişki ağları içinde aidiyet ihtiyacını tatmin etmeye çabalayan birey, bu ihtiyacını karşılıklı, memnuniyet verici, duygu yüklü ve kararlı sosyal lokasyonlar ve/veya kimlikler aracılığıyla tatmin etme eğilimindedir. İçinde aidiyet duygusu “bizlik” olgusu bulunan bu aidiyet düzeylerinin birey tarafından neden tercih edildiğine dair ipuçlarının birincil sosyal kurumlar (aile, yakın çevre) bulunabileceğine dair gerek politik sosyalizasyon gerekse de sosyal psikoloji alanlarında çok fazla çalışma mevcuttur. Birey bu sosyal lokasyonlar, kolektif kimlikler ve değerler içinde aidiyetini bulur, sosyal benliğine kavuşur, biz’e dönüşür, öteki’ni yaratır, kalıplaşmış algılar ve yargılar edinir, politikleşir; kısacası bilişsel, duyuşsal ve davranışsal süreçler içinde önemli ölçüde biçimlenir. Sonuç itibarıyla, bireylerin kendilerine yakın buldukları ve aidiyet bağları kurdukları her bir sosyal lokasyon ve kolektif kimlik aynı zamanda politik değerlerin vurgulandığı ve yeniden üretildiği sosyal çevrelerdir. Bu nedenledir ki bireylerin aidiyet sürecindeki lokasyon ya da kimlik tercihleri gelişigüzel olmaktan ziyade aidiyet

³⁹¹ Sanjay K. Pandey, s. 99.

ihtiyacının özelliklerine paralel biçimde kendileri için tanıdık, bildik, memnuniyet verici ve güvenli olan etik ve politik değerlere sahip ya da o değerleri yansıtan sosyal lokasyonlara ve kimliklere yönelik olmaktadır. Dolayısıyla aileden başlayıp okulla devam eden ve diğer sosyal kurumlar aracılığıyla ömür boyu süren politik sosyalizasyon bireyin aidiyet bağlarının ve politik tercihlerinin yönünün de belirlendiği önemli bir süreçtir.

b. Politik Sosyalizasyon Sürecinin İşleyiş Biçimleri

Politik sosyalizasyon toplumların hayatında çok önemli bir işleve sahiptir. Bu işlevle anlatılmak istenen ‘bütün politik sistemlerin kendi kültürlerini ve yapılarını gelecekte de sürdürme eğiliminde’ olduklarıdır. Pratikte herhangi bir politik sistem ‘ağırlıklı olarak birincil ve ikincil sosyal kurumların sosyalleşmedeki nüfuzlarından yararlanarak toplumdaki gençlerin olgunlaşma sürecine geçmesini sağlar.’³⁹² Bir politik sistem ancak ve ancak bunu başarabildiği, başka bir deyişle politik sosyalizasyonun bu önemli işlevinden yararlanabildiği ölçüde varlığını sürdürebilir.

Politik sosyalizasyon sadece bireyleri değil kurumları ve bir bütün olarak politik sistemleri doğrudan etkileme işlevine sahiptir ve çeşitli biçimlerde görülebilmektedir. İlk olarak, politik sosyalizasyon zımni (*latent*) veya açık (*manifest*) olabilir. Zımni sosyalizasyon süreçleri genellikle aile gibi birincil sosyal kurumlarla ilişkilendirilirken, açık sosyalizasyon ise okul gibi ikincil sosyal kurumlarla ele alınırlar. Bireyin ilerdeki politik tercih ve düşüncelerini etkileyecek tutum, düşünce ve inançlar üstü kapalı bir biçimde bireye aktarılıyorsa (ailedeki gibi) burada sosyalizasyonun zımni bir biçimde

³⁹² Gabriel A. Almond, 1960, s. 27.

işlediğinden bahsetmek mümkündür. Aksine politik duygular, değerler, inançlar ve fikirler açık bir biçimde aktarılıyor ve bunlar doğrudan öğretilemeye çalışılıyorsa, bu durumda açık bir politik sosyalizasyon sürecinden bahsetmek mümkün olmaktadır.³⁹³

‘Ailede geçirilen ilk yıllar, otorite ve disiplin deneyimleri ve ailenin siyasal tavırlarına yönelik deneyimler sosyalizasyonun en hızlı ve en bağlayıcı dönemini meydana getirir.’³⁹⁴ Bu derece derin etkilerine rağmen bu dönem zımni bir sosyalizasyon sürecini ifade eder. Ne var ki ‘çocuk büyüdükçe, zımni sosyalizasyon sürecinin oranı düşerken açık politik sosyalizasyon oranı artar.’³⁹⁵

İkinci olarak, politik sosyalizasyon, politik bir sistem içindeki politik yapıların kendi içlerinde farklılaşmalarına ve belirgin sınırlara sahip olmalarına bağlı olarak spesifik ya da muğlâk (*diffuse*) bir işleyiş biçimine sahip olabilir.³⁹⁶ Gabriel Almond’a göre spesifik politik sosyalizasyonda toplumun çeşitli sosyal sistemleri (aile, okul, din kurumları, vs.) arasındaki sınırlar daha belirgindir. Modern bir toplumda ailede, ekonomide ya da politik sistemde otorite ve katılım ile ilgili sosyalizasyon süreçleri farklılık gösterir. Bunların her biri farklı sosyalizasyon sürecine sahiptirler ve birbirlerini etkilemelerine rağmen birbirlerini belirlemezler. Nitekim ileride görüleceği üzere sosyal sistemler arasındaki belirgin sınırlar, sosyalizasyon süreçlerindeki farklılıklar ve birbirlerini belirleyememe durumu bir bütün olarak modern toplumlarda çatı görevi gören ulusun ve ulus düzeyindeki politik projeler aracılığıyla kendini gösteren aidiyet siyasetinin varlığını mümkün kılar. Spesifik politik sosyalizasyonun aksine genellikle doğa durumunda yaşayan topluluklarda görülen muğlâk politik

³⁹³ Gerald J. Bender, 1967, ss. 392-393.

³⁹⁴ Gabriel Almond, 1960, s. 28.

³⁹⁵ *ibid.*

³⁹⁶ *ibid*, s.29.

sosyalizasyonda ise ailede, dinde, politik sistemde, gündelik yaşamda vs. gerçekleşen otorite ve katılım ile ilgili sosyalizasyon süreçlerini birbirlerinden ayırmak mümkün değildir. Toplumun sosyal sistemleri arasındaki sınırlar muğlâktır ve bundan dolayı otorite ve katılım ile ilgili sosyalizasyon her sosyal sistemde aynıdır.³⁹⁷

Üçüncü olarak, politik sosyalizasyonun işleyişinde vurgulanan tikelci (*particularistic*) ve genelci (*universalistic*) unsurların oranları toplumlara göre farklılık gösterebilir. Tikelci politik sosyalizasyon bireyin akrabalık, soy, belirli bir sosyal grup gibi tek bir eksen etrafında biçimlenen rolü ile sosyalleşmesini ifade eder. Buna karşın genelci politik sosyalizasyon ise bireyin çok daha geniş ve toplumun diğer farklı üyelerini de kapsayan genel roller aracılığıyla sosyalleşmesi anlamına gelir. Modern Batı toplumundaki politik sosyalizasyonunda hem tikelci hem de genelci unsurların vurgulandığını belirten Almond, bu karma sosyalizasyon içinde akrabalıklar, arkadaşlıklar, dinsel önderler, statü gruplarına üyeliklerin yanı sıra haklar ve sorumluluklar getiren çıkar gruplarına üyeliklerin, parti üyeliklerinin ve vatandaşlığın da üretildiğini ileri sürer. Bütün bu sosyal ağlar içinde bireyin geliştirdiği her bir ilişki ve kazandığı her bir üyelik her biri ayrı iddiayı barındıran farklı rollere sahiptir. Modern toplumlarda bütün bu rollerin en geneli olan ve belli koşullarda hepsinden önce geleni vatandaşlıktır. İlkel toplulukların büyük bir kısmında grup üyeliğini belirleyen unsurlar akrabalık, soy ya da köydür. Daha geniş bölgesel bir politik sisteme üyelik söz konusu olsa bile bu tür bir üyelik birey üzerinden ya da doğrudan değil yine akrabalık, soy veya köy bağlarıyla mümkündür. Başka bir deyişle ilkel topluluklarda politik sosyalizasyon daha geniş bölgesel politik bir sistemin alt sistemleri olan belirli akrabalık, soy ya da

³⁹⁷ ibid.

köy bağları üzerinden yürür. Yine Almond’a göre modern toplumların sosyalizasyon sürecini ilkel olanlarınkinden büyük oranda ayıran da buradaki farklılıktır. Çünkü modern politik sistemlerde görülen politik sosyalizasyon, bireyin genel politik sisteme bağlılığını ve üyeliğini üretme işlevine sahiptir. Ayrıca bireyi genel politik sisteme doğrudan bağlayan bu sosyalizasyon, aile, sınıf, dinsel kurumlar gibi diğer sosyal sistemlerin sosyalizasyon süreçlerine sızarak ve onları etkileyerek onların genel vatandaşlık içeriklerini kendi süreçlerine dâhil etmelerini sağlar.³⁹⁸ Böylece aidiyetin aile ve yakın çevre değil ulus düzeyinde kurulabilmesi mümkün olur.

Dördüncü ve son olarak, politik sosyalizasyon toplumlardaki farklılıklara bağlı olarak, farklı oranlarda duygusal (*affective*) ve araçsal (*instrumental*) unsurların bileşimini meydana getiren bir işleve sahiptir. Politik sosyalizasyonun duygusal işlevi aracılığıyla bireye politik değer ve düşünceler yanında sadakat, sevgi, saygı, onur gibi duygusal kavramlar da sistem içindeki politik imgeler üzerinden “realize” edilerek aktarılırlar. Bu işlev vatan sevgisi, ülkeye sadakat, geçmişle gurur duymak, politik sistem içinde tanımlanmış sosyal kimliğin (ırk, din, etnisite, vs.) onurunu kollamak gibi grup içi motivasyonu güçlendirici biçimiyle görüldüğü gibi diğer politik sistemlere ait değer ve kimlikleri dışlayıcı biçimde de görülebilir. Her tip politik sosyalizasyonda gerek sosyal lokasyonlara, gerek kolektif kimliklere ve gerekse de değerlere vurgu yapan aidiyetin de doğal sonucu olarak, duygusal içeriklere ve diğerlerini dışlayıcı negatif unsurlara rastlamak mümkündür. Sosyalizasyonun araçsal biçimi ise duygusal biçimine göre daha rasyonel ve pragmatiktir. Politik olarak rasyonel ve hesaplanabilir

³⁹⁸ ibid, ss.29-30.

stratejiler ön plandadır. Sonuç olarak denilebilir ki ilkel ya da modern bütün politik sosyalizasyonlar hem duygusal hem de araçsal işlevlere sahiptirler.³⁹⁹

c. *Politik Sosyalizasyon Dönemleri (Erken Dönem ya da Yetişkinlik Dönemi)*

Amaçlarını, değerlerini, kurallarını ve içkin politik yapılarını kuşaklar arasında yeniden üretemeyen bir politik sistemin yok olmaktan kurtulamayacağı genel kabul gören bir yargıdır. Bu nedenle ‘toplumlar politik sistemleriyle kendi üyelerini hayatlarının çok erken dönemlerinde tanıştırlar. Bunu başarabildikleri ölçüde, olgunlaşan üyeleri sistemin çok önemli amaçlarına ve temel normlarına bağlanır, bunları içselleştirir ve ayrıca sistemin otorite yapısını meşru kabul ederler.’⁴⁰⁰ Bu bakımdan, politik sosyalizasyon çalışmaları açısından otoriteyle ve politik sistemle (daha doğrusu onun aile ve okul gibi alt sistemleriyle) ilk tanışma evresi olan erken çocukluk dönemleri oldukça önemlidir. David Easton ve Jack Dennis erken dönem çocuklukta, çocuğun otorite ile ilgili oluşan algı ve görüşlerini dört kavram aracılığıyla açıklamaktadırlar. Bunlar politikleştirme (*politicization*), kişiselleştirme (*personalization*), idealleştirme (*idealization*) ve kurumsallaştırma (*institutionalization*)’dır.⁴⁰¹

Sırasıyla ele alınacak olunursa ‘politikleştirme, çocuğun ailesindeki ve okulundaki figürlerin üzerinde ve ötesinde başka bir otoritenin olduğunu çok erken

³⁹⁹ ibid, s.30.

⁴⁰⁰ David Easton, Jack Dennis, “The Child’s Acquisition of Regime Norms: Political Efficacy”, *The American Political Science Review*, Vol.61, Issue 1, 1967, s.25. 25-38

⁴⁰¹ David Easton, Jack Dennis, *Children in the Political System: Origins of Political Legitimacy*, McGraw-Hill, New York, 1969, ss.391-393’den aktaran Richard G. Niemi, Barbara I. Sobieszek, 1977, ss.211-212.

dönemlerde öğrendiği anlamına gelmektedir.⁴⁰² Politikleştirme çocuğun gözlem dünyasına çok basit örneklerle girebilmektedir. Anne ve babanın trafik kurallarına uyması, büyüklerin polis ve askerin yönergelerine itaat etmeleri gibi olağan örnekler aracılığıyla çocuk başka bir otoritenin varlığını gözlemler. Çocuk yedi ya da sekiz yaşına geldiğinde, okulun da etkin bir biçimde hayatına girmesiyle dışsal bir gücün onun desteğini, itaatini ve genellikle saygısını talep ettiğinin ayırdına varır. Çocuk açısından bu dışsal güç henüz muğlâk ve dolayısıyla tanımsız olmasına karşın böyle bir gücün farkındalığı diğer politik düşüncelerin erken dönemde gelişmesini de olanaklı kılar.⁴⁰³ Aynı dönem içerisindeki çocuk, etrafında gördüğü ve aynı zamanda çoğu oyuncakları arasında olan polis, itfaiyeci, postacı ve bayrak gibi rol ve sembolleri ebeveynleri ve kardeşleri aracılığıyla sorgular. Bu sorgulamalar ve aldıkları yanıtlar çocukların bir üst otorite ağı içinde olduklarına sürekli gönderimde bulunurlar. Ayrıca günümüz kitle iletişim araçları ve özellikle televizyon gerçeği çocukların politik sürecin içinde büyümelerini, politik retorik ve sembollerin sürekli empoze edildiği bir ortamda yetişmelerini kaçınılmaz kılmaktadır.⁴⁰⁴

Easton ve Dennis yaptıkları çalışmalar sonucunda geliştirdikleri kişiselleştirme kavramına göre çocuk farkına vardığı politik otoriteleri kişiler üzerinden kurgular. Bu politik kişilerin kral, kraliçe, devlet başkan, polis veya asker olması çok yaygın görülen örneklerdir. Parlamento gibi kurumlar ya da hükümet gibi daha soyut kavramlar ancak ilerleyen dönemlerde anlam kazanabilirler.⁴⁰⁵ Bununla birlikte, politik bilgi, düşünce ve tutumların edinimiyle ilgili 2-13 yaş aralığındaki çocuklarla yapılan deneysel bir

⁴⁰² Richard G. Niemi, Barbara I. Sobieszek, 1977, s.212.

⁴⁰³ ibid.

⁴⁰⁴ David Easton, Robert Hess, 1961, s.239.

⁴⁰⁵ Richard G. Niemi, Barbara I. Sobieszek, 1977, s.212.

çalışmada politik bilginin yaşla birlikte arttığı ama özellikle altı yaşın altındaki çocukların politik bilgilerin edinilmesi için gerekli bilişsel olgunluğa sahip olmadıkları görülmüştür. Bu çalışmanın bir başka çarpıcı sonucunda da çocukların politikleşme sürecinde devlet başkanı üzerinden politik süreci ve otoriteyi kişiselleştirmekten ziyade güncel politik tartışmalara daha fazla ilgili görülmeleri olmuştur. Nitekim aynı çalışmada çocukların savaş gibi güncel politik tartışmaların konusunu başkanın adından daha fazla bildikleri görülmüştür.⁴⁰⁶ Bu sonuçlar açıkça göstermiştir ki kişiselleştirme ve aşağıda görülecek olan idealleştirme gibi kavramlar önemli olmakla birlikte, politik sosyalizasyonunun ilk basamaklarındaki çocuklar için güncel ve özellikle savaş gibi çarpıcı politik tartışmalar da oldukça etkilidir.

Çocukların erken dönem politik sosyalizasyonunda bir başka önemli kavram idealleştirme'dir. Çocuk, farkına vardığı politik otoriteleri kendi kavramsal dünyası içinde genellikle idealize ederek olumlu bir biçimde kategorize eder. Otorite güvenilir, iyi ve yardımseverdir. Devlet başkanı ve polis bizlere daima yardımcı olurlar, asla hata yapmazlar, her şeyi herkesten daha çok bilirler. Hükümet ve iyiliksever lider her ne yapıyorsa herkesin iyiliği için yapıyordur, bütün yasalar adildir.⁴⁰⁷ Şunu da belirtmek gerekiyor ki idealleştirme kusursuz ve homojen bir biçimde işleyen bir süreç değildir. 'Yetişkinler gibi yetişkin olmayanlar da devam eden politik olaylara tepki verirler. Yetişkinler politik liderleri olumlu görürse, çocuklar da benzer görüşü benimserler. Çocuklar-özellikle de çok küçük çocuklar mükemmel

⁴⁰⁶ Bkz. Freda Rebelsky, Cheryl Conover, Patricia Chafetz, "The Development of Political Attitudes in Young Children", *Journal of Psychology*, 73, 1969, ss.141-146.

⁴⁰⁷ Richard G. Niemi, Barbara I. Sobieszek, 1977, s.212.

otoriteye abartılı bir vurgu yapabilirler... ama aynı zamanda onların olumsuz görüşlerini de yansıtma larını engelleyecek hiçbir şey yoktur.’⁴⁰⁸

Son olarak, çocuk büyüdükçe (özellikle ilkokulun sonlarına doğru) başkan ve polis gibi figürler üzerinden kişiselleştirdiği hükümet ve parlamento gibi otorite kurumlarını tanır ve onları kişiselleştirmeyi bırakır. Bireyler ve kişilerin aksine kurumlar daha fazla vurgulanmaya başlar. Kurumsallaştırma sürecinde bir zamanlar idealleştirilmiş olan bireylerin kusurları ve yasaların adaletsiz yönleri görülmeye başlar. Ayrıca kurumsallaştırma süreci sonucunda ‘rol ve makam sahibi arasında artan bir farklılaştırma vurgusu ortaya çıkar; örneğin makamı işgal eden başkan daha az övgüye layık görülse bile başkanlık makamı hala saygıdeğer bir makam olarak görülmeye devam eder.’⁴⁰⁹

Bir bütün olarak, daha önce de vurgulandığı gibi psikolojik çalışmalar çocukların soyut düşünme becerilerinin bilişsel becerilerinin gelişimine paralel olarak ancak 11–13 yaş dolaylarında oluştuğunu göstermektedir. Bu nedenledir ki erken dönem çocukların dışsal otoriteyi (aile ve okul dışındaki otorite) politikleştirme süreçleri somut otorite unsurlarını kişiselleştirme ve idealleştirme süreçleri üzerinden işlemektedir. Çocukların ‘politik bağlam ve figürleri kavramaları ve de belirli politik tarzları öğrenmeleri erken büyüme çağlarında (ve sonrasında) ortaya çıkmaktadır. Çocuklar özellikle ailelerindeki deneyimlerinden edindikleri otorite hakkındaki görüşlerini ve okullarında pekiştirdikleri görüşleri taşıyarak ergenliğe girerler.’⁴¹⁰ Son olarak, otorite ile ilgili olarak erken dönemlerde ortaya çıkan kahramanvari ve iyicil görüşler ergenlikle birlikte yerini daha

⁴⁰⁸ ibid, s.215

⁴⁰⁹ ibid, s.212.

⁴¹⁰ ibid, s.216.

gerçekçi görüşlere bırakırlar. Bununla birlikte erken dönemlerde edinilen görüş ve düşüncelerin tamamen unutulmadığı ve bu kalıntıların politik sistemin kendini yeniden üretmesinde etkili oldukları genel kabul gören bir varsayımdır.⁴¹¹

Politik sosyalizasyonla ilgili yapılan çalışmaların önemli bir kısmının yetişkinlik öncesi dönemlere odaklandıkları görülmektedir. Çünkü politik bir sistemde yeni nesillere politik yönelimlerle ilgili temel bilgi akışının ve aşılanmanın bu dönemlerde yapıldığı varsayılır.⁴¹² Seçmen davranışları üzerine çok fazla araştırma olmasına karşın, yetişkinlik dönemi politik sosyalizasyonu ilgili çok fazla çalışma yoktur. Politik yönelimlerin bireyin yaşam döngüsü tarafından etkilendiği sıklıkla vurgulanır. Yaş faktörü kadar (genç, orta, yaşlı) bireyin medeni durumunun, çocuklu olup olmamasının, coğrafi mobilitésinin, sosyal mobilitésinin, sınıfının, statüsünün, cinsel tercihlerinin vs. politik faaliyetlerinde, düşünce ve tutumlarında etkili olduğu kabul edilir.⁴¹³ Burada yetişkin bireyin politik yönelimini belirleyen asıl belirleyici unsurlardan birinin de erken çocukluk döneminden itibaren duyuşsal, davranışsal ve sonrasında bilişsel dünyası içinde gelişen, aidiyet ihtiyacının tatminini sağlayan sosyal ilişkileri olduğunu vurgulamak gerekir. Bilindiği üzere aidiyet ihtiyacı erken dönemlerde kendini gösteren ve sonrasında bireyin olumlu, memnuniyet verici, sürdürülebilir ve kararlı sosyal bağlar aracılığıyla sosyal lokasyonlar, kolektif kimlikler ve değerler üzerinden tatmin etmeye çabaladığı bir ihtiyaçtır. Bireyin kuracağı sosyal bağları doğrudan etkileme kapasitesine sahip aidiyet ihtiyacının, onun politik yönelimlerini (ki bu yönelimlerin büyük oranda erken çocukluktan ve özellikle aileden kazanıldığı kuvvetli bir varsayımdır)

⁴¹¹ ibid.

⁴¹² David Easton, Robert Hess, 1961, s. 238.

⁴¹³ Richard G. Niemi, Barbara I. Sobieszek, 1977, s.227.

etkilemeyeceği düşünülemez. Nitekim diğer tüm zaruri ihtiyaçlar gibi aidiyet ihtiyacı da yaşam boyunca tatmin edilmesi gereken bir ihtiyaçtır ve bu özelliğiyle de yine yaşam boyu devam eden politik sosyalizasyona eşlik eder.

d. Politik Sosyalizasyonda Değişimin Niteliği (Sistemsal ya da Sistem-içi)

Genellikle ‘politik sosyalizasyon sürecinin, politik süreç üzerinde büyük bir etkisi olduğu kabul edilir.’⁴¹⁴ Politik sosyalizasyonun etkileri sonucunda politik süreçlerde ortaya çıkan değişimleri ikiye ayırmak mümkündür. Bunlardan ilki otoritenin bölüşümü ve uygulanması ile ilki yapısal değişimi ifade eden sistemsal değişimdir. Sistem-içi değişimi ifade eden ikinci değişim ise genellikle politik sistem içindeki politik katılımı, siyasal partiler ve rolleriyle ilgili değişimleri anlatmak için kullanılmaktadır.⁴¹⁵ Buna karşın ‘sistem-içi bir değişim, aslında sistemik değişimden yana olan bir partinin lehine bir gelişme olduğunda sistemik bir değişime yol açabilir.’⁴¹⁶ Dolayısıyla politik sosyalizasyon süreçlerinin alt-sistemlerde (aile, okul, siyasal parti, vs.) yarattığı değişimlerin, genel politik sistem üzerinde çok etkili olabildiklerini söylemek mümkündür. Başka açıdan bakıldığında da politik sistemlerin kendilerini yeniden üretmeleri yanında sistem-içi ya da sistemsal değişimleri topluma benimsetmek amacıyla politik sosyalizasyon süreçlerini dolaylı ve doğrudan araçlarla etkileme faaliyeti içinde oldukları sık rastlanan bir olgudur.

Politik sistemin kendini yeniden üretmesi işlevine de sahip olan ‘politik sosyalizasyon, etkileri bakımından muhafazakâr görünebilir. Cinsiyet ve sınıf

⁴¹⁴ Gerald J. Bender, 1967, s. 407.

⁴¹⁵ ibid, s..393.

⁴¹⁶ ibid, s.393.

farklılıklarının sürdürülmesinde, parti tercihlerinin kuşaklar arasında devam ettirilmesinde, politik kurumların yetişkinlerin değerlendirmelerindeki görece önemlerinin sürdürülmesinde (ve muhtemelen daha da güçlendirilmesinde) sosyalizasyon süreci [genellikle] *status quo*'yu teşvik eder.⁴¹⁷ Bununla birlikte politik sosyalizasyonun etkilerinin statükocu olmasının kaçınılmaz olduğu sonucu çıkarılamaz. Politik 'sosyalizasyon tarafından teşvik edilen devamlılıklar politik istikrarı besleyebil[ceği gibi]...sosyalizasyon süreci politik istikrarsızlığın sürdürülmesine de katkı sağlayabilir.'⁴¹⁸ Örneğin etnik ve dinsel (ya da mezhepsel) mücadelelerin yaşandığı toplumlarda politik sosyalizasyon süreçlerinin çatışmaların devamına ve istikrarsızlığa katkıları yadsınamaz.

Bir başka örnekte, değişimin sistemsal yani çok daha radikal olduğu toplumlarda başta ebeveynler olmak üzere sosyal kurumlar yeni politik sistemin de desteğiyle çocukları bu yeni koşullarda yetiştirmek ve geleceğe hazırlamak için sosyalizasyon sürecini kasıtlı olarak yönlendirebilirler. Örneğin siyasal devrimler sonrasında bu kasıtlı sosyalizasyon faaliyetlerini görmek mümkündür. Aynı şekilde mülteci ya da göçmen gruplarda ve çok hızlı modernleşen toplumlarda da yaşadıkları değişimin kuşaklar arası farklılıkları nasıl derinleştirdiğini ve bunun da politik sosyalleşme süreçlerine ve dolayısıyla politik sisteme olan etkilerini yakından görmek mümkündür.⁴¹⁹ Burada sistemsal ya da radikal değişimlerin özü itibarıyla aidiyet topluluğunun paradigmalarını sarstığına ve ortaya çıkan yeni durumun yeni aidiyet anlatımlarına vurgu yapan yeni değerleri gerekli kıldığına dikkat çekmek gerekir. Aksi halde bu değişimlerin yol açtığı

⁴¹⁷ Fred Greenstein, "Children and Politics", içinde (Ed. Edward S. Greenberg), *Political Socialization*, Atherton Press, New York, 1970, s.61.

⁴¹⁸ ibid.

⁴¹⁹ ibid, ss..61-62.

aidiyet krizi bireyler ve gruplar arasındaki çatışmaları derinleştirebilir, kopuşu getirebilir ve çok daha radikal politik tercihlere zemin hazırlayabilir. Nitekim, Paris’te, Londra’da ya da Amsterdam’da doğmuş, büyümüş, eğitim almış ve muhtemelen en iyi bildiği dil Fransızca, İngilizce ya da Flemenkçe olan yirmili yaşlardaki Müslüman gençlerin neden İslam Devleti (İŞİD) için savaşabildiklerini dahası öldürebildiklerini ve öldüklerini sosyal dışlanma yanında bu aidiyet krizi bağlamında da irdelemek gerekebilir.

3. Modern Dünyaya Özgü Bir Aidiyet Anlatısı: Aidiyet Siyaseti

Yukarıda da tanımlandığı üzere, belirli bir topluluğa belirli yöntemlerle belirli bir çerçeveye sahip aidiyet öngören ve topluluğun içine nüfuz eden aidiyet bağları inşa etmeyi amaçlayan belirli politik projelerin tamamı aidiyet siyaseti kapsamında değerlendirilirler. Tanımdan da anlaşılacağı üzere aidiyet siyasetinde “belirlilik” esastır. Belirlilik sınırlar koyar, sınırlar üretir, sınırların devamlılığını sağlar ve nihayetinde hem fiziki hem de entelektüel bağlamlarda “sınır ve ötesini” meşrulaştırır. Sınırlar inşa etmek, korumak ve bunları sürekli yeniden üretmek aidiyet siyasetinin temel işlevidir. Öyle ki ‘aidiyet siyaseti[nin] bireylerin, grupların toplumların ve siyasal yapıların dâhil olduğu kimlik ve aidiyet sınırlarını tanımlayan, destekleyen, tartışan, reddeden, ihlal eden ve ötesine geçen süreçleri işaret ettiğini⁴²⁰ ileri sürmek yanlış olmayacaktır. Aidiyet siyasetince meşrulaştırılan bu sınırlar bir yandan politik bir topluluğa dair belirlenmiş aidiyetin tanım ve çerçevesini (ulus, ırk, renk, cinsiyet, din, düşün vs.)

⁴²⁰ Sheila L. Croucher, 2004, s.41.

vurgularken diğerk yandan insanları ve/veya sosyal grupları kimlikler eliyle “biz” ve “onlar” olarak kategorize eden ayrıştırıcı sosyal aygıt görevi görürler.⁴²¹

Aidiyetin yukarıda değinilen üç düzeyinden her biri (sosyal lokasyon, kimlik ve duygusal bağılıklar, değerler) aidiyetin dışlayıcı ve kapsayıcı işlevlerini ve dolayısıyla sınırlar inşa etme eğilimini doğrudan yansıtır. Öyle ki aidiyetin her düzeyinde görünür olan kapsayıcı ve dışlayıcı işlevleri aynı zamanda aidiyet siyasetini destekleyici rollere sahiptir. Büyük ölçüde bu destek neticesinde biçimlenen aidiyet siyaseti, sınırlar ve “öteki” üreten ve daima yeniden üreten politik projeler aracılığıyla görünür olmakta ve böylece bireylerin ve sosyal grupların duygu, düşünce ve davranışlarını biçimlendiren ve onların özellikle politik sosyalizasyon süreçlerini belirleyen önemli bir dinamik olarak ortaya çıkmaktadır.

Bununla birlikte, politik projeler aracılığıyla sosyal ve siyasal hayatın dönüşümü üzerinde büyük etkilere sahip olan aidiyet siyasetinin kapsamı ‘sadece başat politik güçler tarafından aidiyet topluluğunun özgün kimliği üzerinden dizayn edilmiş sınırlarının korunması ve yeniden üretilmesi değildir. [Aidiyet siyaseti] aynı zamanda bu başat güçlerin diğerk politik aktörlerle olan mücadele ve çekişmelerini de kapsar.’⁴²² Bu mücadele ve çekişmelerde başat güçlerin karşısında duran politik aktörlerin de kendi sosyo-politik bütünlüklerini kuran ve ona dair sınırları vurgulayan özgün politik projeleri aracılığıyla, içerideki ve dışarıdaki güç konumlarını ilerletmek amacıyla oldukları unutulmamalıdır.⁴²³ Ayrıca tanımından ve işlevlerinden açıkça anlaşılacağı üzere doğası gereği sınırlar inşa eden ‘aidiyet siyaseti, aidiyetin ve bir topluluğa üye

⁴²¹ Nira Yuval-Davis, 2006, s.204

⁴²² ibid, s.205.

⁴²³ibid.

olmanın kapsamının neler olacağı ve ayrıca belirli sosyal lokasyonların..belirli kimlik anlatılarının [ve belirli değerlerin] bu kapsam içindeki rollerinin neler olacağına dair belirlemeler üzerine yapılan mücadeleleri kapsar.’⁴²⁴ Bu mücadeleler kimlik, vatandaşlık ve haklar bağlamında ele alındığında aidiyet siyasetinin ne kadar geniş bir alanda ve ne kadar derinlemesine bir etkiye sahip olduğu daha iyi anlaşılabilir. Öyle ki Yuval-Davis’in de belirttiği üzere ‘aidiyet siyaseti aidiyet kavramının merkezinde yer alan duygusal boyutu da işin içine katarak vatandaşlık [ya da üyelik] ve kimliği kapsar ve bunlarla ilgilidir.’⁴²⁵ Kimlik (genelde kolektif kimlik ve özelde ulus), vatandaşlık ve haklar konularına değinmeden önce Yuval-Davis’in de önerdiği üzere aidiyet siyasetinin birbirlerinden farklı ama birbirlerini tamamlayan üç boyutunu vurgulamak gerekir. Aidiyet siyasetinin konumlandığı bu boyutlar sırasıyla zamansal, uzamsal ve kesişimsel boyutlarıdır. Bu boyutlar aynı zamanda aidiyet ve aidiyet siyaseti arasındaki analitik ayrımı da ortaya koymaya yardımcı olurlar.

Sırasıyla değinilecek olursa, ilk olarak, aidiyet siyaseti zamansal bir biçimde konumlanır. Her aidiyet siyasetinin kendi tarihsel koşullarının ve dolayısıyla kendi zamanının bir ürünü olduğu söylenebilir. Öyle ki ‘zamanımıza özgü çağdaş aidiyet siyasetini belirli yollarla inşa eden tarihsel, teknolojik, ekonomik ve politik gelişmelerle ilgili belirli konular söz konusudur.’⁴²⁶ Bu anlamda aidiyet siyasetinin kapsam ve derinliğinin büyük ölçüde içinde konumlandığı tarihsel koşullar tarafından belirlendiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Örneğin modern dünyada görülen aidiyet

⁴²⁴ ibid.

⁴²⁵ Nira Yuval-Davis, “Introduction: Situating Contemporary Politics of Belonging”, içinde (Ed. Yuval-Davis, Nira, Kalpana Kannabiran, Ulrike Vieten), *The Situated Politics of Belonging*, SAGE, London, 2006, s.7.

⁴²⁶ ibid., s.1.

siyaseti modellerinde ulusun merkeze konumlandırılmasının aidiyet siyasetinin içine doğduğu dönemsel koşullarla yani kapitalist dünya sistemi ile ilgili olduğu söylenebilir.

İkinci olarak, aidiyet siyaseti uzamsal bir biçimde konumlanır. Aidiyet siyasetinin kapsam, derinlik ve etkileri mekânsal farklılıklar gösterebilmektedir. Örneğin son birkaç on yılda görülen ‘neo-liberal piyasaların küreselleşmesi gibi belli tarihsel küresel gelişmeler dünyanın bütününe etki altına almasına karşın bu etkiler homojen değildir ve farklı devletler ya da toplumlar farklı şekillerde etkilenmişlerdir.’⁴²⁷ Dolayısıyla neoliberal bir dünya içinde biçimlenen bir aidiyet siyaseti küresel hegemonik güçler tarafından etkin bir biçimde yürütülmesine karşın her toplumda ve her toplulukta aynı etkiyi doğuramamıştır. Nitekim 90’ların tek kutuplu dünyasında ulus devletlerin aşıldığı özgürlükçü liberal demokrasi anlatısı üzerine oturtulan küreselleşme, aynı zamanda etnik, dinsel ve politik dinamiklerin kendi özgün aidiyet siyasetlerini ürettikleri çatışmacı bir zemine dönüşmüştür.

Üçüncü ve son olarak, aidiyet siyaseti kesişimsel bir biçimde konumlanır. Aidiyet siyaseti kişi ve gruplar üzerinde farklı etki ve sonuçlar doğurabilir. Öyle ki ‘aynı anda ve aynı yerdeki insanlar bile belirli bir aidiyet siyaseti tarafından aynı derecede etkilenmezler ve aidiyet siyasetine aynı etkide bulunmazlar.’⁴²⁸ Toplumun farklı kesimlerinden gelen birey ve grupların kesiştiği, bağdaştığı ve aidiyet bağları geliştirdiği sosyal lokasyonlar, kimlikler ve değerler aynı zamanda insanların farklılıklarına rağmen birlikte hareket ettikleri, birlikte kararlar aldıkları ve dolayısıyla ‘biz’ duygusunu veren politik aidiyet projeleriyle temsil edildikleri potansiyel politik

⁴²⁷ ibid.

⁴²⁸ ibid.

platformlardır. Ne var ki bu politik platformlar aidiyet siyasetinin kesişimsel konumlanmalarına göre biçimlendiklerinden, belirli bir aidiyet siyaseti tarafından çizilen sınırlar çoğu zaman bir yabancıyı içeride bırakırken, çok daha yakın birini etkilemez ya da onu sınırlara hiç dâhil etmez. Örneğin bir kadın hareketinde kadınların yanındakiler babaları, erkek kardeşleri, eşleri ya da erkek arkadaşları değildir, aksine bu hareket içinde birlikte saf tuttıkları kişiler çoğunluğunu daha önce hiç tanımadıkları “yabancı” kadınlardır.

Bir bütün olarak, aidiyet siyasetinin bu üç boyutu aynı zamanda onun değişkenliğine, geçiciliğine, tikelliğine ve akışkanlığına vurgu yapmaktadır. Başka bir biçimde ifade edilecek olursa, ‘farklı insan grupları zamana ve yere göre farklı aidiyet siyasetine tabi olabilirler ve çeşitli gruplar aynı zamansal ve uzamsal şartlar altında (etnisite, ırk, sınıf, cinsiyet ve göçmenlik statülerine bağlı olarak) farklı aidiyet siyasetlerine bağlı olabilirler.’⁴²⁹ Yuval-Davis’e göre bu farklılaşmalar aidiyet siyasetinde iki farklı düzeyin bulunduğu ya da iki farklı anlatıya sahip olduğu anlamına gelir.⁴³⁰ İlk düzeyde egemen anlatılara sahip başat politik güçler konumlanırlar ve bunlar aidiyet topluluğunun sınırlarının belirginleştirilmesinde, korunmasında ve yeniden üretilmesinde temel rolleri üstlenirler. İkinci düzey ise egemen anlatının ya da başka bir deyişle egemen anlatının vurguladığı aidiyet topluluğunun bir şekilde dışında kalan veya tutulan ve onun karşısına kendi özgün anlatısını konumlandıran politik(leşmiş) aktörlerden oluşur. Bu ikinci düzeydeki ‘karşı anlatıların kendi aidiyet toplulukları için egemen topluluğun kimliğinden ayrılan ve onun karşısında olan farklı bir kültürel ve[veya] ulusal kimlik kurmaya çalışmaları

⁴²⁹ Halleli Pinson, Madeleine Arnot, Mano Candappa, 2010, s.31.

⁴³⁰ Nira Yuval-Davis, 2006, s.205.

kaçınılmazdır. Kurdukları bu farklı yapı ve politik haklara yönelik talepleri (bu taleplerin en dikkat çekenini self-determinasyondur) küçük topluluğun kimliğinin korunması adına haklı gösterilir.⁴³¹

Sayılan üç boyutu ve sahip olduğu iki farklı düzeyi sayesinde ki aidiyet siyaseti, aidiyet inşasındaki farklı düzeylerden yararlanan politik projeler vasıtasıyla aidiyet topluluklarının hem politik süreçlerini hem de politik sosyalizasyon süreçlerini belirleyen dinamik bir karakter sergileyebilmektedir.

3.1. Aidiyet Siyaseti, Vatandaşlık ve Haklar

Son yarım yüzyıl içerisinde ulus, ulus-devlet, ulusçuluk, kimlik ve vatandaşlık olgularına birçok disiplin tarafından çok ciddi mesailer harcandığını ve bu konularda hatırı sayılır bir literatürün ortaya çıktığını söylemek yanlış olmayacaktır. Tarihsel bir bütün olarak ele alındığında, anılan son yarım yüzyılın belki de uygarlık tarihinin en girift yarım yüzyılı olduğu iddia edilebilir. Nitekim 68 kuşağı gençlik hareketleri, 70'ler boyu devam eden ekonomik krizler, 80'lere damgasını vuran Neoliberal dalga, soğuk savaşın sonunu ve tek kutuplu yenedünya düzenini ilan eden 90'lar, bütün bu süreçlere eşlik eden postmodernizm ve küreselleşme tartışmaları, bilişim devrimi ve nihayet temel olarak 11 Eylül sonrasında biçimlenerek günümüze uzanan, küresel aktörlerce jeopolitik tercihlerin ve güvenlik öncelikli politikaların yeniden benimsendiği ve finansal krizlerin derinleşerek tekrarlandığı bu son dönem; hepsi bu girift yarım yüzyılın içinde deneyimlenmiştir. Sonucu itibariyle, oldukça inişli çıkışlı, daralan ve genişleyen özelliklere sahip bu dönem, yukarıda birkaç tanesi sayılan çeşitli başat

⁴³¹ Sanjay K. Pandey, s. 100.

kavramların, anlatıların, kültürel, politik, dinsel ve ekonomik süreçlerin aktörleriyle birlikte sorgulandığı zengin bir literatür yaratmış ve yaratmaya devam etmektedir. Benzer şekilde, yine aynı dönemde içinde oldukları sosyal yapılarca dışlanan, tanınmayan ya da yok sayılan birçok kesimin yenedünyada görünür olmak ve haklarını elde etmek adına kendi özgün haklar bildirgeleriyle politik, kültürel, hukuki ve ekonomik zeminlerde çok yönlü bir mücadele içinde oldukları görülür. İnsan hakları, kadın hakları, eşcinsel hakları, engelli hakları, dilsel, dinsel ve diğer kültürel haklar, hayvan hakları, çevreyle ilgili haklar, etnik gruplar, göçmenler, mülteciler, yabancılar, vs. temalarla ortaya çıkan sayısız yerel ve küresel çaptaki örgütlülüklerden bahsetmek mümkündür.

Aynı şekilde vatandaşlığın ve yaptığı vurguların da yine bu dönem içerisinde geniş bir biçimde sorgulandığına tanıklık edilir. Nitekim modern tarih içindeki ve günümüzdeki siyasal pratikler vatandaşlığın ulus devletin mütemmim cüzü olarak düşünülüp düşünülemeyeceği sorusunu sıklıkla akla getirmektedir. Bilindiği üzere ‘modern vatandaşlık bizzat egemenliği altındaki bireylere belli haklar ve görevler tahsis eden ulus-devletin ürünüdür.’⁴³² Sadece bu özelliğiyle bile modern vatandaşlığın, içinde doğduğu sosyal gruplarda (ulus) ve sosyal yapılarda (ulus-devlet) aynı zamanda aidiyet ve sosyal dışlanma süreçlerini de yöneten ve aidiyet siyaseti üreten bir sistematiğe sahip olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Öyle ki ulus-devlet ile sıkı ilişkiye sahip anlamıyla vatandaşlık, yasal statüsü belirlenmiş olan aidiyetliğin kural ve normlarını belirlemek suretiyle bazı sosyal grupların hak taleplerini karşılarken aynı zamanda belli

⁴³² Engin F. Isin, Bryan S. Turner, “Citizenship Studies: An Introduction”, içinde (Ed. Engin F. Isin, Bryan S. Turner), *Handbook of Citizenship Studies*, Sage, London, 2002, s.3.

grupları yabancılaştıran, ötekileştiren, belirli haklardan mahrum bırakan ya da haklarını ellerinden alan bir sosyal süreç olarak tanımlanabilir.⁴³³

Bu bağlamda ve bir bütün olarak vatandaşlık kavramının modern dünyada birbirine bağlı üç temel bileşeninden ya da boyutundan söz etmek mümkündür. Bunlardan ilki yasal statü anlamındaki vatandaşlıktır. Burada vatandaş, çeşitli haklara sahip olan (siyasal, sosyal, sivil haklar), yasa çerçevesinde özgürce hareket etme ve yasanın korumasını isteme hakkına sahip olan yasal bir kişidir. İkincisi, siyasal özne anlamındaki vatandaşlıktır. Bu vatandaşlık boyutunda vatandaş, siyasal süreçler içinde söz hakkına sahip ve siyasal kurumlara aktif bir biçimde katılabilen siyasal bir aktör olarak düşünülür. Kolektif kimlik ve aidiyet bağlamında ele alınabilecek üçüncü ve son boyutuyla vatandaşlık, belli bir kimliğe vurgu yapan politik bir topluluğa üyelik anlamındaki vatandaşlıktır.⁴³⁴

Her ne kadar modern vatandaşlık ulus-devletlere özgü olsa da ne vatandaşlık ne de vatandaşlık tartışmaları yeni değildir. Vatandaşlık tartışmalarına Antik Yunan'daki *polis* bağlamında yönetme-yönetilme sorunlarını çözmek, haklar ve görevleri düzenlemek, hakların kapsamını ve hakların muhataplarını belirlemek amacıyla başvurulduğu görülür. Bu anlamda vatandaşlık *polis*in bekası için önemliydi. Öyle ki Aristoteles'e göre "belli bir vatandaş yığınının oluşması için araştırılması gereken ilk şey vatandaşdır... kime vatandaş denmesi gerektiği ve vatandaşın ne olduğu açığa

⁴³³ ibid. s.3-4.

⁴³⁴ Ayrıntı için bkz. Dominique Leydet, "Citizenship", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, (Ed. Edward N. Zalta), <https://plato.stanford.edu/archives/fall2017/entries/citizenship/#Aca> (ET:03.10.2017).

kavuşturulmalıdır”⁴³⁵ Aristoteles’in bu önerisinin ulus-devletlerden kurulu günümüz modern toplumlarındaki vatandaşlık tartışmalarında da hala geçerli olduğunu ve tartışmaların daha da karmaşık ve yoğun bir hal aldığını belirtmek gerekir.

Bu bağlamda vatandaşlığın yeniden tanımlanmasına ve içeriğinin yeniden oluşturulmasına yönelik günümüz tartışmalarının üç temel ekseninde gerçekleştiği ileri sürülebilir. Bunlar vatandaşlığın boyutu (aidiyet ve dışlanmanın kuralları ve normları), içeriği (haklar ve sorumluluklar) ve yoğunluğu (üyelerin kimliklerinin belirginliği ya da belirsizliği) ile ilgili tartışmalardır.⁴³⁶ Bu tartışmaların da genel olarak üç temel politik teori altında yapıldığını söylemek mümkündür. Bunlar liberal, cumhuriyetçi ve toplulukçu (komüniteryen) görüşlerdir. Kısaca, liberal teorilerde ‘vatandaşlık temel olarak bireyler ve devlet arasındaki karşılıklı haklar ve sorumluluklar ilişkisi biçiminde kurulur.’⁴³⁷ Devlet tarafından vatandaşlık statüsü tanınan bireyler haklardan yararlanma ayrıcalığını elde ederler. ‘Liberal düşünce açısından, bireyler kendi çıkarlarını gözetmek ve ilerletmek için rasyonel davranırlar ve devletin görevi de vatandaşlarının haklarını korumaktır. Bu nedenle liberal teoride vatandaşlık, koruyucu yani negatif bir hak olarak anlaşılmaktadır.’⁴³⁸ Cumhuriyetçi teorilerde ise vatandaşlık anlayışı bireyden ziyade bireyin içinde olduğu siyasal topluluğa vurgu yapar. Bireylerden kurulu ‘siyasal topluluk, vatandaş olan bireyle devlet arasında aracılık eder ve bu politik topluluğa, ulusa sadakat göstermek, onun korunması ve yükselmesini sağlamak (yeri geldiğinde

⁴³⁵ Aristotle, *The Politics*, (translated by C. Lord),. University of Chicago Press, Chicago, 1984’den aktaran Willem Maas, “Citizenship”, *The Encyclopedia of Political Science*, (Ed.George Thomas Kurian Et al.), CQ Press, Washington,2011, pp. 226.

⁴³⁶ Engin F. Isin, Bryan S. Turner, s.2.

⁴³⁷ Nira Yuval-Davis, 2006, s.205.

⁴³⁸ Hüseyin BAL, “Siyaset Teorisinde Vatandaşlık Modelleri: Herman R. Van Gunsteren’in Sınıflandırması”, *Turkish Studies*, Volume 10/14, 2015, s, p.24.

onun için hayatını verecek olan) vatandaşların temel görevidir.’⁴³⁹ Toplulukçu teoriler ise cumhuriyetçi teorilerin politik topluluğa (ulus) olan vurgusunu bir adım daha öne götürerek ‘vatandaşları bu politik topluluğa sadece sadakat borcu olan varlıklar olarak değil aynı zamanda bu topluluğun ürünleri, onun organik parçaları olarak görür.’⁴⁴⁰ Atomize bir topluluğa vurgu yapan liberal görüşlerin aksine toplulukçu teorilere göre ‘vatandaşın bireyliği veya bireyselliği topluluktan türetilir ve onun çerçevesini de yine topluluk çizer. Bu bakış açısına göre vatandaş, topluluk için kabul edilebilir olanın sınırları içinde kaldığı takdirde sorumlu hareket etmiş olur ve vatandaş statüsünü kazanmayı hak eder.’⁴⁴¹.

Modern kapitalist dünyada her üç teori tarafından öngörülen vatandaşlık kurgularına saf halde rastlanmadığını ve genellikle karma bir anlayışın hâkim olduğunu belirtmekte yarar vardır. Bununla birlikte aşağıda görüleceği üzere kapitalist sermaye birikim süreçlerinin doğası gereği, ulus-devletlerdeki başat güçlerin küresel konjonktürlerle uyumlu esnek vatandaşlık politikaları benimseyebildiklerini ve aynı zamanda her toplulukta bu üç teorinin öngördüğü vatandaşlık görüşünü benimseyen ve kendi görüşlerinin gerçekleşmesi için mücadele eden politik aktörler olduğunu unutmamak gerekir. Veri zamanda herhangi bir ulus-devlette benimsenen vatandaşlık politikası (ya da politikalar karması demek daha doğrudur) iç ve dış dinamiklere bağlı olduğu kadar bazı tarihsel ve kültürel boyutları da yansıtabilir. Aynı şekilde ‘aidiyet siyasetinin farklı projeleri içinde, farklı aidiyet düzeyleri -sosyal lokasyonlar, kimlikler,

⁴³⁹ Nira Yuval-Davis, 2006, s.206.

⁴⁴⁰ ibid.

⁴⁴¹ Hüseyin Bal, 2015, p.26.

etik ve politik değerler- aidiyetin gerekliliğine dönüşebilirler'⁴⁴² ve bu dönüşüm vatandaşlık politikasını doğrudan etkileyebilir. Öyle ki, karma anlayışı içinde hangi vatandaşlık teorisine daha yakın bir vatandaşlık politikasının benimseneceği veri zamanda belirli bir toplumda izlenen aidiyet siyasetinde hangi aidiyet düzeyine odaklanıldığı ve bu bağlamda hangi değerlere daha fazla vurgu yapıldığıyla ilgilidir.

İnsanların belirli temel değerlere olan ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla sosyal organizasyonlar geliştirdiklerini ileri süren İngiliz düşünür Susan Strange, bu değerleri refah, güvenlik, özgürlük ve adalet şeklinde sıralar.⁴⁴³ Değerler yaklaşımıyla ekonomi-politik tartışmalarına ideolojiler üstü yeni bir bakış açısı sunmayı amaçlayan Strange 'farklı toplumların (ya da aynı toplumun farklı zamanlarında) bu dört değerin her birini üretmelerine karşın bunlara atfedilen öncelik sıralamasının farklı olduğunu'⁴⁴⁴ ileri sürmektedir. Buna göre her toplum gıda, barınak ve çeşitli materyaller üretir, güvenlik maliyetlerini üstlenir, üyelerinin haklarını ve kaynakların bölüşümünü düzenler. Strange'e göre nerede bir toplum varsa orada biraz refah, biraz güvenlik, üyelere ve gruplara tanınan biraz seçme özgürlüğü ve biraz adalet vurgusu içeren bir düzenleme vardır. Strange bu temel değerlerin aynen kimyasal elementler gibi olduklarını ileri sürer. Hangi oranda olduklarına bağlı olarak kimyasal bileşenin yapısı değişir. Ya da kekteki un, şeker, yumurta ve yağ gibidirler. Herhangi birinin oranını arttırarak ya da azaltarak veya farklı bir şekilde dâhil edilerek çok farklı sonuçlar elde edilebilir.⁴⁴⁵ Bu nedenledir ki 'toplumlar temel değerleri farklı oranlarda bir araya getirdikleri için

⁴⁴² Nira Yuval-Davis, 2006, s.209.

⁴⁴³ Bkz. Susan Strange, *States and Markets*, Continuum, London-New york, 2004, 9-23

⁴⁴⁴ ibid, s.17.

⁴⁴⁵ ibid.

birbirlerinden ayrılırlar.’⁴⁴⁶ Kimi toplumlarda (ya da aynı toplumun farklı zamanlarında) güvenliğe daha fazla vurgu yapılırken, başka birinde refaha, bir diğerinde adalete ya da özgürlüğe daha fazla vurgu yapılabilir. Üstelik değerlere yapılan bu vurgular konjonktürel ve de geçici olabilmekle beraber politik projeleri ve dolayısıyla aidiyet siyasetini önemli ölçüde belirleyebilmektedir. Örneğin güvenlik değerine vurgunun ön planda olduğu bir toplumda aidiyet inşası sosyal lokasyon ve/veya kimlik üzerinden yapılarak dışarıya karşı “birlik” ve “bütünlük” anlatılarını vurgulayan değerler önemsenebilir. Böyle bir toplumda aidiyet siyaseti de görece daha kalın sınırların çizildiği politik projelerle biçimlendirilir. Yine böyle bir toplumda vatandaşlık anlayışı da doğal olarak toplulukçu ya da en iyi ihtimalle cumhuriyetçi anlayışın ön planda olduğu bir karma anlayışı yansıtır. Bir başka örnek toplumda ise özgürlük değeri ön planda olabilir ve burada birey hak ve özgürlüklerinin vurgulandığı liberal vatandaşlık anlayışı temel alınabilir. Çünkü burada aidiyet siyasetini belirleyen politik projeler daha çok demokrasi, insan hakları, fırsat eşitliği gibi değerler üzerine inşa edilmiş bir liberal aidiyet anlayışına dayanır.

Konjonktürel süreçler içinde ortaya çıkan değerler karması içinde hangi değere daha fazla vurgu yapıldığına dair ipuçlarına yine Strange gibi politik ekonomi alanına önemli katkılarda bulunmuş olan Giovanni Arrighi’nin sistemik sermaye birikimi çevrimleri teorisinde de rastlamak mümkündür.⁴⁴⁷ Arrighi’nin ortaya koyduğu teori aynı zamanda Strange’nin görüşlerini tamamlayıcı ve destekleyici bir rol oynar. Arrighi’ye göre tarihsel kapitalizm, her biri kendi başat hegemonyasına sahip (Ceneviz, Hollanda,

⁴⁴⁶ ibid.

⁴⁴⁷ Bkz. Giovanni Arrighi, *The Long Twentieth Century: Money, Power and the Origins of Our Time*, Verso, London-New York, 2010.

Birleşik Krallık, ABD) toplam dört sermaye birikimi çevrimi deneyimlemiştir. Bu tarihsel çevrimler arası dönüşümler ve hegemonik geçişler her bir çevrimin belirli aşamaları tamamlamasıyla mümkündür. Bu aşamalar maddi genişleme (*material expansion*) ve finansal genişleme (*financial expansion*) dönemleridir. Buna göre her bir yeni hegemonik güç öncelikle yeni ticari ve/veya sanayi (üretim, teknoloji) anlayışının yükselişine paralel olarak kendi yükselişini ve başat aktör oluşunu pekiştirecek bir maddi genişleme dönemini deneyimlemiştir. Bu dönemlerin temel vurgusu refahtır. Ne var ki maddi genişleme dönemleri artan rekabet ve çeşitli faktörler nedeniyle zamanla yeni yatırımların yatırımda kullanılan ana sermayeyi bile kurtaramadığı aşırı sermaye birikimi krizleriyle sekteye uğrar. Aşırı sermaye birikim süreçleri yeni yatırımları sermaye birikimi mantığı açısından anlamsız kılmakla beraber finansal genişleme dönemine geçişi sağlarlar. Finansal genişleme dönemleri hegemonik geçişin de habercisidirler. Öyle ki finansal genişleme döneminde akışkanlık kazanan sermaye maddi genişleme evresini tamamlamış olan eski hegemonyadan, yeni teknolojiye, yeni coğrafyaya ve yeni üretim anlayışına sahip olan sonraki hegemonyaya geçer. Bu geçiş likiditeye dönüşen sermayenin kapitalist devletin garantisi altında kredilendirilmesiyle mümkün olur.

Sermaye birikiminin tarihsel kapitalizm içindeki bu sistemik çevrimsel yolculuğunun son durağı ABD'dir. II. Dünya Savaşından sonra hegemonyası tescillenen ABD, 50'ler ve 60'lar boyunca olağanüstü bir maddi genişleme sürecini deneyimlemiştir. Ne var ki bu bolluk ve refah dönemi çok geçmeden 70'lerin aşırı sermaye birikimi krizlerinin de öncüsü olmuştur. Bu krizlerden çıkış ise ancak tarihte

yeni bir finansal genişlemenin fitilini ateşleyen 1979 Neoliberal Darbe⁴⁴⁸ ile mümkün olabilmektedir. Bu yeni finansal genişleme çok geçmeden olağanüstü bir ivme kazanmış ve 80’ler boyunca bilişim devrimini de arkasına alarak genişlemiş, nihayet 90’larda “küreselleşme” ile taçlandırılmıştır. Bununla birlikte tarihsel kapitalizmde görülen hegemonik yapıların “finansal genişleme aşamasına ulaşması olgunlaştıkları anlamına gelmektedir: [bu aşama aynı zamanda mevcut hegemonik yapı için] sonbaharın bir işaretidir.”⁴⁴⁹ Finansal genişleme aşamasının belli bir olgunluğa erişimiyle birlikte yeni başat ve aday hegemonik güçlerin ortaya çıkmasıyla küresel siyaset güvenlik ve jeopolitik mücadelelerinin yaşandığı bir zemine dönüşür.

Bu bağlamda, tarihsel kapitalizmin II. Dünya savaşından bu yana özgün kurum (Dünya Bankası, IMF) ve kurallarıyla (serbest piyasa ekonomisi, liberal demokrasi vs.) işleyerek bugünlere gelen Amerikan hegemonyasının kat ettiği aşamalar değerlendirildiğinde Strange ve Arrighi’nin ortak bir paydada buluştukları açıkça görülebilir. Buna göre, ‘kapitalist dünya tarihi içinde ekonomik büyüme açısından en

⁴⁴⁸ Gerard Duménil and Dominique Lévy Neoliberalizme giden bütün koşulların 1970’ler boyunca olgunlaştığını ileri sürmektedirler. Bu koşullar içinde yeni teorik ve politik trendler monetarizm (parasalcılık) çerçevesinde açıklanırlar. Bununla birlikte her iki yazara göre neoliberalizmi ortaya çıkaran ilk kırılma yılı FED’in faiz oranlarını aniden arttırdığı 1979 yılıdır. Bu olayı 1979 Neoliberal Darbe olarak adlandırırlar. Bkz. Gerard Duménil, Dominique Lévy, “Neoliberal Counter Revolution”, içinde (Ed. Alfredo Saad-Filho, Deborah Johnston, *Neoliberalism: A Critical Reader*, Pluto Press, Londra, 2004, ss.9-19.

⁴⁴⁹ Fernand Braudel, *Civilization and Capitalism, 15th–18th Century, Vol. 3: The Perspective of the World*, (Trans. Siân Reynolds), University of California Press, Berkeley, 1992, s. 246.

Ayrıca bkz. Giovanni Arrighi, Beverly Silver, “Capitalism and World (Dis)order”, *Review of International Studies*, 27, 2001, ss. 257-279.

kararlı ve karlı bir dönem olan⁴⁵⁰ 50'ler ve 60'lar Amerikan hegemonyasının maddi genişleme dönemine tekabül etmekteydi ve bu döneme damga vuran değer refahtı. 70'lere gelindiğinde ise aşırı sermaye birikim krizleri, artan işsizlik ve enflasyon ortamında adalet ve sosyal adalet değerlerine daha fazla vurgu yapıldığı görülmektedir. Finansal genişleme dönemine geçilen 80'ler ve 90'lar boyunca *neoliberal* politikalar eliyle ne kadar güçsüz devlet o kadar güçlü kişi (özel ve tüzel kişilikler) yaklaşımı benimsenmiş ve özgürlük değerine daha fazla vurgu yapılmıştır. Amerikan hegemonyasının finansal genişleme aşaması 90'ların ikinci yarısından itibaren küresel ekonomik ve politik krizlerle son evresine geçmiştir. Arrighi'ye göre bu son evre eriyen hegemonik güç (ABD) karşısında yeni hegemonik güçlerin sahne alması anlamına gelmekte ve bu da kaçınılmaz biçimde güvenliğe, askeri çözümlere ve jeopolitik alanlara odaklanmayı küresel siyasetin merkezine taşımaktadır.⁴⁵¹ Nitekim özellikle 11 Eylül 2001 saldırıları sonrasında temel vurgunun özgürlükten güvenliğe kayması ya da spontan IŞİD saldırıları sonrası Avrupa'da zaten ön sırada yer alan güvenlik vurgusunun bir adım daha öteye taşınması değerler arasındaki politik ekonomik gelişmelere bağlı eksen kaymalarına örnektir.

Arrighi'nin sistemik çevrimler teorisi yardımıyla da açıkça görülebileceği üzere Strange tarafından özellikle devletlerarası politik-ekonomik süreçlerin analizini yapmak amacıyla geliştirilmiş olan değerler yaklaşımı vatandaşlık ve aidiyet siyaseti bağlamında da değerlendirilmesi gereken oldukça önemli bir yaklaşımdır. Vatandaşlıkla devlet arasındaki ilişki oldukça zor ve karmaşık bir ilişkidir. Bu ilişkinin karmaşıklığını ulus-

⁴⁵⁰ Giovanni Arrighi, "Hegemony Unraveling II", *New Left Review*, 33, May-June 2005, s.107.

⁴⁵¹ Bkz. Giovanni Arrighi, Beverly Silver, 2001.

devletlerin tarihsel belirliliği ve vatandaşlık katmanlarından sadece birine (ulusal topluluk) sahip oldukları gerçeğinin kabulü bile hafifletememektedir. Ayrıca cumhuriyetçi ve toplulukçu vatandaşlık teorilerinin dışlayıcı bir karakter sergileyen temel argümanlarının aksine ulusal topluluğun sınırları ile belli bir devlet içerisinde yaşayan nüfusun sınırları hiçbir zaman tamamen örtüşmemektedir. Hatta evrensel karaktere sahip olduğu iddiasındaki liberal vatandaşlık anlayışının bile çoğu durumda dışlayıcı, başat güçlerin ve çoğunluğun güdümünde ve batı-merkezli bir karakter sergilediği görülür.⁴⁵² Vatandaşlığı genelde devlet özelde ise ulus-devlet merkezli açıklamaya çalışan bu teoriler nihayetinde ulus-devletin ülkesel sınırlılığı içinde pratiğe dökülmektedirler. Bu nedenledir ki vatandaşlık ve ulus düzeyindeki aidiyet siyaseti ya da en azından bu siyasetin yönü, herhangi bir devletin (toplumun) o an sahip olduğu temel değerler bileşimine bağlı olarak biçimlenir. Örneğin, bileşimin sıralamasında özgürlük ilk sırada ise vatandaşlık ve aidiyet politikası görece daha kapsayıcı, güvenlik ilk sırada ise görece daha dışlayıcı olacaktır. Ayrıca temel değerlerin sıralaması ve oranları sadece kapsayıcı ve dışlayıcı dinamiklerin yönünü tayin etmezler aynı zamanda üyelerin (ya da vatandaşların) hak ve sorumluluklarının içerik ve sınırlarını da belirlerler.

Bu noktada hak ve sorumluluklar bağlamında vatandaşlık ve aidiyet siyasetinin çeşitli farklılıklara sahip olduklarını vurgulamak gerekir. Bilindiği üzere vatandaşlık bağı doğası gereği politik bir topluluğa üyelikle birlikte çeşitli haklar kazandırır ve bunun yanında bazı sorumluluklar yükler. Benzer şekilde ve çalışmanın geride kalan bölümlerinde de vurgulandığı üzere aidiyet bağı da yine bir gruba üyelikle, kazanılan

⁴⁵² Nira Yuval-Davis, 2006, s.205.

haklarla ve bu üyelikle gelen sorumluluklarla doğrudan ilişkilidir. Aralarında çok çarpıcı kesişim noktaları olmasına rağmen ‘aidiyet... vatandaşlıktan daha yoğun [ve derin] bir kavramdır. Aidiyet sadece üyelikle, haklarla ya da görevlerle ilgili değildir aynı zamanda üyelikten gelen duygularla ilgilidir.’⁴⁵³ Örneğin ‘1950’ler ve 60’lar boyunca beyaz olmayan kolonilerden göçmenlerin Britanya’ya gelmesiyle ortaya çıkan korku ve düşmanlıklar hükümeti bu girişleri sınırlandıracak önlemler almaya itmiştir. Bu göçmenler İngilizlerle aynı vatandaşlık statüsüne sahip olmalarına karşın...Britanya’ya ait olmadıkları [sıklıklı] ileri sürülmüştür.’⁴⁵⁴ Benzer algı ve yaklaşımların modern dünyadaki örneklerini tek tek tespit edip saymak yerine bunun sadece Britanya’ya özgü olmadığını, aidiyet siyasetinin duygu ve değerleri de işin içine katarak sınırlar inşa etme özelliğinden kaynaklandığını ve dolayısıyla bu tarz örneklere yeryüzündeki hemen hemen her siyasi entitede rastlanabildiğini belirtmek yeterli olacaktır.

Denilebilir ki, vatandaşlık koşullarından farklı olarak aidiyet siyaseti alanında üyelik haklarının tanınması ve sorumlulukların yüklenmesi söz konusu olduğunda, üyelere beklentiler salt beklentilerin ya da istenen görevlerin usulünce yerine getirilmesinden ziyade diğer bazı şartların karşılanmasına bağlıdır. Aidiyet siyasetinde ‘temel soru aidiyet hakkı tanınacak, ait olduğu düşünülecek ve ortaklığa dâhil edilecek olan o kişiden neyin talep edileceğidir. [Ya da o kişinin neye ikna edileceğidir.] Bazı durumlarda soydaşlık (veya daha doğrusu soydaşlığa dair bir hikâye) talep edilebilir,

⁴⁵³ Nira Yuval-Davis, 2004, s.215.

⁴⁵⁴ James Hampshire, *Citizenship and Belonging: Immigration and Politics of Demographic Governance in Postwar Britain*, Palgrave, New York, 2005, s.16.

buna karşın bazı durumlarda ise ortak kültür, din ve/veya dil talep edilebilir.⁴⁵⁵ Görece geniş ve çoğulcu toplumlarda ise ortak değerlere ve ortak kadere vurgu yapan sadakat ve dayanışma söylemleri aidiyetin ön koşulu olarak görülebilir. Daha genel bir ifadeyle aidiyet siyaseti tarafından ortaya konulan farklı projelerde aidiyetin farklı düzeylerinden herhangi biri (sosyal lokasyon, kimlikler, etik ve politik değerler) aidiyetin ön koşulu olarak kabul edilebilir.⁴⁵⁶ Burada hangi düzeyin ön koşul kabul edildiğine bağlı olarak, ilgili aidiyet politikasının ve pratikte sergilediği politik projenin ne kadar dışlayıcı ya da kapsayıcı olacağı belirlenmiş olur. Örneğin ‘sosyal lokasyonlarla ilgili aidiyet önkoşulları-köken, ırk, doğum yeri- daha ayrımcı ve daha kapalı olacaktır. Dil, kültür ve bazen de dine dayalı önkoşullar gönüllülere daha fazla açıktır... Aidiyetin ifadesi olarak demokrasi ve insan hakları gibi ortak değerleri kullanan projeler sınırları en açık [aidiyet politikası projeleri] olarak görülebilirler.’⁴⁵⁷ Nitekim değerleri ön planda tutan politik projeler modern anlamda vatandaşlık ile aidiyet siyasetinin birbirlerine en çok yaklaşabildikleri ya da kesişebildikleri projelerdir.

Son olarak, aidiyet siyaseti, vatandaşlık ve haklar söz konusu olduğunda modern aidiyet topluluğunun bir ifadesi olan ulusa değinmek kaçınılmazdır. Takdir edileceği üzere ulus, başlı başına ve çok geniş bir tartışma konusudur. Bu çalışmanın odak noktası ulus ile ilgili teori ve yaklaşımları geniş bir düzlemde analiz etmekten ziyade ulusun sadece modern aidiyet ve aidiyet siyaseti bağlamında ilgili bir değerlendirilmesinin ortaya koyulmasıdır. Bu nedenle bu çalışmada ulus ile ilgili değerlendirmeler; ismini telaffuz etmese de ulusu topluluk üyelerini ikna edecek bir “yalan” olarak tasarlayan

⁴⁵⁵ Nira Yuval-Davis, 2006, s.209.

⁴⁵⁶ ibid.

⁴⁵⁷ Nira Yuval-Davis, 2006, s.209.

Platon’la, ulusu kapitalist dünya tarihinin bir üretimi olarak değerlendiren Immanuel Wallerstein’le ve nihayet ulusu hayali bir cemaat olarak kurgulayan Benedict Anderson’la sınırlandırılmıştır.

3.2. Aidiyet Siyaseti ve Ulus

Sokrates: Demin gerekli bazı yalanlardan söz etmiştik. Böyle güzel bir yalan bulup, hem önderleri, hem de yurttaşları buna inandırabilir miyiz dersin?

Glaukon: Nasıl bir yalan?

Sokrates: Yeni bulunmuş bir şey değil. Bir Fenike masalı; şairlerin dediklerine göre birçok yerlerde olmuş bir şey, ama bizde olmamış, belki de hiç olmayacağı için inandırılması güç. İnsan çok usta olmalı.

Glaukon: Ne olduğunu söylemekten çekiniyorsun sanki söylesene!

Sokrates: Söylersem çekinmekte haklı olduğumu anlarsın.

Glaukon: Haydi çekinme söyle.

Sokrates: Peki söyleyeyim. Nasıl bir cüretle ve ne kelimelerle konuşacağımı bilmem, ama önce önderleri ve yardımcıları, sonra da bütün şehri şuna inandırmaya çalışacağım; kısaca diyeceğim ki: “biz sizi bazı ilkelere göre yetiştirdik ya, bunlar bir çeşit rüyaydı. Gerçekte siz, silahlarınız, bütün eşyalarınızla birlikte yerin altında yetiştiniz, yoğrulduunuz. Toprak, bir ana gibi, iyice büyüttükten sonra yeryüzüne çıkarttı sizi. Üstünde yaşadığınız bu toprak sizleri büyüten, emziren ananızdır. Ona saldıran olursa korumak boynunuzun borcudur. Yurttaşlarınız da aynı toprağın çocukları ve sizin kardeşlerinizdir.”

Glaukon: Doğrusu boşuna çekinmemişsin bu yalana başvururken!

Sokrates: Evet! Evet, ama sonunu dinle: “Bu toplumun birer parçası olan sizler, diyeceğim, birbirinizin kardeşisiniz. Ama sizi yaratan Tanrı, aranızdan önder olarak yarattıklarının mayasına altın katmıştır. Onlar bunun için baş tacı olurlar. Yardımcı olarak yarattıklarının mayasına gümüş, çiftçiler ve öbür işçilerin mayasına da demir ve tunç katmıştır. Aramızda bir hamur birliği olduğuna göre sizden doğan çocuklar da herhalde size benzeyeceklerdir...” Şimdi sen yurttaşları bu masala inandırmanın bir yolunu bulabilir misin onu söyle?

Glaukon: Kendilerini nasıl inandırırız bilmem ama oğullarını, torunlarını inandırmanın bir yolu bulunabilir.⁴⁵⁸

Gün geçmiyor ki bir siyasiden, bir devlet adamından, bir güvenlik görevlisinden ya da alelade bir vatandaştan kendi ulusunun kadimliği, tarihinin büyüklüğü veya vatan toprağının kutsallığı üzerine bir söz işitilmesin. Birçok düşünürün hayali ya da kurgusal bir olgu olarak değerlendirdiği ulusu, bu yönüyle Platon'un Devlet'inden alınan yukarıdaki diyalog kadar güzel anlatabilecek bu derece kısa ama çarpıcı bir metne çok az rastlanabilir. Üstelik bu kısacık diyalog aynı zamanda ulus düzeyinde bir aidiyet siyasetinin de ana hatlarını çizme başarısına sahiptir. Diyalogda görüldüğü üzere Sokrates, aynı anda hem önderleri hem de yurttaşları inandırabilecek ve aynı zamanda hâlihazırda aralarındaki eşitsizliğe onları ikna edebilecek güzel ama gerekli bir yalandan söz eder. Üstelik bu yalanın kaynağı ne felsefe ne de bilim değildir; bir Fenike masalı ve şairlere ilham kapısını açan sonsuz yaratıcılıktır. Platon'un dost meclisindeki Sokrates'e ancak çekinerek açıkatabildiği bu büyük yalan şaşırtıcı bir biçimde tasavvur ettiği "Devlet"inin toplumsal temeli olarak sunulacaktır. Nitekim diyalogda Sokrates'in gerçekten de büyük bir yalana tutunduğunu onaylayan Glaukon, insanların birer ağaç gibi toprak ananın bir parçası olduklarına inanmalarının, o toprak ana ve hamur birliğinden gelen kardeşlik için varlıklarını hiçe saymaya ikna edilmelerinin güç olduğunu ama imkânsız olmadığını vurgular. 'Kendilerini ikna edemesek bile' der Glaukon, 'oğullarını ve torunlarını bu yalana ikna edebiliriz.' Sokrates ve Glaukon'un üzerinde anlaşmaya vardıkları o yalanın modern dünyadaki karşılığı ise "ulus"tan

⁴⁵⁸ Platon, *Devlet*, (çev. Sabahattin Eyüboğlu ve M. Ali Cimcoz), Remzi Kitabevi, Ankara, 1995, s.104-105.

başkası değildir. Sosyolojik tanımı itibariyle aralarında ortaklıklar bulunan tek tek bireylerin bir araya gelmesiyle meydana gelen bir topluluk, grup ya da sosyal kategoriyi ifade eden ulus, özü itibariyle, yukarıda da belirtildiği üzere, bundan çok daha fazlasıdır. Ulus aynı zamanda kendisini meydana getiren birey ve alt-gruplar için durmaksızın aidiyet bağları üreten dinamik bir mekanizmadır. O halde bu mekanizma nasıl işlemektedir? Başka bir ifadeyle aşağıda da görüleceği üzere Benedict Anderson'da daha çok kültürel zeminde hayal edilen, Immanuel Wallerstein'de politik ekonomik düzlemde kurgulanan ve Platon'da masallardan ve şairlerin yaratım gücünden güzel bir yalan olarak derlenen bu mekanizmanın aidiyet üretim süreci nasıl işlemektedir?

İnsanda ve dâhil olduğu sosyal ağlarda aidiyet ihtiyacının iki farklı özelliğinin kendini gösterdiğine bu çalışmanın önceki bölümlerinde sıklıkla değinilmiştir. İlk olarak, insanlar bildikleri, tanıdıkları, aşina oldukları, yakınlık duydukları kişi ya da gruplara olumlu yaklaşır ve sosyal ağlarını onlarla kurma tercih ve eğiliminde olurlar. Buna karşın uzak, tanınmayan, bilinmeyen kişi ve gruplara karşı daha olumsuz ve önyargılı düşünce, tavır ve davranışlar içindedirler. Aidiyet ihtiyacının önceki bölümlerde vurgulanan ikinci özelliğine göre ise insanlar diğer kişi ve gruplarla kurdukları ya da dâhil oldukları (b)ağların kararlı, kalıcı, duygu içerikli ve öngörülebilir bir gelecekte de devam edebilir nitelikte olduğunu görme ve yaşamlarını güçlü bir biçimde hissettikleri bu değerler üzerine oturtma tercihinde ve eğilimindedirler.⁴⁵⁹ Yine belirtildiği üzere, insanlar aidiyet ihtiyacını tatmin etmeye yönelik bu eğilimleri Yuval-Davis'in belirttiği üzere onların farklı ama birbirlerine bağlı üç analitik düzeyde aidiyet inşa etmelerine yol

⁴⁵⁹ Roy F. Baumeister, Mark R. Leary, 1995, s.500. Ayrıca bkz. David Mellor Et al., 2008, ss.213-218.

açmaktadır. Hatırlanacağı üzere bu analitik düzeyler sosyal lokasyonlar, kimlikler ve duygusal bağılıklar ve nihayet değerlerdir.

Şayet ulus, modern insanda bir aidiyet duygusu yaratıyor ve insanın aidiyet ihtiyacına cevap verebiliyorsa (ki çeşitli eleştirilerin ya da ulusun karşısında din, sınıf vb. değerleri yüceltmeyi öneren görüşlerin varlığına rağmen onun aidiyet ihtiyacını karşılama kapasitesine yönelik çok fazla itiraz yoktur), o halde ulusun tek tek bireylerin, grupların, alt-grupların ve bir bütün olarak ulusallık atfedilen makro seviyedeki sosyal kategorinin, aidiyet ihtiyaçlarının tatminine yönelik araçlara sahip olabilmesi gerekir. Ulusların bu araçlara ve onları işleme kapasitelerine fazlasıyla sahip oldukları aşikârdır. Bu araçların Sokrates ve Glaukon'un diyalogundan da kolayca çıkarılabilecek olanlarının, üstelik son birkaç yüzyılda en çok göze çarpanlarının ve toplumsal dinamikler içerisinde en çok başvuru alanlarının tarih, toprak ve kardeşlik (ortak köken) vurguları olduğu ileri sürülebilir. Bu üç olguya aşağıda kısaca değinmek ele alınan konular açısından oldukça faydalı olacaktır.

a. Tarih

İrk, ulus ve etnik grup terimlerini “halk” teriminin kapsamı içinde değerlendiren Wallerstein, buna karşın sosyal bilimler literatüründe “halk”ın nadiren kullanıldığını ve modern dünyada “halklar”ın çeşitleri sayılabilecek ırk, ulus ve etnik grup terimlerinin çok daha yaygın bir biçimde kullanıldığını belirtmektedir. Bu farklılaştırmanın modern dünyadaki karşılığı, “ırk”ın genetik bir kategori, “ulus”un sosyo-politik bir kategori ve

nihayet “etnik grup”un ise kültürel bir kategori olarak varsayılmasıdır.⁴⁶⁰ Başka bir ifadeyle ‘bir "halk"ın oluş ve davranış biçiminin [başlıca] nedeninin ya ayırt edici genetik özellikleri, ya toplumsal-siyasal tarihi ya da geleneksel normları ve değerleri olduğu varsayılmaktadır.’⁴⁶¹ Wallerstein’e göre bütün bu varsayımlar altında “haklılık”ı kategorik öğelere parçalamanın tüm amacı, şimdinin manipüle edilebilir akılcı süreçlerine karşı, geçmiş üzerine inşa edilmiş söylem ve iddiaların işlevsellik kazanmalarına olanak sağlamaktadır. Böylece bugün olan şeylerin, neden bugün oldukları şekilde olmaları gerektiği, değişmeyecekleri ya da değiştirilmemeleri gerektiği bu kategoriler aracılığıyla vurgulanabilmektedir. Ya da tam tersine bugün olan şeylerin yerine daha derin ve tarihsel açıdan daha büyük öneme sahip başka şeylerin getirilmesi de yine bu kategoriler yoluyla meşrulaştırılabilmektedir. Dolayısıyla denilebilir ki geçmişlik halklık kavramı için önemli olmaktan öte ona temel oluşturan unsurlardan biridir.⁴⁶² Öyle ki “geçmiş” kimlik kurar ya da her kimlik bir geçmişin eseridir denilebilir. Geçmişlik, sosyal gruplara üye olunarak kazanılan sosyal kimlikler yardımıyla insanları aksi durumda davranmayacakları şekillerde davranmaya, örneğin toplum yanlısı davranışları daha sık sergilemeye ikna eder. Geçmiş, aynı sosyal kategoriye paylaştan insanların birbirlerine karşı kullandıkları bir sosyal kontrol aracıdır. Öyle ki ‘geçmişlik bireylerin toplumsallaşmaları, grup dayanışmasının korunması, toplumsal meşruiyetin oluşturulması ya da ona meydan okunması için merkezi bir öğedir. Bu nedenle geçmişlik en başta manevi bir olgudur, bu nedenle siyasal bir

⁴⁶⁰ Etienne Balibar, Immanuel Wallerstein, *İrk, Ulus, Sınıf: Belirsiz Kimlikler*, (Çev. Nazlı Ökten), Metis, İstanbul, 2000, s.98.

⁴⁶¹ *ibid*, s.99.

⁴⁶² *ibid*.

olgudur ve her zaman için çağdaş bir olgudur.⁴⁶³ Üstelik Wallerstein tarafından da vurgulandığı üzere, bütün bu özellikleri itibariyledir ki, geçmişlik kararsız ve değişkendir. Gerçek dünyanın ve dolayısıyla çağdaş siyasetin sürekli ve zorunlu bir biçimde değişiklik sergilemesine paralel olarak değişir. Her ne kadar değişen geçmiş ifadesi oksimoron bir ifade gibi görünse de fiziksel dünyanın aksine sosyal dünyada tarih taşta değil kile yazılır ve “şimdi”nin politik, kültürel, dinsel vs. ihtiyaç ve tercihlerine göre tekrar tekrar yoğrulup yeniden yazılabilir.⁴⁶⁴ Bütün bu sayılan özellikleri nedeniyledir ki geçmiş ve tarih modern dünyanın başat aktörleri olan uluslar ve ulus-devletler için aynı zamanda şimdi ve gelecek anlamı taşırlar.

Tarih sözcüğünün Batı dillerine de geçmiş olan karşılıkları (Latince; *historia*, İtalyanca; *storia*, Fransızca; *histoire*, İngilizce; *history*, Almanca; *historie*) Antik Yunanca *istoria* ya da *istorein* sözcüklerinden gelmektedir ve bildirme, haber alma yoluyla bilgi edinme, görerek ve tanık olarak bilme anlamları taşımaktadır. Ayrıca sözcüğün anlamı sosyal olay ve olguların aktarılmasıyla da sınırlı değildir. Örneğin Platon sözcüğü Thales, Aneksimandros ve Anaksimenes gibi düşünürlerin doğa hakkındaki düşüncelerini aktarırken, geçmişte kalan düşünceleri haber verme anlamında kullanmıştır. Ayrıca *istoria* sözcüğü tanık olunan ama açıklanamayan güneş tutulması, mıknaş vs. gibi doğa olaylarının bilgisine verilen isim de olmuştur. *İstoria* sözcüğünü sadece doğal olaylara dair bilgiyle sınırlamayıp insanların ve insan topluluklarının karşılaştığı ve deneyimlediği olayları kaydetme yoluyla edinilen bilgi anlamında kullanan ilk düşünür Herodotos’dur. O’nun bu görüşüne ek olarak Thukidides sözcükten sadece aktarma ve kaydetme işini değil aynı zamanda değerlendirmeler

⁴⁶³ ibid.

⁴⁶⁴ ibid, ss.99-100.

yapma ve yorumlama faaliyetlerini de anlayacaktır. Felsefi bakımdan ise istorik bilginin niteliğini sorgulayan ve belirlemeye çalışan ilk düşünür Heraklitos'tur. Heredotos ve Thukidides'den önce yaşadığı içindir ki Herakleitos sözcüğü ilk anlamıyla yani tanık olunan doğa olaylarına dair bilgi anlamıyla ele almıştır. İstorik bilgiyi hakiki bilgi ya da akıl bilgisi olan logostan ayrı tutan Herakleitos'a göre istorik bilgi "çokluk bilgisi"dir. Oysa konusu hakiki bilgi olan felsefe çokluk bilgisine değil çokluğun içindeki "birliğin bilgisi"ne yani logosa yönelir. Aristoteles ise istorik bilgiyi her iki anlamıyla da hakiki bilgiden, akıl bilgisinden ayırır. Bir yandan doğal olayların bilgisi olan istoriayı doğrudan gözlemi de içerecek biçimde kullanırken, diğer yandan insana dair istoriaya ise tarih yazıcılığı adını verir ve onu edebiyat türü olarak hayal gücüyle genellemelere varabilen şiir sanatından daha önemsiz bir yere koyar. Çünkü bireysel, rastlantısal ve dolayısıyla kestirilemez olan insani olaylar edebi bir dille anlatılırken asla böyle bir genellemeye ulaşamaz. Vurgulanan bu özelliği nedeniyle ki hem Aristoteles'te hem de Herakleitos'ta istoria önemsizdir. Çünkü "genel olan" ile uğraşan teori etkinliği (temel örnek felsefedir) ile bireysel ve rastlantısal olan istoria etkinliği çok farklı hatta birbirlerinin karşıtıdır. Aristoteles'e göre "genel"e ancak akıl yoluyla ulaşılabilir. Buna karşın ister bilgilenme yoluyla isterse de doğrudan gözlemle elde edilmiş olsun, doğal ve toplumsal olaylara dair istoria bilgisi Herakleitos'un bildirdiği gibi "çokluk bilgisi" olarak kalır ve "genel"e asla ulaştırılmaz.⁴⁶⁵

Bu aşamada Antik Yunan'ın istoria sözcüğüne yükledikleri anlamlarla paralellik arz eden tarih anlayışlarına kısaca değinmek yararlı olacaktır. 19. ve 20. yüzyıllar felsefenin tarihe yöneldiği ve tarihten şimdiyi ve geleceği de kapsayan büyük anlatıların

⁴⁶⁵ Doğan Özlem, *Tarih Felsefesi*, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 1998, s. 19-20.

elde edilmeye çalışıldığı dönemlerdir. Oysa istorik bilgiye atfedilen önem de göstermektedir ki Antik dönemlerde (Roma da dâhil) durum çok daha farklıydı. Yunan düşünürler toplumsal yaşamı doğal yaşamın bir uzantısı olarak görse de genelde onun rastlantısal bir süreç olduğu üzerinde hemfikirdirler. Her ne kadar hem Platon hem de Aristo tarafından çeşitli devlet biçimleri ortaya konulmuşsa da (aristokrasi, oligarşi vs.) bunlar aslında hakiki devlet formunun bozulmuş görüntülerinden başka bir şey değildir ve bu biçimler birbirleri arasında iyi kötü olarak ayrılırlar bile hiçbir yetkin değildir ve dolayısıyla aralarında tarihsel bir çizgi üzerinde evrimsel bir ilişki söz konusu değildir. İnsani olayları doğal süreçlerin rastlantısal bir uzantısı olarak gören Antik Yunan'ın tarih anlayışı çizgisel ya da ereksel değil döngüseldir. 'Bu döngüsel süreç içinde insanlar, örgütlü toplumlar halinde yaşadıkları sürece bu devlet tiplerinden birinden öbürüne dönenip dururlardı. Bu nedenle Grekler [Antik Yunan] için geçmiş ve gelecek, bu formların tekrarlanıp durduğu gelip geçici bir evrenle ilgili zaman boyutlarıydı.'⁴⁶⁶ Dolayısıyla yukarıdaki diyalogdan da anlaşılabilceği üzere Antik Yunanda ortak geçmişlilik yurttaşlık için önemli bir değer olarak görülmesine karşın, insanların ve toplumların faaliyetleri içerisinde geçmiş ve geleceği birbirinden kopuk tamamen rastlantısal döngüler içerisinde, sürekliliği olmayan bir yaşam sürdüklerine inanılırdı. Başka bir deyişle 'bu yaşam, belli devlet formları çevresinde rastlantısal olarak dönenen, bu formlara göre tekrar eden, kesik ve birbirinden kopuk halkalardan ibaretti.'⁴⁶⁷

Antik dönemlerde tarihsel bilgiye bakışa ve sahip oldukları tarih anlayışlarına bakıldığında Sokrates'in Glaukon'a hem önderleri hem de yurttaşları ikna edecek

⁴⁶⁶ ibid, s. 21-22.

⁴⁶⁷ ibid, s. 22.

“yalan”ını açıklarken neden o kadar çekindiğini anlamak da kolaylaşır. Bu “yalan”ın nihai kertede “ulus hakikat”ine dönüşmesi için insanlığın öncelikle kopuk kopuk ve tekrarlayan döngüsel tarih anlayışından vazgeçerek geçmiş, şimdi ve gelecek arasında nedensel bir ilişkiyi öngören çizgisel tarih anlayışına geçtiği Ortaçağ’ı deneyimlemesi gerekecekti. Antikçağ anlayışından farklı olarak Tevrat’tan İncil’e ve oradan da Kuran’a geçen anlayışa göre zaman, belli bir başlangıcı ve sonu olan, o başlangıç ve son arasında bir sürekliliğe ve gelişime sahip olan ve insanın sonunda ödüllendirileceği ya da cezalandırılacağı bir süreçtir. ‘İnsan, başlangıcı ve bitimi olan böyle bir zaman içerisinde tanrı tarafından belli bir erek ile yani tanrısal kutsamaya ve kurtuluşa ulaşma ereği ile yaratılmıştı ve insanın bu ereğe ulaşabilmesi için, geçmişi kadar geleceğini de gözetmesi, geçmişi ve geleceği bir arada düşünmesi gerekiyordu.’⁴⁶⁸ Böylece geçmiş, şimdi ve gelecek bir süreklilik ve bütünlük içinde ereksel bir doğrusallık içinde kurulmuş oluyordu. Hristiyanlığın Tevrat’tan aldığı bu miras yoluyla tarihsel zaman anlayışı gelişmiş ve bugünkü modern anlamıyla tarih bilinci ilk kez Batı düşüncesine girmiştir.⁴⁶⁹ Üstelik ereksel zamandaki yolculukta sadece belli bir kavime ayrıcalık tanıyan Yahudiliğin aksine Hristiyanlık (ve sonrasında İslamiyet) tanrıyı insanlığın ortak değerine dönüştürerek nihai sona doğru kaçınılmaz bir biçimde ilerleyen bu yolculuğu tüm insanlığı kapsayacak şekilde yeniden tasarlamıştır. Böylece Hristiyanlık iki açıdan tarihsel bir din olmaktaydı. İlk olarak, Yahudiliğin gelişim çizgisi içinden ortaya çıkan ve sonradan ondan ayrılan Hristiyanlık, kendisini zaman içinde gelişen ve olgunlaşan bir din olarak görüyor böylece belli ve çok önemli bir tarihe sahip olduğunu kabul ediyordu. İkinci olarak, tanrının oğlu İsa cisimleşmiş, insanları davet etmiş ve

⁴⁶⁸ ibid, s. 23.

⁴⁶⁹ ibid.

onlara kutsal kitabı bırakarak göğe yükselmiştir. Ne var ki bu bir son değil başlangıçtır ve takvimler sıfır yılını göstermektedir. Gelecekte İsa yeniden cisimleşip görünür olana kadar insanlık ilahi bir sınav verecektir. Böylece Hristiyanlık, bütün insanlığı kapsayan ve başı sonu belli bir zaman kesiti içinde gerçekleşen yolculuğu kurgulayarak tüm insanlığı insana özgü bir zaman boyutuna yani tarihsel zamana yerleştirmektedir. Bunun sonucunda insan tarihsel bir varlığa dönüşmüş oluyordu.⁴⁷⁰

Sonraki yüzyıllarda bütün bir Batı düşüncesini derinden etkileyecek olan bu yeni çizgisel ya da ereksel tarih anlayışı onu temellendiren ve ilk tarih filozofu sayılan Augustinus'tan Marks'a kadar bütün düşünürleri derinden etkilemekle kalmamış, günümüz insanının da dünyaya bakışını büyük ölçüde belirleyen en önemli unsurlardan biri olmuştur. İlkellere ilkel (ilk durumunda kalmış olan, gelişmesinin başında bulunan) denilmesinin ve kolonilerdeki yerli halkların tarihsel, dinsel ve kültürel bağlarından sökülerek “kurtarılmasının” altında yine bu anlayış yatar. Ulusa ve ulus-devlete yapılan vurguda da, Wallerstein'in belirttiği üzere kil üzerine yazılan ve sürekli bir biçimde yeniden yazılan (ya da üretilen) “geçmişlilik”e yapılan vurgunun da bu çizgisel tarih anlayışı bağlamında değerlendirilmesi gereklidir. Nitekim herhangi bir ulusal tarih kaynağında kolaylıkla rastlanabilecek “kadim” olan ulusun, ulusal birliğini sağladığı ve/veya ulus-devletini kurmayı başardığı döneme dair tarihi anlatımla (ve bu anlatıma katılan coşku ve heyecan atlamamak gerekir), İsa'nın cisimleşerek görünür olduğu ve kurtuluşu müjdelediği döneme dair anlatım ve bu dönemlere tarihsel çizgileri içerisinde yüklenen sembolik anlamlar hemen hemen aynıdır. Belli bir olgunluğa erişmiş olan insana tanrının oğlu görünür olmuş ve kurtuluşu müjdelemiştir. Tarihsel zamanın

⁴⁷⁰ ibid, s.24.

sonunda tanrının oğlu yeniden görünür olacak ve ödül-ceza dağıtılacaktır. İnsanın amacı kendini bu tarihsel zamanın sonuna hazırlamak ve tanrının buyruklarına itaat etmek olmalıdır. Aynı şekilde kadim bir halk olan atalar kardeşliklerinin, dürüstlüklerinin ve cesaretlerinin bir ödülü olarak ulus olmayı hak etmiş ve kurtuluşu başarmışlardır. Bugün bu gururu yaşayanlar ve onun “eşsiz” semerelerinden faydalananlar devraldıkları bu mirası büyüterek gelecek kuşaklara aktarmakla yükümlüdürler. Ulusal ruha sadakat ve hizmet en büyük onur, gurur, namus ve şeref kaynağıdır. Öyle ki geçmişten süzülüp gelen böylesine kutsal bir emanete bugün sahip olmak ve bu emaneti çok daha güçlü bir biçimde gelecek kuşaklara aktarmak her bir ulus ferdinin en büyük ödülüdür.

Bir bütün olarak denilebilir ki çizgisel ya da ereksel tarih anlayışı olmaksızın ulus denilen varlıktan söz etmek mümkün olmayabilirdi. İster insanın ihtiyaçları çerçevesinde hayal edilmiş, ister kapitalist modern dünyanın gereksinimlerine göre kurgulanmış, isterse de Platonvari bir “güzel yalana” dayandırılmış olsun ulus, geçmiş ile gelecek arasında tarihsel bir köprü atmaksızın ne bu kadar gelişebilirdi ne de bu derece geniş ölçekte bir aidiyet mekanizmasına dönüşebilirdi. Sonuç olarak, sürekli bir biçimde “şimdi”nin meşruiyeti üzerine inşa edilen ortak geçmişlilik ve esas “gücünü” ancak bugünün birlik ve kardeşliğinden alan “gelecek”, ulusa özgü bir zamanlık boyutunu yani ulusa özgü tarihsel zamanı ifade etmektedir. Aidiyetin sosyal lokasyonlar, kimlikler ve duygusal bağlılıklar ve de değerler düzeylerinde ve ulus gibi geniş bir düzlemde varlığını ve etkinliğini koruması ancak bu ulusa özgü tarihsel zaman içinde mümkün olur.

b. Toprak

Ulusun, aidiyet inşasını gerçekleştirebilmesine yönelik olarak sıklıkla başvuru ve bir anlamda tarihten daha somut göstergelere sahip olan ikinci araç topraktır. Hatırlanacağı üzere Sokrates’in Glaukon’a derin bir mahcubiyet içinde açıkladığı güzel, büyük ve Devlet’inin “maya”sının tutması için elzem olan “yalan”ının bir kısmında şöyle denilmekteydi; ‘gerçekte siz, silahlarınız, bütün eşyalarınızla birlikte yerin altında yetiştiniz, yoğrulduunuz. Toprak, bir ana gibi, iyice büyüttükten sonra yeryüzüne çıkarttı sizi. Üstünde yaşadığınız bu toprak sizleri büyüten, emziren ananızdır. Ona saldıran olursa korumak boynunuzun borcudur. Yurttaşlarınız da aynı toprağın çocukları ve sizin kardeşlerinizdir.’⁴⁷¹ Böylece yurttaşlık ve kardeşliğin eşdeğer kılınabileceğini ileri süren Platon, Sokratesin ağzıyla dillendirdiği “güzel yalanına” dayanak olarak ilk önce “toprak ana”yı, hemen sonrasında sınırları (ki bu sınırlar düşmanları ve onlardan gelebilecek saldırıları diğer tarafta bırakmayı mümkün kılar ve korunmaları “boyun borcudur”) ve son olarak da bir sonraki alt başlıkta (ortak köken) görüleceği üzere kardeşlikle gelen ortak benliği işaret etmektedir.

Toprak, yer, mekân ya da yurt olarak tanımlanan olgu tarih boyunca insan toplulukları üzerine yapılan bütün çalışmaların, konuşmaların ve ortaya konulan bütün düşüncelerin merkezinde yer almıştır. Öyle ki toplumların, ulusların veya kültürlerin ayırt edici özellikleri öncelikle toprağın süreksizliğine, “doğal” bölünmüşlüğüne ve her bir topluluğun kendi toprağının doğal bir bileşeni olduğu varsayımına dayandırılır. Bu anlamda kültür ve insan, ulus ve doğa birbirine kaynaşık öğeler olarak düşünülür, kültür

⁴⁷¹ Platon, 1995, s.104.

ve ulus ise neredeyse aynı anlamlarda kullanılırlar.⁴⁷² Nitekim ‘Fransa’da yaşayan Fransızlar Fransız kültürüne sahiptirler.’ cümlesi ulus devletler dünyasında yetişmiş bir bireyin kolaylıkla altına imzasına koyabileceği ve sorgulamadan kabul edebileceği bir ifadedir. Toprağın süreksizliğine dair ortaya koyulan varsayım, aynı zamanda toplumlar ve kültürler arasındaki bağlantı, çekişme, çatışma ve çelişkilerin teorik zemine taşınmasının da ilk adımıdır.⁴⁷³ Günümüz kapitalist dünya ekonomik sisteminde ulus devletlerin egemenliği altında bulunan toprak (esasen yerküre), bütünlük ve süreklilik arz eden dünya fiziki haritasının aksine ulusların ve ulus devletlerin vurgulandığı, süreksiz birimlerden meydana getirilmiş ülkeler haritası biçiminde algılanmaktadır. Bu algı farklılığı, içindeki canlılar ve nesneler ile belli bir bütünlüğe sahip olan yerküreden, insana dair çeşitliliğe ve ayrılığa vurgu yapan “dünya”ya bir kopuşu ifade etmektedir. Böylece birçok haritada açıkça görüldüğü üzere dünya, “doğal” bir biçimde bölünmüş süreksiz topraklardan, her biri “köklerinin” bulunduğu toprağın rengini yansıtan farklı ulusal kimliklerden oluşan bir ülkeler topluluğu biçiminde temsil edilebilmektedir. Bu aynı zamanda bölünmüş süreksiz topraklar ve farklı ulusal topluluklar arasındaki sınırların da tarihte hiç olmadığı kadar net ve keskin olması anlamına gelmektedir. Nitekim ‘ilki ulusçuluk çağından önce ve diğeri ulusçuluk ilkesi ortaya çıktıktan ve yapacaklarını yaptıktan sonra çizilmiş iki etnografik harita ele alındığında’⁴⁷⁴ aralarındaki bariz farklar hemen göze çarpar. İlk harita, bilgisayar ortamında

⁴⁷² Liisa Malkki, “National Geographic: The Rooting of Peoples and the Territorialization of National Identity among Scholars and Refugees”, *Cultural Anthropology*, 7(1), 1992, s.29.

⁴⁷³ Akhil Gupta, James Ferguson, “Beyond ‘Culture’: Space, Identity, and the Politics of Difference”, *Cultural Anthropology*, 7(1), 1992, s.6.

⁴⁷⁴ Ernest Gelner, *Nations and Nationalism*, Cornell University Press, New York, 1983, s.139-140’dan aktaran Akhil Gupta, James Ferguson, 1992, s.6.

Sonuç itibariyle ulus ilkesine göre düzenlenmiş olan harita
eranslarından sıyrılmış, ortak bir paydada buluŖan belli bir insan
ünleŖtiren siyasi iradenin sembolüne dönuŖmüŖ olmaktadır. Bu son hal
klamalar, enlem boylam çizgileri, yer adları, ırmakları, denizleri, da
retler ve komsular haritadan toptan çıkarılabilirdi... Bu sekiyle hari

aiden üretilebilirlikle, afişlere, resmi damgalara, antetli kâğıtlara, dergi
paklarına, masa örtüleri ve otel duvarlarına aktarılabilir bir di
yordu.’⁴⁷⁶ Başka bir deyişle, son kertede coğrafi bir realiteden başka bi
rak, üzerinde yaşayan nüfusla birlikte, yerküreden soyutlanarak ulusu o
varısını göstermiş olan “hayal gücünün” ellerine haritalandırılmış bir
akılmaktaydı.

Liisa Malkki, 1992, s.26.

Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, (Çev. Ender Savaşır), Metis, İstanbul, 2009, s.195.

Ayrıca ulusal bir simgeye dönüşen harita aynı zamanda herhangi bir devletin vatandaşlarıyla, üzerinde yaşadıkları toprak arasındaki ilişkiyi doğaya özgü bir tarzda sunmaktadır. Modern hayat içerisindeki günlük dili ve düşünme biçimlerini derinden etkileyen bu duruma en iyi örnek okullarda çocuklara gösterilen devletler haritasıdır. Bu haritalar aracılığıyla onlara Fransa Fransızların, Amerika Amerikanların yaşadığı yer olarak öğretilir. Ulusal temsillere yönelik bu tarz somutlaştırmalar ve doğallaştırmalar aidiyet siyasetini büyük ölçüde belirleyen devletler ve ulusal elitler tarafından inşa edilir, korunur ve kesintisiz bir biçimde desteklenirler. İnsan ve toprak arasında böylesine doğal bir bağ kurmada ve mekân siyasetinde (politics of place making) devletler çok önemli bir rol oynarlar.⁴⁷⁷ Modern devletlerin bu konudaki ateşli tutumlarının altında yatan ilk neden ulus, toprak ve sınırların hayali (Anderson), üretilmiş (Wallerstein) ve “yalan”a dayanıyor (Platon) olmasının verdiği strestir. İkinci neden ise bu strese karşı grup içi ve gruplararası dinamiklerde geliştirilmiş olan bütünlük refleksi (ulus devletler düzeyinde bu refleks ulusal birliğe yapılan vurgu biçiminde deneyimlenir) ve bunun doğal sonucunda etnomerkezcilik ve karşıtların karşıtlığı ilkesiyle (meta-contrast principle) beslenerek ortaya çıkan “biz” ve “onlar” zorunlu karşıtlığının bu devletler üzerindeki sürekli baskısıdır.

İnsanla yer, ulusla toprak arasında zorunlu biçimde ya da kendiliğinden kurulan bağlantı, basitçe bilişsel süreç içerisinde insana dair bölgesel bir kategorizasyon gerçekleştirmekten fazlasını ifade etmektedir. Birçok dilde ve kültürde toprakla kurulan akrabalık (anavatan, ata yurt) ve yuva (vatan) metaforları esasen toprakla üzerinde yaşayanlar arasındaki bağı vurgulamaktadır. Nitekim toplumlarda sıklıkla rastlanan

⁴⁷⁷ Akhil Gupta, James Ferguson, 1992, s.11-12.

‘anavatan ve ata yurt [kavramları], tarihsellik imasının ötesinde, her ulusun büyük bir soy ağacı biçiminde olduğunu, köklerinin onu besleyen toprakta olduğunu işaret eder.’⁴⁷⁸ Bu anlamda ulus aidiyetliğinde gerekli olan toprak ana (ya da baba) vurgusunu ve tam anlamıyla neyi içerdiğini ortaya koyabilmek için bir diğer aidiyetlik inşa aracı olan ortak köken vurgusuyla birlikte ele almak kaçınılmazdır.

c. Kardeşlik-Ortak Köken (Kolektif Benlik ya da Ulusal Birlik)

Yukarıda Sokrates ve Glaukon arasında geçen diyalogda Devlet’in “maya”sının tutabilmesinin ancak hem yöneticilerin ve hem de yurttaşların inanacağı “güzel yalan”la mümkün olduğu ileri sürülmüştü. Buna göre Sokrates’in ortak kardeşlik vurgusu, tarih ve toprakla birlikte bu yalanın üçüncü ve tamamlayıcı son kısmıdır. Diyalogdan da anlaşıldığı üzere bu “yalan”ın ikna gücüne sahip olabilmesi için öncelikle bir geçmişliliğe bir ortak hikâyeye sahip olabilmesi gerekir. Nitekim Sokrates ‘gerçekte siz, silahlarınız, bütün eşyalarınızla birlikte yerin altında yetiştiniz, yoğruldunuz. Toprak, bir ana gibi, iyice büyüttükten sonra yeryüzüne çıkarttı sizi.’ İfadesinde her ne kadar tarih anlayışı farklı olsa da ortak bir geçmişliliğe yani ortak bir tarihe vurgu yapmakta, birlik ve dayanışma ruhunun bu ortaklığı anlamakla mümkün olduğunu ima etmektedir. Aynı şekilde Sokrates’in yönetici ve yurttaşları ikna etmek için başvurduğu bir diğer husus ortak mekân yani belli sınırları olan topraktır. Tüm yurttaşlar, toprak ananın onlara bahsettiği kardeşlik bağları ve nimetler için ona borçludurlar. Sonuç olarak, aynı toprak ananın çocukları olan yurttaşların bir kardeşlik bağına sahip olduklarına inandırılmaları

⁴⁷⁸ Liisa Malkki, 1992, s.28.

ve bunun getirdiği yükümlülöklere ikna edilmeleri gerekir. İşte Sokrates'in "yalanı" içindeki bu kardeşlik vurgusu, bir taraftan 'aynı toprağın çocukları ve aynı toplumun birer parçası olan' yurttaşlar arasında ortak kökene dayalı kardeşlik bağıını (dolayısıyla ortak benliği ve kolektif kimliği) kurarken, diğeryandan aralarındaki eşitsizliğin kaçınılmazlığını açıklamakta ve üstelik tanrıyı da işin içine katarak bu eşitsizliğin nasıl meşru ve zorunlu olduğuna onları inandırmaya çabalamaktadır.

Sokrates'in "yalanı"nın inandırıcı olabilmesi için geçmişlilik ve toprakla birlikte zorunlu bir biçimde dillendirdiği kardeşlik ve ortak köken vurgusunun, daha sonra ulus anlatıları tarafından da benimsenerek aidiyet inşasına yönelik bir araç olarak çok daha ileri safhalara taşındığını ileri sürmek mümkündür. Nitekim kardeşlik, özgürlük ve eşitlikle birlikte 1789 Devriminin simgeleşmiş özdeyişinin başat vurgularından biri olmuştur.⁴⁷⁹ Öyle ki uluslar çağında kurulan 'kardeşlik sistemi, çok geçmeden devlet-merkezliliğin vurgulandığı bir ulusal kardeşlik [birlik] ile komünizmle dile getirilen aşırı eşitliğin vurgulandığı bir *devrimci* kardeşlik [yoldaşlık] olmak üzere iki farklı yönelime evrilmiştir. [Böylece modern dünyada kurulan bu yeni kardeşlik sistemi içerisinde] *ulus* terimi kendi anlamını değiştirir: ulus, artık tüm yurttaşlardan kurulu bir kümeden ziyade devlet merkezli tarihsel bir *aidiyet* fikri anlamına gelmektedir.⁴⁸⁰ Modern dünyada küresel bir zemin elde etmiş olan bu tarihsel aidiyet fikri, tanınmış

⁴⁷⁹1789 Fransız Devrimi'nde simgeleşmiş olan "*Liberté, égalité, fraternité*" özdeyişini "*Özgürlük, Eşitlik, Kardeşlik*" anlamına gelmekteydi. Buradaki kardeşliğin, karındaşlık ya da aile, klan, kabile gibi görece daha dar olan kandaşlıktan ziyade daha geniş bir topluluğu oluşturan insanların ortak amaçlar, çıkarlar ve arzular bağlamında kader birliğine vurgu yaptığını belirtmek gerekir.

⁴⁸⁰ Etienne Balibar, *Masses, Classes, Ideas: Studies on Politics and Philosophy Before and After Marx*, (translated by James Swenson), Routledge, New York-London, 1994, s.53.

siyasi sınırları içinde işleyen etkin kurumları ve araçlarıyla “ötekilere” rağmen kesintisiz bir biçimde kardeşlik, birlik ve dayanışma duygularını üreten ve besleyen devasa bir aygıt dönüşmüştür.

Geçmişle şimdi arasına anlamlı köprüler kurma çabası, bilişsel bir varlık olan insanın doğal eğilimlerinden biridir. Toprak ve köklere dair daima derin paylaşımlar içerisinde olmak, günlük yaşantıda ve dilde atalarına ve onların “aramızda gezinen” hayaletlerine sıklıkla vurgu yapmak ve nihayet gelecek nesillere kök bilincini aşılama gayreti içinde olmak yabanıl topluluklardan gelişmiş toplumlara değişmeyen insan eğilimidir. Kimi mecazi söylemlerde kan ve döl ile de somutlaştırılmaya çalışılan kök olgusunun, insanların yere ve ulusların toprağa (ülke) olan tartışılmaz bağları nedeniyle sıklıkla ağaç metaforuyla betimlendiği görülür. Bu anlamda ‘insanlar genellikle kökleri belli bir yere bağlıymış gibi düşünülürler ya da bizzat kendilerini öyle düşünürler ve kimliklerini bu köklülükten alırlar.’⁴⁸¹ Ulusçu söylemlerin birçoğunda, ulusa, ırka ve kana yapılan vurguya ek olarak bu ağaç metaforuna rastlamak mümkündür. Aslında ‘uluslar ve ulusal kimliklerle ilgili düşünceler genellikle kök, ağaç, köken, soy, ırksal çizelgeler, yerlilik, evrim, gelişme vs. benzer özcü imgelerin biçimini almaktadır ki bunların paylaştıkları ortak nokta düşüncenin soyağacı biçimindeki halidir.’⁴⁸² Deleuze ve Guattari’ye göre de bu ağaç metaforu ve özellikle ağaçsılık kurgusu o kadar güçlüdür ki ‘yapılandırılmış düşünce ve etkinliğe özgü ağaç modelleri’⁴⁸³ Batı düşüncesinde ayrı bir yere ve öneme sahiptir. Öyle ki ağaç modeli, botanikten, biyolojiye, anatomiye ve hatta bilgi kuramından, teolojiye, ontolojiye ve felsefeye Batı gerçeğini ve Batı

⁴⁸¹ Liisa Malkki, 1992, s.27.

⁴⁸² ibid, s.28.

⁴⁸³ Philip Goodchild, *Deleuze ve Guattari: Arzu politikasına Giriş*, (çev. Rahmi Ögdül), Ayrıntı, İstanbul, 2005, s.16.

düşüncesini şaşırtıcı ölçüde domine etmektedir. Oysa ağaçlardan yorgun düşmüş olan Batı bir an önce ağaçlara, köklere, kökçüklere inanmayı terk etmelidir, çünkü bu ağaç takıntısı aynı zamanda bugün karşılaşılan birçok sıkıntının (mülteciler, göçmenler, yabancılar, alt gruplar, evsizler, eşcinseller vs. ile ilgili sıkıntıların) kaynağıdır.⁴⁸⁴

Deleuze ve Guattari'nin temel sıkıntıların kaynağı olarak gördüğü Batı düşüncesindeki ağaç metaforu insanı yere (memleket, vatan), ulusu toprağa (ülke) sıkı sıkıya bağlayarak yeryüzünü parselleyen bir anlayıştan fazlasıdır ve tam anlamıyla metafiziktir⁴⁸⁵ ve Batı metafiziğiyle sıkı sıkıya ilişkilidir. Heidegger aracılığıyla açıklamak gerekirse; 'mutlak', 'sonsuz', 'Bir' gibi kavramlar tözsel ve aşkın olanı ifade etsinler diye Batı metafiziği tarafından uydurulmuş kavramlardır ve O'na göre bunların hiçbir gerçek karşılıkları yoktur. Bunlar yalnızca 'kendi öz kesinliğini kendi içinde bulan' Descartes'ın öznesinin Batı metafiziği içindeki mantıksal, çıkarımcı ve nedensel düşünme tarzının soyutlamalarıdır.⁴⁸⁶ Aynı şekilde ulusa yönelik olarak kurgulanmış olan kök ve ağaç metaforlarının da aynı Batı metafiziğinin bir ürünü olduğu ileri sürülebilir. Öyle ki ulus 'kendi öz kesinliğini kendi içinde bulan' merkezi özne olarak tasarlanır. Bu haliyle 'mutlak'a, 'sonsuz'a, 'bir'e vurgu yapan ulus ağacı, parçalar arasındaki eşitsizliğe rağmen aynılık, bütünlük ve aidiyeti simgelerken, diğer yandan başka ağaç (ulus) ve diğer bitkilerin (yabancılar, mülteciler, azınlıklar, göçmenler vs.) başkılığının sınırlarını netleştirmektedir. Nitekim 'şeylerin ulusal düzeni içinde, insanların [zorunlu olarak] belli bir köke bağlanması sadece normal bir durumun

⁴⁸⁴ Bkz. Gilles Deleuze, Felix Guattari, *A Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1988, s.15-18.

⁴⁸⁵ Liisa Malkki, 1992, s.27.

⁴⁸⁶ Martin Heidegger, *Tekniğe İlişkin Soruşturma*, (Çev. Doğan Özlem), Paradigma, İstanbul, 1998, s.9-42.

ötesinde ayrıca moral ve ruhsal bir ihtiyaç olarak da algılanır.⁴⁸⁷ İnsan ve yer ilişkisini doğal gösteren bu algı, diğer yandan yerini değiştiren insanı patolojik, ya da ağaç metaforundan gidilecekse, köklerinden sökülmüş bir ağaç veya bu ağacın kırılmış bir dalı olarak görür.⁴⁸⁸ Gerçekte, Deleuze ve Guattari'den de anlaşılabacağı üzere, bir şekilde (zorunlu ya da gönüllü) yerinden olmuş ya da ağaç metaforunun dışında kalmış insanı patolojik gören görüşün kendisi patolojiktir ve bugün ulus devletlerin tahakkümü altındaki Batı dünyasının özellikle “yabancılar”, göçmenler ve mültecilerle ilgili olarak karşı karşıya olduğu sorunların ve çözümsüzlüklerin temelinde bu patolojik durumun yattığını söylemek mümkündür.

Hayali Cemaatler (*Imagined Communities*) eserinde ulus ve ulusçuluk kavramlarını sorgulayan Benedict Anderson'a göre 'ulusçuluk 18. yüzyıldan beri çağlara, siyasal rejimlere, iktisadi ve toplumsal yapılara göre farklılaşan bir modellenme ve uyarlanma süreci geçirmesine'⁴⁸⁹ rağmen kapitalist dünyada hala geçerliliğini ve canlılığını koruyan bir olgudur. Ne var ki bu geçerliliğine ve yaygın kabul görmüşlüğüne rağmen Anderson ulusçuluk ile ilgili olarak üç temel paradoksun söz konusu olduğunu ileri sürer. İlk olarak, uluslar, tarihçilerin gözünde nesnel bir modernliğe sahipken, milliyetçiler nezdinde öznel bir kadimlik olarak atfedilirler. İkinci paradoks, ulus, sosyo-kültürel bir kavram olarak evrenselliğe sahipmiş gibi görünmesine karşın (modern dünyada aynen bir cinsiyete sahip olmak gibi herkes bir milliyete sahip olabilir, olmalıdır ve olacaktır) kavramın somut tezahürleri çaresiz bir biçimde tikel ve dışlayıcıdır; örneğin Yunan uyruğundan olmak, tanımı gereği

⁴⁸⁷ Liisa Malkki, 1992, s.30.

⁴⁸⁸ ibid, s.34.

⁴⁸⁹ Benedict Abderson, 2009, s. 176.

evrensellikten ziyade kendine özgülüğü işaret eder. Son olarak, geçen birkaç yüzyılda dünya tarihindeki hatırı sayılır siyasal güçlerine karşın, ulusçuluklar felsefi anlamda çok zayıf ve tutarsız kalmışlardır. Ulusçuluk, Marksizm ve liberalizm gibi diğer –izmlerle karşılaştırıldığında kendisine Hobbes’lar, Marx’lar, Tocqueville’ler ya da Weber’ler ölçeğinde büyük düşünürler yaratamamıştır.⁴⁹⁰

Bu paradoksların nedeninin ‘ulusçuluk diye bir nesne yaratıp sonra bunu bir ideoloji ile sınıflandırmaktan kaynaklandığını’⁴⁹¹ ileri süren Anderson’a göre ulusçuluğu liberalizm ve faşizm gibi olgulardan ziyade akrabalık ve din gibi olgularla bir arada düşünmek her şeyi daha kolay hale getirebilir.⁴⁹² Böylece ulusçuluğu modern çağın ‘patolojik’ bir olgusu şeklinde kurgulamak yerine, onların gerçeklik ve hayal düzlemlerinde nasıl yaşandıklarını anlamak mümkün olur.⁴⁹³ Burada ulus kavramının da modern dünyadaki gerçeklik ve hayal düzlemlerinin ortak bir ürünü olduğunu ileri süren Anderson, ulusun bu derece popüler olmasında önceliği kapitalizme, özellikle onun tarihsel politik-ekonomik izdüşümü üzerindeki ortak dil ve basılı malzemeye yapılan eşsiz vurguya verir.⁴⁹⁴

Ulusun hayal edilmiş bir siyasal topluluk olduğunu ileri süren Anderson’a göre ulus aynı zamanda ‘hem doğası gereği sınırlı hem de egemen olarak tahayyül edilir.’⁴⁹⁵ Bu noktada Anderson ulusun neden bir hayal ürünü olduğuna dair birkaç argüman sıralar. İlk olarak, ‘ulus hayal edilmiştir çünkü en küçük ulusun üyeleri bile diğer

⁴⁹⁰ ibid, s.19.

⁴⁹¹ ibid, s.20

⁴⁹² ibid.

⁴⁹³ ibid, s.181.

⁴⁹⁴ ibid, ss.52-62.

⁴⁹⁵ ibid., s.20.

üyeleri tanımayacak, çoğu hakkında hiçbir şey işitmeyecektir ama yine de her birinin zihninde toplamalarının hayali yaşamaya devam eder... Aslında yüz yüze temasın geçerli olduğu ilkel köyler dışındaki bütün cemaatler (hatta belki onlar da) hayal edilmişlerdir.⁴⁹⁶ İkinci olarak, ‘ulus sınırlı olarak hayal edilir çünkü belki de bir milyar insanı kapsayan en büyüğünün bile esnek bile olsa ötesinde başka uluslara mensup insanların yaşadığı sonlu sınırları vardır.’⁴⁹⁷ Anderson’un ulusun neden bir hayal ürünü olduğunu ileri süren üçüncü argümanına göre ulus egemen olarak hayal edilir. Çünkü kavram, ilahi vasıflar atfedilmiş hiyerarşik hanedanlıkların meşruiyetinin Aydınlanma ve devrimler tarafından aşındırılmakta olduğu bir çağda doğmuştu. Uluslar ilahi bir güce tabii olacaklarsa bile bu tabiiyet artık doğrudan tanrıya yönelik bir özgürlüğün vesayeti altında olacaktır. Bu özgürlüğün dünyevi sembolü ve ölçüsü egemen devlettir.⁴⁹⁸ Dördüncü ve son olarak, ulus, bir aidiyet topluluğu bir cemaat olarak hayal edilir. Öyle ki her ulusta yaygın bir biçimde görülebilen ve fiilen geçerli olan eşitsizlik ve sömürü ilişkilerine bakılmaksızın ulus daima derin ve yatay bir yoldaşlık ağı biçiminde tahayyül edilir.⁴⁹⁹

Hayal edilen bir cemaate duyulan bağlılığın ve kurulan aidiyet duygusunun siyasal ifadesi olan ‘ulusçuluğun büyüğü, tesadüfî yazgıya dönüştürmesidir.’⁵⁰⁰ Ulus aracılığıyla kendisini üyesi olabileceği en büyük sosyal kategorinin bir parçası olarak gören modern insan, tesadüfle gelen yazgısına boyun eğmekle kalmaz, onu aidiyetinin kaynağı ve ulusçu etnomerkezciliğin biricik hakikati olarak görür. Çağdaş kapitalist

⁴⁹⁶ ibid, s.20-21.

⁴⁹⁷ ibid, s.21.

⁴⁹⁸ ibid, ss.21-22.

⁴⁹⁹ ibid, s.22.

⁵⁰⁰ ibid, ss.25-26.

dünyayı ve hemen hemen bütün siyasal eğilim ve ideolojileri derinden etkileyen bu hakikat, ‘Evet, Fransız olarak doğmam tamamen rastlantıdır, ama ne de olsa Fransa’nın kendisi ebedidir.’⁵⁰¹ diyebilen birinin inancında ve de on milyonlarca yurttaşından sadece bir avuç kadarını tanıyabilen bir kimsenin, herhangi bir anda ne yapmakta oldukları hakkında hiçbir fikri bile olmamasına karşın milyonların kendisiyle ortak ve eşzamanlı faaliyetlerinin sürekliliğine olan güveninde açıkça görülebilir.⁵⁰² Modern insanın bu hakikate ve bu hakikat ışığında ulusuyla kurduğu sağlam aidiyet bağlarına duyduğu inanç ve güvenin somutlaşmış haline en güzel örneklerden biri de her gün yüz binlerce hatta milyonlarca basılıp dağıtılan ulusal gazetelerdir. Öyle ki ‘kendi gazetesinin tıpatıp aynılarının otobüste, berberde, komşularında tüketildiğine tanık olan gazete okuru, hayali dünyanın gündelik hayata köklerini sıkı sıkıya salmış olduğu konusunda teskin edilmiş olur... kurgu gerçekliğe sürekli bir biçimde sızar; böylelikle de modern ulusların ayırt edici özelliği olan topluluk için anonimleşmeye duyulan güveni yaratmış olur.’⁵⁰³

Böylece ulusal günlük gazeteler aracılığıyla teskin edilmiş ve kolektif benliğine kavuşmuş olan bireyin aidiyet ağları aile ve yakın çevresinden bütün bir ulusu kapsayacak ölçüde genişler. Bu kurgusal genişleme içinde, bireyin aidiyet ihtiyacını tatmin sürecinde kendisi için tanıdık, bildik ve yakın insan sayısı milyonları, on milyonları hatta yüz milyonları bulur. Üstelik ulus adı altında hayal edilmiş olan bu aidiyet topluluğunda kurduğu ilişkilerin kararlı, sürdürülebilir, duygu içerikli ve öngörülebilir olduğuna güveni ve inancı tamdır. Bu haliyle ulus özgün kolektif kimliğe

⁵⁰¹ ibid, s.26.

⁵⁰² ibid, s.46.

⁵⁰³ ibid, s.50-51.

sahip bir sosyal grup olarak kabul edilebilir. Bu çalışmanın ikinci bölümünde ele alındığı üzere sosyal bir grup özgün kolektif kimliğini vurgular, aidiyet ve dışlanma süreçlerini yönetir, grup prototiplerine ve aykırı üyelere sahiptir, etnomerkezcilik ve karşıtların karşıtlığı ilkesi (meta-contrast principle) aracılığıyla “biz” ve “onlar” karşıtlığını sürekli diri tutar. İşin şaşırtıcı tarafı bir sosyal grup olarak kurgulanan ulusun bu temel özellikleri taşıyıp taşımadığını anlamak için sadece tek bir ulusal gazeteyi incelemek yeterli olabilir. Sıradan bir günde herhangi bir ülkede basılmış herhangi bir ulusal gazete okunduğunda haber veya köşe yazılarında aidiyetlik vurgularına (ulusun birliği, bütünlüğü, kararlılığı, gelecek nesillerin eğitimi, çeşitli yatırımlar vs.), sosyal dışlanmaya yönelik açık ya da zımni söylemlere (eşcinseller, kadınlar, mülteciler, göçmenler, azınlıklar vs.), grup prototiplerine (starlar, devlet adamları, işadamları), aykırı ve marjinal kabul edilenlere (bölücüler, teröristler, dinci fundamentalistler, barbarlar vs. veya çeşitli nefret söylemleri), dahası rakip ve düşman gruplara (diğer uluslar ve devletler) kolayca rastlanabilir. Yine gazetelerin hem sayfa düzenlerinde görülen (iç ve dış haberler) hem de söylemlerinde sıklıkla ve açık bir biçimde dile getirilen “biz” ve “onlar” vurgularını hatırlatmak yerinde olacaktır.

Ulus kavramının üretilmiş bir değer olduğu konusunda Anderson’la hemfikir olan Immanuel Wallerstein’e göre ise ‘ulus kavramı [kapitalist dünya ekonomisi tarafından ortaya çıkarılan] sistemin siyasal üstyapısıyla, yani devletlerarası sistemi biçimlendiren ve ondan türeyen egemen devletlerle ilgilidir.’⁵⁰⁴ Öyle ki ‘modern dünyanın tarihine sistematik bir bakış, bu konudaki [ulusların kökeni] hakkındaki yaygın mitin aksine devletin hemen hemen her örnekte ulustan sonra değil, önce

⁵⁰⁴ Etienne Balibar, Immanuel Wallerstein, 2000, s.100.

geldiğini gösterir... Birçok bölgede yeni egemen devletlerin kurulmasını talep eden milliyetçi hareketler kesinlikle devletlerarası sistemin işlemeye başlamasından sonra ortaya çıkmıştır.⁵⁰⁵ Bu aşamada Wallerstein'in de belirttiği üzere 'Peki, devletlerarası sistemde biçimlenen her egemen devletin kuruluşuna tekabül eden bir "ulus", bir "halk" özel vurgusu neden kaçınılmaz bir şekilde ortaya çıkmaktadır?' sorusu akla gelmektedir. Wallerstein verilecek yanıtın ve devletlerce ortaya konulan bu refleksi anlamının hiç de zor olmadığını aksine çok fazla kanıt olduğunu ileri sürer. Buna göre, kapitalist 'sistemde devletlerin kaynaşma sorunları vardır. Devletler bir kez egemen olarak tanındıktan sonra kendilerini iç parçalanma ve dış saldırı tehdidi altında bulurlar. Ulusal duygular geliştiği ölçüde bu tehditler de azalır. Devletin içindeki her tür alt-grup gibi, iktidardaki hükümetlerin de bu duygunun kışkırtılmasından çıkarları vardır... Dahası, politikalarının etkisini artıran idari tek biçimlilik devletlerin yararınadır. Milliyetçilik böyle devlet düzeyinde tek biçimliliklerin dışavurumu, itici gücü ve sonucudur.'⁵⁰⁶ Kapitalist dünya ekonomik sistemi içerisinde ulus devlet bağlamında ulusçuluğun yükselişi aynı zamanda hiyerarşik bir yapıya sahip olan devletlerarası sistemin de bir zorunluluğu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda 'devletlerarası sistem sözde egemen devletlerin basitçe bir araya gelişi değildir. İstikrarlı ama değişebilen bir kıdem sırasına sahip hiyerarşik bir sistemdir. Yani, sıralamada bazı yavaş kaymalar yalnızca mümkün değil, aynı zamanda tarihsel olarak normaldir. Belirgin ve katı olan ama değişmez olmayan eşitsizlikler, tam anlamıyla, üst tabakayı

⁵⁰⁵ ibid, s.103.

⁵⁰⁶ ibid, s.103-104.

doğrulamakla kalmayıp alt tabakayı suçlayabilen ideolojilere yol açan türden süreçlerdir. Milliyetçilik olarak adlandırdıklarımız böylesi ideolojilerdir.⁵⁰⁷

Bu aşamada ulus kavramı yanında ırk ve etnik grup kavramlarına da dikkat çeken Wallerstein bütün bu kavramların aslında “halklık” kavramı içinde yer aldığını ama bir şekilde siyasal süreçler içerisinde icat edildiklerini ve bunu anlamak için kapitalist dünya ekonomisinin tarihsel yapısına bakmak gerektiğini belirtir. Wallerstein’a göre Avrupa’dan başlayarak dünyaya yayılan kapitalist sistemin ilerleyişi içerisinde ‘merkezi ve çevresel üretim süreçlerinin yoğunlaşmaları coğrafi olarak giderek daha oransız hale geldikçe, "ırksal" kategoriler bazı etiketler altında belirginleşmeye başlamışlardır.’⁵⁰⁸ Irkların oluşu ya da genetik farklılıklara bağlı bir gerçeklik olarak karşımıza çıkışı her ne kadar aşikâr görünse de ‘bunların, "ırklar" adını verdiğimiz, üç beş ya da elli tane şeyleşmiş gruplaşmayla kodlanmalarının gerekliliği hiç de öyle aşikâr değildir. Kategorilerin sayısı, hatta herhangi bir sınıflandırma olgusu, toplumsal bir karardır.’⁵⁰⁹ Böylece ilk bakışta fiziksel bir gerçeklikmiş gibi görünen ırk kavramının toplumsal bir olguya dönüşü, onu tartışmalı bir zemine çekmenin yanında kapitalist dünya sistemini anlamada “ulus”un yanında bir ikinci kavram olarak öne çıkarmaktadır. Üstelik sistem içindeki devletlerin bir yerine iki kategoriye –uluslar, ırklar- birden sahip olmalarının ve ikisi arasında yaptıkları değişken vurgu tonlamalarının pratikte çeşitli faydaları söz konusudur. Irksal sınıflandırma esas itibariyle devletlerarası hiyerarşik yapıyı (Wallerstein’in deyimiyle *merkez-çevre*) ve

⁵⁰⁷ ibid.

⁵⁰⁸ ibid, s.101.

⁵⁰⁹ ibid, s.101-102.

buna bağılı karşıtlıkları koruma ve ifade etmenin bir biçimi olarak ortaya çıkmıştır.⁵¹⁰ Bu bağlamda kapitalist sistem içerisinde rastlanan bir ırksal sınıflandırma, Avrupalı Beyaz, Hristiyan Adam'ın (merkez), Siyah, Kızılderili, Sarı ya da Müslüman “unsurlara” (çevre) karşı bütünlüklü, sistematik ve katı bir duruşunu ifade etmektedir. Buna karşın ulusçu sınıflandırma ise devletlerarası hiyerarşik sistemin yavaş fakat düzenli değişimi içinde devletlerarası rekabeti ifade eder tarzda ortaya çıkmaktadır. Bu anlamıyla ulusçu sınıflandırma görece daha kaba olan ırksal sınıflandırmaya göre en azından çevre için sistemde daha fazla avantajlar sağlıyor gibi görünmektedir.⁵¹¹ “Gelişmekte olan ülke” kavramının çevrede yer alan ulus-devlet aktörlerince bu derece fazla sevilmesi ve kullanılmasının nedeninin ulusçu sınıflandırmanın değişime ve rekabete yaptığı bu büyük vurgu olduğu söylenebilir. Bir bütün olarak, Wallerstein her iki kategorinin de kapitalist dünya ekonomisinde avantaj elde etme hakkı için ortaya konulan iddialar olduğunu ileri sürer.⁵¹²

Ulus ve ırk yanında Wallerstein'in “halklılık” kavramı içerisinde gördüğü bir diğer modern çağ siyasal icadı ise bir zamanlar azınlık denilen ama artık etnik grup teriminin tercih edildiği sınıflandırmadır. Sayıyla değil sahip olunan toplumsal güçle alakalı olan azınlık ya da ‘etnik grup kavramı devlet sınırlarına –tanım olarak bu durum belirtilmese bile- pratikte ulus kavramı kadar bağılıdır. Aradaki tek fark bir devletin tek bir ulus ve birçok etnik grup içerme eğiliminde olmasıdır.’⁵¹³ Yukarıda değinildiği üzere, egemen ulus-devletlerde zorunlu bir biçimde ortaya çıkan ve özellikle hem içeride hem de dışarıda tek biçimliliği (kolektif kimliği ya da benliği) dışa vurma

⁵¹⁰ ibid, s.104-105

⁵¹¹ ibid, s.105

⁵¹² ibid.

⁵¹³ ibid.

arzusunu ortaya koyan milliyetçi söylemler, esasen hükümet edenlerin, hükümet etme potansiyeline sahip olanların ya da çok daha farklı alt-grupların onlardan belli bir çıkar ummalarına bağlı olarak gelişir ve güçlenirler. Günlük siyasal söylemlerin, ulus-devletin politik-ekonomik ve görece daha kapsayıcı “ulus”u ile ulusçuluğun tek tipleştirici ve ırkçı eğilimli “ulus”u arasında bir sarkaç gibi gidip geldiğini görmek sık rastlanan bir olgudur. Wallerstein’in dikkat çektiği bu olgunun temelinde aidiyet siyaseti söylemlerinde farklı aidiyet düzeylerine -sosyal lokasyonlar, kimlikler ve duygusal bağlılıklar, etik ve politik değerler- yapılan vurgular yatmaktadır. Örneğin, sosyal lokasyonlar düzeyindeki aidiyet söylemleri daha dışlayıcı iken (ırkçı vs.) değerler düzeyindeki söylemler daha kapsayıcı (demokrasi gibi) olabilmektedirler. Bu nedenledir ki Wallerstein’e göre kapsayıcı ve dışlayıcı söylemler arasında gidip gelen sarkacın sonsuz ve sonuçsuz devinimi çeşitli biçimlerde dışlanan etnik grupların davranışlarını da doğrudan etkilemekte ve çoğu durumda aidiyet bağlarını etnik kimlikleri üzerinden geliştirmeyi tercih etmelerine neden olmaktadır. Ayrıca Wallerstein etnik grupların bu eğilimlerinin işgücünün de etnikleşmesiyle sonuçlandığını ileri sürer. Ona göre etnik grup ile meslek kategorileri arasında güçlü bir bağlantı vardır ve meslek gruplarının etnikleşmesinin sermayeye sağladığı düşük ücret, mevsimsel ya da geçici işçiler gibi avantajları söz konusu olabilmektedir.⁵¹⁴ Böylece etnikleşme, kapitalist bir sistemin yasa önünde eşitlik ilkesine zarar vermeden politik-ekonomik düzlemde yarattığı sosyal dışlanmayı gerçekleştirmesine imkân tanımaktadır. Daha kesin bir ifadeyle Wallerstein’e göre ‘Etnikleşme... tarihsel kapitalizmin temel çelişkilerinden birini —

⁵¹⁴ ibid, s.105-107.

aynı anda hem kuramsal eşitliğe hem de pratik eşitsizliğe kalkışmasını— çözmekte ve bunu dünyanın emekçi tabakalarının zihniyetlerini de kullanarak yapmaktadır.⁵¹⁵

Bir bütün olarak hem Anderson hem de Wallerstein ulus kavramının ve ona bağlı olarak gelişen ulusçuluğun kurgusal bir değer olduğu ortak görüşünü paylaşmaktadırlar. Anlaşıldığı üzere Wallerstein bu kavramların köklerinin 16. yüzyıl ve sonrası modern dönem Avrupa'sında bulunabileceğini ve o tarihlerden itibaren dünyaya hızla yayılmaya başlayan Kapitalist Dünya Sistemi ile ayrı düşünülemeyeceğini ileri sürer. Dolayısıyla uluslar ve ulusçuluklar daha önceki sistemlerde rastlanmayan, tam anlamıyla içinde bulunduğumuz politik-ekonomik sistemin ürünüdürler. Ulusun 'dünya sisteminin siyasi yapılanmasından doğduğunu'⁵¹⁶ ve dolayısıyla köklerini de orada aramak gerektiğini ileri süren Wallerstein'den farklı olarak Anderson daha çok kültürü işaret etmekte ve dolayısıyla antropolojik yaklaşımların işleri daha da kolaylaştıracağını belirtmektedir. Yukarıda da belirtildiği üzere Anderson'a göre ulusu ve ulusçuluğu ideolojiler ya da politik-ekonomik olgulardan ziyade soy, akrabalık, din gibi olgularla birlikte düşünmek daha yararlı olabilir. Esasen ilk bakışta farklıymış gibi görünen her iki yaklaşımın pekâlâ birbirlerini tamamlayıcı özellikler sergilediklerini ileri sürmek de mümkün olabilir. Örneğin; Anderson'un vurguladığı din, dil, soy, akrabalık gibi antropolojik olguların kapitalist dünya ekonomik sistemi içerisinde özümşenerek ulus düzeyinde bir aidiyet topluluğunun nasıl başarıldığı açıklanabilirken, Wallerstein'in etnikleşme kavramıyla da antropolojik olgularla politik ekonomik süreçlerin çok daha etkin bir biçimde açıklanabileceği görülebilmektedir.

⁵¹⁵ ibid, s.107.

⁵¹⁶ ibid, s.102

Kısaca, ulus, sınıf, Hristiyan, Müslüman ya da Batılı gibi büyük ölçekli ‘kolektif sosyal kimlikler muazzam ve uzun dönemli tarihsel süreçler içinde biçimlenir ve pekişirler.’⁵¹⁷ Kökeni her ne olursa olsun son birkaç yüzyılda kapitalist dünya sisteminde, ulus-devletlerin başat rol oynadığı üstyapıyı belirleyen ulus, küresel düzeyde aidiyet inşa becerisi sergileyebilmiş bir sosyal kategoridir. Bu haliyle ulus belki de insanlık tarihinin en etkin kategorizasyon süreçleri neticesinde ortaya çıkmış kolektif kimlikleri ifade etmektedir. Bilindiği üzere ‘sosyal kategorizasyon, grup içi benzerlikleri ve grup dışı farklılıkları belirginleştirmeyi teşvik eden sürecin önemli bir bileşeni olarak kabul edilmektedir.’⁵¹⁸ Kapitalist dünyaya özgü kategorizasyon süreçleri neticesinde belirginleşen ve küresel düzlemde aidiyet merkezine dönüşen ulus, politik projeler vasıtasıyla farklı aidiyet düzeylerinden -sosyal lokasyonlar, kimlikler, etik ve politik değerler- yararlanarak benzerlik, “bir”lik ve bağlılık üretme yanında aynı zamanda sürekli canlı tutulan sınırlar aracılığıyla farklılık, ötekilik, çatışma ve dışlanma üreten sosyal ve siyasal bir mekanizmaya dönüşebilmiştir. Nitekim aynı dönemde ulusun kolektif sosyal kimlik olarak kabul edilmesinin ve aidiyet siyasetinin merkezine konumlandırılmasının birçok süreç ve aktör tarafından desteklendiği, beslendiği ve pekiştirildiği açıkça görülür. Bu süreç ve aktörlerin başlıcalarının kapitalizm, ulus-devlet egemenliği, sanayileşme, kentleşme, gelişen dünya ticareti, toplumsal işbölümü,

⁵¹⁷ Stuart Hall, “Old and New Identities, Old and New Ethnicities”, içinde (Ed. Anthony King), *Culture, Globalization and the World-System: Contemporary Conditions for the Representation of Identity*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1997, s.45.

⁵¹⁸ William d. Crano, Vanessa Hemovich, “Intergroup Relations and Majority or Minority Group Influence”, içinde (Ed. Roderick M. Kramer, Geoffrey J. Leonardelli, Robert W. Livingston), *Social Identity and Intergroup Relations: A Festschrift in Honor of Marilynn B. Brewer*, Psychology Press, New York, 2011, s. 229.

kamusal ve özel alanlarda sivil ve sosyal yaşama yapılan büyük vurgu ve Batılılaşma ile modernitenin kendisi arasında kurulan özdeşleştirmenin olduğu ileri sürülebilir.⁵¹⁹

Diğer yandan bu süreç ve aktörlerin temel öznesinin ya da temel odak noktasının moderniteyle birlikte tabiiyetten haklar taşıyıcısına dönüşen ve vatandaşlık hak ve sorumluluklarıyla donatılan birey olduğunu unutmamak gerekir. Nitekim ‘modern öncesi toplumlar bireysel haklardan oluşmamaktaydı, aksine belli özgürlükler, ayrıcalıklar ve ilgili görevler belirli sosyal grupların üyesi olunarak elde edilebilirdi: hanedanlık hakları ve görevleri, ruhban sınıfı üyelerine tanınan haklar, soylulara tanınan hak ve özgürlükler, şehirlere ya da bölgelere tanınan hak ve özgürlükler gibi. Burada esas olan birey ya da hakları değil yasa ve yasayla ilişkin olan sosyal düzendir. Kuralların, kanunların ve kurumların bütünü sosyal gruplara tanınan haklar ve görevleri veya kişilerin üstlenmesi beklenen belirli rolleri tanımlamaktaydı. Bu yapı içinde bütüncül bir aidiyet ilişkisi vardı ve bireylikle sosyal konum aynı şeylerdi. Bir kabileye, aileye, kuruma ya da hanedana ait olmak bireyin bütün yönlerini kapsamaktaydı. Yine bu yapıda herkes ancak tek bir alt sosyal sisteme aitti ve çoklu üyelik mümkün değildi. Bütüncül aidiyet bireye kararlı ve korunan bir pozisyonda kalma avantajı sağlıyordu. Birey, hayatının her alanında kendi sabit sosyal pozisyonu içinde tanımlandığı için kendiliğinden dâhil edildiği ve korunduğu sosyal bağlar ağına da sahip olmaktaydı. Bu

⁵¹⁹ Stuart Hall, 1997, s.45.

⁵²⁰ Niklas Luhmann, *Gesellschaftsstruktur und Semantik: Studien zur Wissenssoziologie der modernen Gesellschaft* in 4 Volumes, Frankfurt a/Main, Suhrkamp, 1981, s.48’den aktaran Gert Verschraegen, “Systems Theory and the Paradox of Human Rights”, içinde (Ed. Chris Thornhill, Michael King), *Luhmann on Law And Politics: Critical Appraisals And Applications*, Hart Publishing, Oxford, 2006, s.104.

ağ onun aynı zamanda egemen güç, kilise ve başka yerlerden gelecek olan tehdit, baskı ve tehlikelere karşı korunmasında tampon görevi de görmekteydi. Bütüncül aidiyet ilişkisinin en büyük dezavantajı, bu çalışmada daha önce de vurgulandığı üzere sosyal dışlanmanın (sürgün) ölümle eşit bir anlama sahip olmasıydı.⁵²¹

Bireylerin haklar taşıyıcısı olabilmesi ancak Orta Çağın son bulması ve modernitenin gelişiyi mümkün olabilmıştır. Böylece hakların tanımında sosyal düzen vurgusundan birey odaklı subjektif haklara geçilmiş oluyordu. Yasal zemin artık sosyal düzen değil bireyin kendisidir. Bütün bireyler bundan böyle basitçe özne-subje (*subject*) oldukları içindir ki subjektif haklara sahiptirler ve artık sosyal statüleri tarafından tanımlanmamakta aksine kendini tanımlama kapasitesine sahip varlıklara dönüşmektedirler.⁵²² Bu yeni sosyal koşullar altında ‘bir kişi sadece tek bir alt sosyal sisteme ait olamaz. Kendisini profesyonel bir biçimde ekonomik sisteme, hukuk sistemine, siyasete, eğitim sistemine vs. dâhil edebilir. Bazı durumlarda başarının profesyonelce çizilmiş yollarını takip ederek belli sosyal statüler elde etse de artık sadece tek bir alt sistemde yaşamını devam ettiremez.’⁵²³ Bu kısmi ve çok işlevli aidiyet subjektif hakların gelişiyi mümkün olmuştur. Çoklu ve kısmi aidiyet bağlarının sağlanmasıyla birey güçlü ve bütüncül aidiyeti esas alan sosyal gruplardan koparılacak haklara sahip olma hakkını elde etmiş ve ekonomi, siyaset, eğitim, hukuk ve din gibi alanlara girme haklarına kavuşmuştur.⁵²⁴ Bu aynı zamanda tebaadan ulusa, tabiiyetten vatandaşlığa geçiş anlamına gelmekteydi. Bu yeni aidiyet durumunda otorite kaynaklarının yeni bir çatı altında çok daha yoğun bir biçimde kullanılması söz

⁵²¹ Gert Verschraegen, 2006, s.104-105

⁵²² ibid.

⁵²³ Niklas Luhmann, 1981, s. 158’den aktaran Gert Verschraegen, 2006, s.106.

⁵²⁴ ibid.

konusuydu ki o çatı da ulustan başkası değildi. Nitekim moderniyetle brlikte durağan sosyal konum ve bütüncül aidiyet bağından, subjektif hakları koruma altına alınan birey odaklı aidiyet siyasetine geçiş, aidiyet süreçlerinin de politik projelerle yönetilmesini ve politik sosyalizasyon süreçlerinin yoğun denetimi ve kontrolünü gerekli kılmaktaydı.

Sonuç itibariyle ulus bir yandan kapitalist dünyanın politik ekonomik yapılanması ve yeniden üretimi ile ilgili ihtiyaçlarına cevap verirken diğer yandan modern insanın sosyal faaliyetleri içindeki aidiyet ve dışlanma süreçlerini de hem yerel hem de küresel düzeylerde farklı bir tarihsel boyuta taşımıştır. Öyle ki ulus düzeyinde cereyan eden sosyal kategoriler, insanların aidiyet ihtiyaçlarını tatmin etme çabalarını aidiyet siyaseti yardımıyla çok daha geniş ve görece daha soyut bir alana taşımış, inşa edilen devasa kurumlar (eğitim kurumları, hükümet, ordu vs.) ve etkin araçlar (eğitim, kitle iletişim araçları, nüfus sayımı vs.) aracılığıyla politik sosyalizasyon süreçlerini etkin şekilde yöneterek grupıçi benzerlikleri ve gruplar arası farklılıkları, başka bir deyişle sınırlara yapılan vurguları sürekli ve sistematik bir biçimde arttırmışlardır. Ne var ki ulus düzeyinde sergilenen politik projeler eliyle işleyen ve iki farklı düzeyde gerçekleşen aidiyet siyaseti, hiçbir zaman homojen bir bütünlük gösteremeyen ve göstermesi mümkün olmayan ulusu, içinde aynı zamanda ulus-altı ve ulus-üstü aktörlerin mücadele ettikleri politik bir merkeze dönüştürmüştür.

SONUÇ

Hemcinsleriyle katılıma ve kabule dayanan bağlar kurma arzusu insan doğasının değişmeyen temel özelliklerinden biridir. Bu arzusu onun başkalarıyla ve yine başkalarından müteşekkil sosyal gruplarla aidiyet bağları kurmasına ve geliştirmesine yol açar. Kurduğu ya da dâhil olduğu aidiyet bağları insanın sadece kişisel değil aynı zamanda sosyal ve siyasal dünyasının da dönüşümüne etki ederler. Bu anlamıyla aidiyet kişisel olduğu kadar sosyal ve siyasaldır. Sosyal grupların sahip olduğu içsel ve dışsal dinamiklerin doğal sonucunda tehditle ya da tehdit algısıyla siyasallaşan aidiyet, üzerine inşa edildiği analitik düzeye bağlı olarak kapsayıcı ya da dışlayıcı bir karakter sergileyebilir. Bu değişken karakteri en net şekliyle belirli aidiyet topluluklarına yönelik geliştirilen belirli politik projeler olarak ortaya çıkan aidiyet siyasetinde görmek mümkündür. Öyle ki aidiyet siyasetinin yürütüldüğü farklı politik projeler farklı aidiyet düzeylerine -sosyal lokasyonlar, kimlikler, etik ve politik değerler- vurgu yapabildikleri gibi yaptıkları bu vurgular kurguladıkları aidiyetin üyelerden talep ettiği gerekliliğe de dönüşebilirler.

Aidiyetin gerekliliği ırk ya da renk gibi tolerans eşiğinden yoksun olabildiğince ayırıcı bir unsuru vurgulayan radikal, kapalı ve dışlayıcı tavır sergileyen bir sosyal lokasyon olabilir; dil, kültür, inanç gibi kimliklerle ilgili ve görece daha geniş bir aidiyet düzeyine sahip olabilir; ya da demokrasi ve insan hakları gibi bazı evrensel değerleri vurgulayarak çok daha kapsayıcı bir düzeyi benimseyebilir.

Bütün bu sayılan nedenlerledir ki aidiyetin siyasal boyutuna vurgu yapan aidiyet siyaseti bireyden devlete uzanan ve bireyle devlet arasında konumlanan her birimi ve söylemi etkileyen, dönüştüren ve çoğu zaman belirleyen bir olgudur. Aidiyet siyaseti projeleri içinde belirginleştirilmiş olan kimlik ve aidiyet sınırları tanımlanır, desteklenir ve meşrulaştırılırlar. Öyle ki, modern dünyada “Biz” ve “onlar” arasında sınırlar inşa etmek, bu sınırları korumak ve devam ettirmek aidiyet siyasetinin asli rolüdür. Başka bir deyişle “şeylerin ulusal düzeni içindeki” bu rolü gereği ‘aidiyet siyaseti sınırları muhafaza etme kirli işidir.⁵²⁵

Aidiyet siyaseti içinde ya da aidiyetin siyasallaşması süreci içinde sınırların belirginleştirilmesi ve muhafazasında hem aidiyetin hem de aidiyet siyasetinin bileşenlerine ve özelliklerine bütün olarak bakmak gerekir. Buna göre aidiyet ihtiyacının iki temel özelliğine ((i) sosyal bağlar gelişigüzel kurulmazlar ve yabancılardan ziyade bilinen, yakın olan insanlarla olumlu ve tatmin edici ilişkiler tercih edilir, (ii) diğerleriyle kurulan ilişkilerin kararlı, kalıcı, duygu içerikli ve öngörülebilir olması önemlidir) paralel olarak insanlar bilineni bilinmeyenden ayırabildikleri ölçüde kendilerini daha fazla güvende hissederek ve tercihlerini büyük oranda bilinenen yana kullanırlar. Böylece insanlar aidiyet ihtiyaçlarını bilineni bilinmeyenden ayıran sınırlar dahilinde bulunan farklı aidiyet düzeylerinde tatmin etmeye çalışırlar. Aidiyet siyaseti ise uzamsal, zamansal ve kesişimsel boyutlarıyla hem sosyokültürel hem de territoryal boyutlara sahip bu sınırları ve sınırlar dâhilinde kalan aidiyet topluluğunu yönetme iddiasını taşıyan politik projelerle bu sürece dâhil olur.

⁵²⁵ John Crowley, “The Politics of Belonging: Some Theoretical Considerations”, içinde (Ed.A. Geddes and A. Favell), *The Politics of Belonging: Migrants and Minorities in Contemporary Europe*, Ashgate, Aldershot, 1999, ss.15–41’den aktaran Halleli Pinson, 2010, s.31.

Aidiyet siyasetinin sayılan bu üç boyutu oldukça önemlidir. Aidiyet siyasetinin dinamik karakterini yansıtan bu boyutları aynı zamanda aidiyetle aidiyet siyaseti arasındaki analitik ayrımın belirlenmesine de yardımcı olurlar. Öyle ki aidiyet siyaseti bu üç boyutu aracılığıyla farklı grupların zamana ve yere göre farklı aidiyet düzeylerinde farklı aidiyet siyaseti deneyimlemelerine ya da aynı zaman ve uzam içinde farklı grupların kendilerini farklılaştıran özelliklerine göre farklı aidiyet siyaseti benimsemelerine yol açar. Bu farklılaşma aynı zamanda aidiyet siyasetinin iki farklı düzeyde gerçekleşmesinin de önünü açarlar. Bilindiği üzere bu düzeylerden ilki, genellikle ulus düzeyindeki başat politik güçlerin politik projeleri aracılığıyla yürütülen aidiyet siyasetidir. İkinci düzey aidiyet siyaseti ise egemen anlatının dışında kalan ve kendisini onun karşısında konumlandıran politik aktörlerce yürütülür. Özü itibarıyla iki farklı düzey ya da iki farklı anlatı arasında sürekli bir rekabet ve mücadele olduğunu belirtmek gerekir. Bununla birlikte, başat politik güçler tarafından vurgulanan aidiyet topluluğuna dair anlatı ile ona meydan okuyan anlatı(lar) arasında rekabet ve mücadeleler politik zeminleri dönüştürerek politik değişimlerin mümkün olmasını da sağlarlar.

Aidiyet siyasetinin iki farklı düzeyi ya da birbirinin karşısına konumlanan iki farklı anlatısı arasındaki rekabet ve mücadele birey ve grupların politik sosyalizasyon süreçleri üzerinde de doğrudan bir etkiye sahiptir. Bilindiği üzere politik sosyalizasyon genel bir ifadeyle birey ve grupların çeşitli sosyal birimler ve süreçler aracılığıyla politik kalıpları, rolleri, iktidar ve otorite yapılarını, politik değerleri, inançları ve tutumları öğrenmeleri, içselleştirmeleri ve sonrasında bunların yeni kuşaklara aktarılmasına yardımcı olmaları anlamını taşımaktadır. Bu nedenle hangi düzeyle gerçekleştiğine bakılmaksızın herhangi bir aidiyet siyaseti için kendi aidiyet

topluluğunda gerçekleşen politik sosyalizasyon süreçlerinin yönetilmesi en az aidiyet konusu şeyin ve buna bağlı olarak ortaya çıkan sınırların inşası ve muhafazası kadar önemlidir.

Politik sosyalizasyon süreçlerini yönetme amacı ya da buna yönelik iddiası aidiyet siyasetinin odaklanacağı hedefleri ve başvuracağı araç ve yöntemleri belirler. Günümüz ulus devletleri içinde genel siyaseti belirleyici rol oynayan başat politik güçlerin temel odak noktalarının genellikle ulus, ırk ve vatandaşlık olduğu görülür. Bu başat güçler toplumun sahip olduğu kaynaklarının bir bölümünü birincil ve ikincil sosyal kurumlara (aile; okul, iş, kitle iletişim araçları vs.) kendi aidiyet vurgularını ve aidiyet siyaseti anlatılarını benimsetmek için kullanırlar. Yine kaynakların başka bir bölümü üyelikten kaynaklı hak ve sorumluluklara ve “diğerlerinin” neden bu hak ve sorumlulukların dışında kaldıklarına ya da bırakıldıklarına ikna etmek için kullanılır. Burada özellikle ulus ve vatandaşlık odak noktalarının bu başat aidiyet siyaseti anlatılarında ne denli önemli olduklarını bir kere daha vurgulamakta yarar vardır. Bu egemen anlatılar görece sınırsız kaynakları içinde kendi ulusal eğitim sistemlerine, ulusal tarihlerine, ulusal kahramanlarına, ulusal düşmanlarına, ulusal ordularına kısacası ulusallaştırılabilir olan her şeye sahiplerdir.

Başat politik anlatıların karşısına konumlanan ya da oradan dışlanan ve genellikle tehdit unsuru olarak görülen görece daha küçük aidiyet toplulukları ise kendi politik sosyalizasyon süreç yönetimlerini çok daha küçük ve sınırlı kaynaklarla sürdürmek durumundadırlar. Örneğin etnik, dinsel, toplumsal cinsiyet, mezhepsel vs. aidiyet vurgusuna sahip aidiyet siyaseti anlatılarının odağı genellikle kendi birliklerini ve pozisyonlarını korumaktan ibaret savunmacı stratejiler oluşturur. Bu anlatılar talep ettikleri politik ve kültürel haklarını ancak çok sınırlı kaynaklarla (ölçülü kitle iletişim

araçları ve/veya sosyal medya, yerel faaliyetler, spontan gelişen politik ve kültürel aktiviteler) dile getirebilmekte ve ancak sınırlı imkânlar (siyasal partiler, dernekler, vakıflar vs.) dâhilinde örgütlenebilmektedirler. Ayrıca denilebilir ki bu düzeyde görülen aidiyet siyasetinin politik sosyalizasyon süreç yönetiminde doğal olarak birincil sosyal kurum olan aileye genellikle büyük önem verilmektedir. Çünkü ilk olarak, aile bu tür aidiyet siyaseti düzeylerinde politik değer, inanç, tutum ve davranışların ifade edildiği, paylaşıldığı ve yeniden üretildiği sosyal merkezdir. İkinci olarak, başat politik aktörlerce yürütülen aidiyet siyasetinin sahip olduğu geniş imkânların aksine bu aidiyet siyaseti düzeyinin diğer sosyal kurumlara erişim imkânları yoktur ya da çok azdır.

Bu noktada, modern dünyadaki politik rekabet ve mücadeleleri daha iyi anlayabilmek için aidiyet siyaseti çerçevesinde hak kavramına değinmek yerinde olacaktır. Nitekim hem başat politik güçlerce savunulan egemen anlatılar hem de muhalif aktörlerce geliştirilen karşı anlatılar şeklinde gelişebilen aidiyet siyaseti aynı zamanda içinde hakların ifadesini bulduğu ve biçimlendiği anlatılara tekabül eder. Herhangi bir aidiyet siyaseti tarafından özenle inşa edilen, korunan ve yeniden üretilen sınırlar içinde tanınan, tanınmayan, yok sayılan ya da tanınmaktan kaçınılan haklar bir arada bulunurlar. Üstelik bu haklar legal bir zeminde ifade edilmek zorunda da değildirler. Hak, aslında kendiliğinden bir sınırı ifade eder. Nerede bir hak var ise orada o hakka sahip olanlar, olmayanlar, olamayanlar ve onu talep edenler çoğu zaman bir arada bulunurlar. Dolayısıyla, politik projeler aracılığıyla yürütülen aidiyet siyaseti anlatıları, vurguladıkları aidiyet topluluklarının sınırlarını belirlerken, muhafaza ederken ve yeniden üretirken kaçınılmaz biçimde haklara da başvurmak durumundadırlar. Öyle ki toplumların günlük rutinlerinde sınırların genellikle haklara yapılan vurgular aracılığıyla görünür olduklarını ileri sürmek pek de yanlış olmayacaktır.

Moderniteyle birlikte ortaya çıkan değişim ve dönüşümler sadece subjektif haklar elde eden bireyleri ve ulusallaşan toplumları değil aynı zamanda yeni politik projelerle yeni bir boyut kazanan aidiyet bağlarını da derinden etkilemişlerdir. Bu bağlamda, sabit sosyal konumundan ve bütüncül aidiyet bağından koparılan birey, subjektif haklara sahip bir entiteye dönüşürken, sabitliği ve lokallığı vurgulayan aidiyet anlatısı da dinamik ve ulusal aidiyet siyasetine dönüşmekteydi. Bu dönüşüm aynı zamanda bireyin politik projelerin hedefine konumlandırılması anlamına gelmekteydi. Bu anlamda, politik projeler aracılığıyla yürütölen aidiyet siyasetinin modern dünyanın inşasında ve yeniden üretiminde vazgeçilmez bir unsur olduğunu belirtmek gerekir.

Bununla birlikte, modern öncesi aidiyet anlatısı ile modern döneme damgasını vuran aidiyet siyaseti, bütüncül aidiyet anlayışı bağlamında değerlendirildiğinde, bütüncül bakış açısının bireye tanınan subjektif haklara rağmen modern dünyada kısmen de olsa hala korunduğu görölebilir. Her ne kadar subjektif haklara sahip birey vurgusu çok güçlü olsa da günümüz ulus devletlerinin karma modellerini etkilemeye devam eden cumhuriyetçi ve komüniteryen vatandaşlık anlayışlarında bir biçimde bu bütüncül aidiyet anlayışının izlerine rastlamak mümkündür. Bu modern vatandaşlık anlayışlarında modern öncesi bütüncül aidiyetteki gibi bireyle sosyal konum olmasa da bireyle (ya da vatandaşlıkla) sosyo-politik kimlik aynı şeymiş gibi vurgulanabilmektedir. Bu vurgu nedeniyle ki modern politik projeler, aidiyet siyasetinin modern öncesi dönemden miras almış olduğu bütüncüllük anlayışıyla, modern dünyanın subjektif haklarına sahip bireyi arasında bir sarkaç gibi salınmaktadır. Bu salınım bir yandan aidiyet siyasetini ve sınırlarını belirlerken diğer yandan onun iki farklı düzeyinde (başat ve karşı güçlerce) yürütölen politik mücadelelerin niteliğini ve yönünü de tayin eder. Sarkacın subjektif haklara sahip bireye döndüğü politik projelerde

vurgulanan aidiyet siyaseti demokrasi ve insan haklarını içeren daha geniş sınırlara ve kapsayıcı kapsayıcı bir karaktere sahip olabilirken, sarkacın bütüncül anlayışa döndüğü durumlarda aidiyet siyaseti (ve buna bağlı olarak üyelik ya da vatandaşlık anlayışı) daha kapalı, ayrımcı ve dışlayıcı olabilmektedir. Kısacası sarkacın hareketleri veri zamandaki aidiyet siyasetinin, özgün aidiyet vurgusunu hangi aidiyet düzeyinde kurduyuyla yakından ilgilidir.

Son olarak, modern dünyada ulus devletler ve hükümetler arası örgütler tarafından subjektif haklara sahip bireye belli oranda bir toleransın tanındığını ve bu anlamda insan olmaktan, vatandaş olmaktan ya da potansiyel vatandaş olmaktan kaynaklı çeşitli hak ve özgürlüklerinin desteklendiğini kabul etmek mümkündür. Ne var ki birey, sadece birey olduğu müddetçe bu toleranstan ve destekten faydalanabilir. Aynı birey egemen aidiyet topluluğunun yürürlükteki aidiyet siyasetinin karşısında bulunan farklı bir düzeydeki aidiyet siyasetini ve bunlara dair hak ve özgürlükleri talep ettiğinde bu tolerans ve desteğin yerini genellikle yok sayma ve çeşitli şiddet biçimlerini de içerebilen karşılıklar alır. Başka bir deyişle bu taleple birlikte, farklı düzeylerde görülen aidiyet siyaseti anlatıları arasında bir çatışma ve mücadele alanı doğar. Günümüz modern dünyasında bu özelliği yansıtan politik çatışma ve mücadele örneklerine sıklıkla rastlamak mümkündür. Özellikle etnik ve kültürel hak ve özgürlükler talep eden aidiyet topluluklarının aidiyet siyaseti anlatıları ile altında yaşadıkları başat siyasal yapının (genelde ulus devlet) aidiyet siyaseti anlatıları arasındaki politik mücadele örnekleri oldukça fazla ve yaygındır.

KAYNAKÇA

- Abrams, D. Et al, “When Bad Becomes Good (and Vice Versa): Why Social Exclusion Is Not Based on Difference”, içinde (Ed. Dominic Abrams, Michael A. Hogg, José M. Marques), *The Social Psychology of Inclusion and Exclusion*, Psychology Press, New York, 2005, ss.161-90.
- Abrams, D., Michael A. Hogg & José M. Marques, *The Social Psychology of Inclusion and Exclusion*, Psychology Press, New York, 2005.
- Allen, S. D., *The World of Prometheus*, Princeton University Press, 2000.
- Almond, G.A., “Introduction: A Functional Approach to Comparative Politics”, içinde (Ed. Gabriel A. Almond, James S. Coleman), *The Politics of Developing Areas*, Princeton university Press, New Jersey, 1960, ss.3-64.
- Anderson, Benedict, *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, (Çev. İskender Savaşır), Metis, İstanbul, 2009.
- Arrighi, Giovanni & Beverly Silver, “Capitalism and World (Dis)order”, *Review of International Studies*, 27, 2001, ss. 257-279.
- Arrighi, Giovanni, “Hegemony Unraveling II”, *New Left Review*, 33, May-June 2005, ss.83-117.
- Arrighi, Giovanni, *The Long Twentieth Century: Money, Power and the Origins of Our Time*, Verso, London-New York, 2010.
- Aydın, Orhan Et al., “Ait Olma İhtiyacının ve Haberdar Olmanın Psikolojik Dışlanmaya Gösterilen Tepkiler Üzerindeki Etkileri”, *Türk Psikoloji Dergisi*, Aralık 2013, 28 (72), ss.21-31.

- Bal, Hüseyin, “Siyaset Teorisinde Vatandaşlık Modelleri: Herman R. Van Gunsteren’in Sınıflandırması”, *Turkish Studies*, Volume 10/14, 2015, ss. 17-36.
- Balibar, Etienne & Immanuel Wallerstein, *İrk, Ulus, Sınıf: Belirsiz Kimlikler*, (Çev. Nazlı Ökten), Metis, İstanbul, 2000.
- Balibar, Etienne, *Masses, Classes, Ideas: Studies on Politics and Philosophy Before and After Marx*, (translated by James Swenson), Routledge, New York-London, 1994.
- Bandura, A., “Exercise of Personal and Collective Efficacy in Changing Societies”, içinde (Ed. Albert Bandura), *Self-efficacy in Changing Societies*, Cambridge University Press, New York, 1997, ss. 1-46.
- Barnes, D. C. Et al., “Forgiveness and the Need to Belong”, *Personality and Social Psychology Bulletin*, 2010, 36(9), s.1148-60.
- Baumeister, R. F. & C. Nathan DeWall, “The Inner Dimension Of Social Exclusion: Intelligent Thought and Self-Regulation Among Rejected Persons”, içinde (Ed. Kipling D. Williams, Joseph P. Forgas, William Von Hippel), *The Social Outcast: Ostracism, Social Exclusion, Rejection, and Bullying*, Psychology Press, New York, 2005, ss.53-76.
- Baumeister, R. F. & Eli J. Finkel, *Advanced Social Psychology: The State of the Science*, Oxford University Press, United States, 2010.
- Baumeister, R. F. & Galit A. Dori, Stephen Hastings, “Belongingness and Temporal Bracketing in Personal Accounts of Changes in Self-Esteem”, *Journal of Research in Personality*, 32, 1998, ss.222-35.
- Baumeister, R. F. & Mark R. L., “The Need to Belong: Desire for Interpersonal Attachments as a Fundamental Human Motivation”, *Psychological Bulletin*, 117(3), 1995, ss.497-529.
- Baumeister, R. F., “Self-Regulation”, içinde (Ed. Roy F. Baumeister, Kathleen D. Vohs), *Encyclopedia of Social Psychology* (2 Volume Set), Sage Publications, United States, 2007, ss.841-45.

- Baumeister, R. F., Et al., "Social Exclusion Impairs Self-Regulation", *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol.88, No.4, 2005, ss.589-604.
- Baumeister, R. F., Jean M. Twenge & Christopher K. Nuss, "Effects of Social Exclusion on Cognitive Processes: Anticipated Aloneness Reduces Intelligent Thought", *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol.33, No.4, 2002, ss.817-27.
- Baumeister, R. F., *The Cultural Animal: Human Nature, Meaning, and Social Life*, Oxford University Press, New York, 2005.
- Baumeister, R.F. & Dianne M. Tice, "Point-Counterpoints: Anxiety and Social Exclusion", *Journal of Social and Clinical Psychology*, Vol. 9, No. 2, 1990, ss.165-195.
- Bender, G. J., "Political Socialization and Political Change", *The Western Political Quarterly*, Vol. 20, No. 2, Part 1,1967, ss.390-407.
- Berns, R. M., *Child, Family, School, Community: Socialization and Support*, Wadsworth Cengage Learning, United States, 2010.
- Best, S., *Understanding Social Divisions*, SAGE Publications, Londra, 2005.
- Bhambra, G. K., "Culture, Identity and Rights: Challenging Contemporary Discourses of Belonging", içinde (Ed. Nira Yuval-Davis, Kalpana Kannabiran, Ulrike M. Vieten), *The Situated Politics of Belonging*, SAGE, Londra, 2006, ss.32-41.
- Bowlby, John, *Attachment and Loss: Vol. 1. Attachment*, Basic Books, New York, 1982.
- Braudel, Fernand, *Civilization and Capitalism, 15th–18th Century, Vol. 3: The Perspective of the World*, (Trans. Siân Reynolds), University of California Press, Berkeley, 1992.
- Brewer, B. M., "Optimal Distinctiveness Theory", içinde (Ed. Roy F. Baumeister, Kathleen D. Vohs), *Encyclopedia of Social Psychology (2 Volume Set)*, Sage Publications, United States, 2007, ss.637-639.

- Brewer, B. M., “The Psychological Impact of Social Isolation: Discussion and Commentary”, içinde (Ed. Kipling D. Williams, Joseph P. Forges, William Von Hippel), *The Social Outcast: Ostracism, Social Exclusion, Rejection, and Bullying*, Psychology Press, New York, 2005, ss. 333-346.
- Brewer, M.B., “In Retrospect...”, içinde (Ed. Roderick M. Kramer, Geoffrey J. Leonardelli, Robert W. Livingston), *Social Identity and Intergroup Relations: A Festschrift in Honor of Marilynn B. Brewer*, Psychology Press, New York, 2011, ss. 383-99.
- Bushman, B. J. & Sander Thomaes, “Aggression”, içinde (Ed. Roy F. Baumeister, Kathleen D. Vohs), *Encyclopedia of Social Psychology (2 Volume Set)*, Sage Publications, United States, 2007, ss. 20-25.
- Çakır, Ö., “Sosyal Dışlanma”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 4, Sayı: 3, 2002, ss. 83-104.
- Coşkun, H., “Sosyal Kimlik ve Üretkenlik İlişkisine Yeni Bir Bakış”, *Türk Psikoloji Yazıları*, 9 (17), 2006, ss. 19-36.
- Crano, W. D., Vanessa Hemovich, “Intergroup Relations and Majority or Minority Group Influence”, içinde (Ed. Roderick M. Kramer, Geoffrey J. Leonardelli, Robert W. Livingston), *Social Identity and Intergroup Relations: A Festschrift in Honor of Marilynn B. Brewer*, Psychology Press, New York, 2011, ss. 221-46.
- Croucher, S. L., *Globalization and Belonging: The Politics of Identity in a Changing World*, Rowman and Littlefield, United States, 2004.
- Deleuze, Gilles & Felix Guattari, *A Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1988.
- Demirtaş, H. A., “Sosyal Kimlik Temel Kavram ve Kuramı, Varsayımlar”, *İletişim : Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 2003, ss. 123-144.
- Den Hartog, N. D., Annebel H. B. De Hoogh & Anne E. Keegan, “The Interactive Effects of Belongingness and Charisma on Helping and Compliance”, *Journal of Applied Psychology*, 92(4), 2007, ss. 1131-39.
- DeWall, C. N. & Roy F. Baumeister, “Alone but Feeling No Pain: Effects of Social Exclusion on Physical Pain Tolerance and Pain Threshold, Affective

- Forecasting, and Interpersonal Empathy”, *Journal Of Personality and Social Psychology*, 91(1), 2006, ss.1-15.
- DeWall, C. N., Et al., “Belongingness As A Core Personality Trait: How Social Exclusion Influences Social Functioning And Personality Expression”, *Journal of Personality*, 79(6):979–1012, 2011, ss.979-1012.
- DeWall, C. N., Roy F. Baumeister & Kathleen D. Vohs, “Satiated with Belongingness? Effects of Acceptance, Rejection, and Task Framing on Self-Regulatory Performance”, *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol.95, No.6, 2008, ss. 1367-82.
- Dovidio, J. F. & Samuel L. Gaertner, “Aversive Racism”, içinde (Ed. Roy F. Baumeister, Kathleen D. Vohs), *Encyclopedia of Social Psychology (2 Volume Set)*, Sage Publications, United States, 2007,ss.92-94.
- Dovidio, J. F. Et al., “Social Inclusion and Exclusion: Recategorization and the Perception of Intergroup Boundaries”, içinde (Ed. Dominic Abrams, Michael A. Hogg, José M. Marques), *The Social Psychology of Inclusion and Exclusion*, Psychology Press, New York, 2005, ss.243-264.
- Dovidio, J. F., Samuel L. Gaertner & Kerry Kawakami, “Intergroup Contact: The Past, Present, and the Future”, *Group Processes & Intergroup Relations*, Vol 6(1), 2003, ss.5-21.
- Duménil, Gerard & Dominique, Lévy, “Neoliberal Counter Revolution”, içinde (Ed. Alfredo Saad-Filho, Deborah Johnston, *Neoliberalism: A Critical Reader*, Pluto Press, Londra, 2004, ss.9-19.
- Durkheim, Emile, *Suicide:A Study in Sociology*, Routlage, Taylor and Francis e-Library, London and New York, 1995.
- Easton, D. & Robert Hess, “Youth and the Political System”, içinde (Ed.Seymour Lipset, Leo Lowenthal), *Culture and Social Character*, Free Press of Glencoe, United States, 1961, ss. 226-51.

Easton, David & Jack Dennis, “The Child’s Acquisition of Regime Norms: Political Efficacy”, *The American Political Science Review*, Vol.61, Issue 1, 1967, ss.25-38.

Eisenberg, N., “Prosocial Behavior”, içinde (Ed. Roy F. Baumeister, Kathleen D. Vohs), *Encyclopedia of Social Psychology* (2 Volume Set), Sage Publications, ABD, 2007, ss.709-711.

Eisenberger, N. I. & Matthew D. Lieberman, “Why It Hurts to Be Left Out: The Neurocognitive Overlap Between Physical and Social Pain”, içinde (Ed.Kipling D. Williams, Joseph P. Forges, William Von Hippel), *The Social Outcast: Ostracism, Social Exclusion, Rejection, and Bullying*, Psychology Press, New York, 2005, ss.109-30.

Eisenberger, N. I., Matthew D. Lieberman & Kipling D. Williams, “Does Rejection Hurt? An fMRI Study of Social Exclusion”, *Science* , 302 , 2003, ss. 290–92.

Fiske, S. T. & Mariko Yamamoto, “Coping With Rejection Core Social Motives Across Cultures”, içinde (Ed.Kipling D. Williams, Joseph P. Forges, William Von Hippel), *The Social Outcast: Ostracism, Social Exclusion, Rejection, and Bullying*, Psychology Press, New York, 2005, ss.185-200.

Fletcher, J. O. Garth & Nickola C. Overall, “Intimate Relationship”, içinde (Ed. Roy F. Baumeister, Eli J. Finkel), *Advanced Social Psychology: The State of the Science*, Oxford University Press, United States, 2010.

Freud, Sigmund, *Civilization and Its Discontents*, (Ed. ve Çev. James Strachey), W. W. Norton, New York, 1962.

Froman, L. A., “Personality and Political Socialization”, *Journal of Politics*, Vol. 23, No.2, 1961, ss.341-52.

Gailliot, M.T. & Roy F. Baumeister, “Self-Esteem, Belongingness, and Worldview Validation: Does Belongingness Exert a Unique Influence Upon Self-Esteem?”, *Journal of Research in Personality*, 41, 2007, ss.327-45.

Gelner, Ernest, *Nations and Nationalism*, Cornell University Press, New York, 1983.

- Goodchild, Philip, *Deleuze ve Guattari: Arzu politikasına Giriş*, (çev. Rahmi Ögdül), Ayrıntı, İstanbul, 2005.
- Gramzow, H. R., “Minimal Group Paradigm”, içinde (Ed. Roy F. Baumeister, Kathleen D. Vohs), *Encyclopedia of Social Psychology (2 Volume Set)*, Sage Publications, United States, 2007, ss. 577-79.
- Greenstein, Fred, “Children and Politics”, içinde (Ed. Edward S. Greenberg), *Political Socialization*, Atherton Press, New York, 1970, ss. 56-63.
- Grusec, J. E. & Paul D. Hastings, *Handbook of Socialization: Theory and Research*, The Guilford Press, New York-London, 2007.
- Gupta, Akhil & James Ferguson, “Beyond ‘Culture’: Space, Identity, and the Politics of Difference”, *Cultural Anthropology*, 7(1), 1992, ss. 6-23.
- Haddock, G. & Gregory R. Maio, “Attitudes”, içinde (Ed. Roy F. Baumeister, Kathleen D. Vohs), *Encyclopedia of Social Psychology (2 Volume Set)*, Sage Publications, United States, 2007, ss. 67-69.
- Hall, Stuart, “Old and New Identities, Old and New Ethnicities”, içinde (Ed. Anthony King), *Culture, Globalization and the World-System: Contemporary Conditions for the Representation of Identity*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1997, ss. 41-68.
- Hallahan, M., “Prototypes”, içinde (Ed. Roy F. Baumeister, Kathleen D. Vohs), *Encyclopedia of Social Psychology (2 Volume Set)*, Sage Publications, United States, 2007, ss. 714-16.
- Hampshire, James, *Citizenship and Belonging: Immigration and Politics of Demographic Governance in Postwar Britain*, Palgrave, New York, 2005.
- Hebl, M.R. & Juan M. Madera, “Ethnocentrism”, içinde (Ed. Roy F. Baumeister, Kathleen D. Vohs), *Encyclopedia of Social Psychology (2 Volume Set)*, Sage Publications, United States, 2007, ss. 314-15.
- Heidegger, Martin, *Tekniğe İlişkin Soruşturma*, (Çev. Doğan Özlem), Paradigma, İstanbul, 1998.

- Hess, R. D. & Judith V. Torney, "The Development of Political Attitudes in Children", içinde (Ed. Edward S. Greenberg), *Political Socialization*, Atherton Press, New York, 1970, ss.64-84.
- Hewstone, M., Mark Rubin & Hazel Willis, "Intergroup Bias", *Annual Review of Psychology*, 53, 2002, ss.575-604.
- Hogg, M. A., "All Animals Are Equal But Some Animals Are More Equal than Others: Social Identity and Marginal Membership", içinde (Ed.Kipling D. Williams, Joseph P. Forges, William Von Hippel), *The Social Outcast: Ostracism, Social Exclusion, Rejection, and Bullynig*, Psychology Press, New York,2005,ss.243-62.
- Hogg, M. A., Dominic Abrams, *Social Identifications*, Routledge, London&New York, 1998.
- Hogg, M. A., Kelly S. Fielding & John Darley, "Fringe Dwellers: Processes of Deviance and Marginalization in Groups", içinde (Ed. Dominic Abrams, Michael A. Hogg, José M. Marques), *The Social Psychology of Inclusion and Exclusion*, Psychology Press, New York, 2005, ss. 191-210.
- Hogg, M.A., "Social Identity Theory", içinde (Ed. Roy F. Baumeister, Kathleen D. Vohs), *Encyclopedia of Social Psychology (2 Volume Set)*, Sage Publications, United States, 2007, ss.901-03.
- Hyman, H. H., *Political Socialization: A Study in the Psychology of Political Behavior*, The Free Press Glencoe, Illionis, 1959.
- Isin, Engin F. & Bryan S. Turner, "Citizenship Studies: An Introduction", içinde (Ed. Engin F. Isin, Bryan S. Turner), *Handbook of Citizenship Studies*,Sage, London, 2002, ss.1-10.
- Jackson, J. W., "Group Decision Making", içinde (Ed.Roy F. Baumeister, Kathleen D. Vohs), *Encyclopedia of Social Psychology (2 Volume Set)*, Sage Publications, United States, 2007, s.388-91.
- Juvonen, Jaana & Elisheva F. Gross, "The Rejected and the Bullied: Lessons About Social Misfits from Developmental Psychology", içinde (Ed.Kipling D.

- Williams, Joseph P. Forges, William Von Hippel), *The Social Outcast: Ostracism, Social Exclusion, Rejection, and Bullying*, Psychology Press, New York, 2005, ss.155-70.
- Keel, P.K. & Alyson K. Zalta, “Blumia”, içinde (Ed. Roy F. Baumeister, Kathleen D. Vohs), *Encyclopedia of Social Psychology (2 Volume Set)*, Sage Publications, United States, 2007, ss.128-30.
- Kirk, G. & Margo Okazawa-Rey, “Identities ad Social Locations: Who Am I? Who Are My People?”, içinde (Maurianne Adams Et al.), *Readings For Diversity And Social Justice*, Routledge, New York, 2013, ss.9-14.
- Knowles, M. L. & Wendi L. Gardner, “Rejection”, içinde (Ed. Roy F. Baumeister, Kathleen D. Vohs), *Encyclopedia of Social Psychology (2 Volume Set)*, Sage Publications, United States, 2007, ss.738-740.
- Konrath, S., “Self-Expansion Theory”, içinde (Ed. Roy F. Baumeister, Kathleen D. Vohs), *Encyclopedia of Social Psychology (2 Volume Set)*, Sage Publications, United States, 2007, ss.826-28.
- Kowalski, R. M., “Socail Anxiety”, içinde (Ed. Roy F. Baumeister, Kathleen D. Vohs), *Encyclopedia of Social Psychology (2 Volume Set)*, Sage Publications, United States, 2007, ss.880-82.
- Langton, K. P., *Political Socialization*, Oxford University Press, New York, 1969.
- Leary M.R. Et al., “Self-Esteem as an Interpersonal Monitor: The Sociometer Hypothesis”, *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 68. No.3. 1995, ss.518-30.
- Leary, M. R. Et al., *Teasing, “Rejection, and Violence: Case Studies of the School Shootings”*, *Aggressive Behavior*, Vol.29, 2003, ss. 202-214.
- Leary, M. R., “Commentary on Self-Esteem as an Interpersonal Monitor: The Sociometer Hypothesis (1995)”, *Psychological Inquiry*, Vol.14, No.3 ve 4, 2003, ss.270-74.
- Leary, R. M., “Varieties of Interpersonal Rejection”, içinde (Ed. Kipling D. Williams, Joseph P. Forges, William Von Hippel), *The Social Outcast: Ostracism, Social Exclusion, Rejection, and Bullying*, Psychology Press, New York, 2005, ss.35-52.

- Levine, J. M., Richard L. Moreland & Leslie R. M. Hausmann, "Managing Group Composition: Inclusive and Exclusive Role Transitions", içinde (Ed. Dominic Abrams, Michael A. Hogg, José M. Marques), *The Social Psychology of Inclusion and Exclusion*, Psychology Press, New York, 2005, s.s.135-160.
- LeVine, R.A., "The Role of the Family in Authority Systems: A Cross-Cultural Applications of Stimulus-Generalization Theory", *Behavioral Science*, Vol.5,1960, ss.291-96.
- Leydet, Dominique, "Citizenship", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, (Ed. Edward N. Zalta), <https://plato.stanford.edu/archives/fall2017/entries/citizenship/#Aca> (ET:03.10.2017).
- Limber, S.P., "Bullying", içinde (Ed. Roy F. Baumeister, Kathleen D. Vohs), *Encyclopedia of Social Psychology (2 Volume Set)*, Sage Publications, United States, 2007, ss.131-132.
- Luminarium: Anthology of English Literature, <http://www.luminarium.org/sevenlit/donne/meditation17.php> (ET:13.02.2016).
- Maas, Willem, "Citizenship", *The Encyclopedia of Political Science*, içinde (Ed. George Thomas Kurian Et al.), CQ Press, Washington, 2011, ss. 226-230.
- MacDonald, G. & Mark R. Leary, "Why Does Social Exclusion Hurt? The Relationship Between Social and Physical Pain", *Psychological Bulletin*, 2005, Vol. 131, No:2, ss.202-223.
- Maddux, J. E., "Self-Efficacy", içinde (Ed. Roy F. Baumeister, Kathleen D. Vohs), *Encyclopedia of Social Psychology (2 Volume Set)*, Sage Publications, United States, 2007, ss.814-817.
- Maddux, W. W. & Marilynn B. Brewer, "Gender Differences in the Relational and Collective Bases for Trust", *Group Processes & Intergroup Relations*, 8(2), 2005, ss.159-71.
- Malkki, Liisa, "National Geographic: The Rooting of Peoples and the Territorialization of National Identity among Scholars and Refugees", *Cultural Anthropology*, 7(1), 1992, ss.24-44.

- Malle, B.F. & Stephan Dickert, “Values”, içinde (Ed. Roy F. Baumeister, Kathleen D. Vohs), *Encyclopedia of Social Psychology (2 Volume Set)*, Sage Publications, United States, 2007, ss. 1011-14.
- Maslow, H. Abraham, *A Theory of Human Motivation*, Psychological Review, Vol. 50(4), 1943.
- Maslow, H. Abraham, *Motivation and Personality*, Harper and Row, New York, 1970.
- McLaughlin-Volpe, T. Et al., “Exclusion of the Self by Close Others and by Groups: Implications of the Self-Expansion Model”, içinde (Ed. Dominic Abrams, Michael A. Hogg, José M. Marques), *The Social Psychology of Inclusion and Exclusion*, Psychology Press, New York, 2005, ss. 113-134.
- Measurement Instrument Database for the Social Sciences (MIDSS)*, <http://www.midss.org/sites/default/files/ntb.pdf>, (ET: 15.02.2016).
- Mellor, David Et al., “Need for Belonging, Relationship Satisfaction, Loneliness, And Life Satisfaction”, *Personality and Individual Differences*, 45, 2008, ss.213-218.
- Moller, A.C. & Edward L. Deci, “Control”, içinde (Ed. Roy F. Baumeister, Kathleen D. Vohs), *Encyclopedia of Social Psychology (2 Volume Set)*, Sage Publications, United States, 2007, ss.182-85.
- Murrey, G. R. & Matthew K. Mulvaney, “Parenting Styles, Socialization, and the Transmission of Political Ideology and Partisanship”, *Politics and Policy*, Volume 40, No.6, 2012, ss.1106-30.
- Niemi, R.G. & Barbara I. Sobieszek, “Political Socialization”, *Annual Review of Sociology*, Vol. 3, 1977, ss.209-233.
- Özlem, Doğan, *Tarih Felsefesi*, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 1998.
- Pandey, S. K., “Politics of Belonging: Identity and State Formation in Nagaland”, içinde (Ed. Joanna Pfaff-Czarnecka, Gérard Toffin), *The Politics of Belonging in the Himalayas: Local Attachments and Boundary Dynamics*, SAGE, New Delhi, 2011.

- Pickett, I. C. & Wendi L. G., “The Social Monitoring System: Enhanced Sensitivity to Social Cues as an Adaptive Response to Social Exclusion”, içinde (Ed.Kipling D. Williams, Joseph P. Forges, William Von Hippel), *The Social Outcast: Ostracism, Social Exclusion, Rejection, and Bullying*, Psychology Press, New York,2005,ss.213-26.
- Pinson, H., Madeleine Arnot & Mano Candappa, *Education, Asylum and the 'Non-Citizen' Child: The Politics of Compassion and Belonging*, Palgrave Macmillan, 2010.
- Platon, *Devlet*, (çev. Sabahattin Eyüboğlu ve M. Ali Cimcoz), Remzi Kitabevi, Ankara, 1995.
- Pratkanis, A. R., “Influence”, içinde (Ed. Roy F. Baumeister, Kathleen D. Vohs), *Encyclopedia of Social Psychology (2 Volume Set)*, Sage Publications, United States, 2007, ss.475-80.
- Pratkanis, A.R. & Marlene E. Turner, “Groupthink”, içinde (Ed.Roy F. Baumeister, Kathleen D. Vohs), *Encyclopedia of Social Psychology (2 Volume Set)*, Sage Publications, United States, 2007, ss.401-02.
- Rebelsky, F., Cheryl Conover & Patricia Chafetz, “The Development of Political Attitudes in Young Children”, *Journal of Psychology*, 73, 1969, ss.141-146.
- Rosaldo, Renato, “Cultural Citizenship and Educational Democracy”, *Cultural Anthropology*, Vol. 9, No. 3, 1994, ss. 402-11.
- Saavedra, R., “Group Identity”, içinde (Ed. Roy F. Baumeister, Kathleen D. Vohs), *Encyclopedia of Social Psychology (2 Volume Set)*, Sage Publications, United States, 2007, ss.393-94.
- Saavedra, Richard, “Group Identity”, içinde (Ed. Roy F. Baumeister, Kathleen D. Vohs), *Encyclopedia of Social Psychology (2 Volume Set)*, Sage Publications, United States, 2007, ss.393-94.
- Schlenker, B.R. & Mark R. Leary, “Social Anxiety and Self-Presentation: A Conceptualization and Model”, *Psychological Bulletin*, Vol.92, No.3,1982, ss. 641-69.

- Schröder-Abé, Michela & Astrid Schütz, "Collective Self", içinde (Ed. Roy F. Baumeister, Kathleen D. Vohs), *Encyclopedia of Social Psychology (2 Volume Set)*, Sage Publications, United States, 2007, ss. 154-55.
- Sedikides, C., Nils Olsen & Harry T. Reis, "Relationships as Natural Categories", *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol.64 no.1, 1993, ss.71-82.
- Shelton, J. N. & Jennifer A. Richeson, "Contact Hypothesis", içinde (Ed. Roy F. Baumeister, Kathleen D. Vohs), *Encyclopedia of Social Psychology (2 Volume Set)*, Sage Publications, United States, 2007, ss.174-175.
- Singleton, R.A., "Groups, Characteristics Of", içinde (Ed. Roy F. Baumeister, Kathleen D. Vohs), *Encyclopedia of Social Psychology (2 Volume Set)*, Sage Publications, United States, 2007, ss.398-400.
- Sociology Reference Guide: The Process of Socialization*, Salem Press, New Jersey, 2011.
- Sommer, L. K. & Yonata S. R., "Role of Social Expectancies in Cognitive and Behavioral Responses to Social Rejection", içinde (Ed. Kipling D. Williams, Joseph P. Forgas, William Von Hippel), *The Social Outcast: Ostracism, Social Exclusion, Rejection, and Bullying*, Psychology Press, New York, 2005, ss.171-184.
- Spears, R., "Ingroup-outgroup Bias", içinde (Ed. Roy F. Baumeister, Kathleen D. Vohs), *Encyclopedia of Social Psychology (2 Volume Set)*, Sage Publications, United States, 2007, s.483-85.
- Trudeau, D., "Politics of Belonging in The Construction Of Landscapes: Place-Making, Boundary-Drawing and Exclusion", *Cultural Geographies*, 13, 2006, ss.421-43.
- Turner, J. C. Et al., "Self-Categorization, Intergroup Behavior and Self-Esteem: Two Experiments", *Revista de Psicologia Social*, 1, 1986, ss.23-38.
- Turner, J.C., "Self-Categorization Theory", içinde (Ed. Roy F. Baumeister, Kathleen D. Vohs), *Encyclopedia of Social Psychology (2 Volume Set)*, Sage Publications, United States, 2007, ss.792-94.

- Twenge, J. M., “Self-esteem”, içinde (Ed. Roy F. Baumeister, Kathleen D. Vohs), *Encyclopedia of Social Psychology (2 Volume Set)*, Sage Publications, United States, 2007, ss.819-22.
- Twenge, J. M., “When Does Social Rejection Lead to Aggression? The Influences of Situations, Narcissism, Emotion, and Replenishing Connections”, içinde (Ed. Kipling D. Williams, Joseph P. Forgas, William Von Hippel), *The Social Outcast: Ostracism, Social Exclusion, Rejection, and Bullying*, Psychology Press, New York, 2005, ss.201-212.
- Twenge, M. J. & Roy F. Baumeister, “Social Exclusion Increases Aggression and Self-Defeating Behavior While Reducing Intelligent Thought and Prosocial Behavior”, içinde (Ed. Dominic Abrams, Michael A. Hogg, José M. Marques), *The Social Psychology of Inclusion and Exclusion*, Psychology Press, New York, 2005, ss. 27-46.
- Twenge, M. J. Et al., “Social Exclusion Decreases Prosocial Behavior”, *Journal of Personality and Social Psychology*, 2007, Vol. 92, No.1, ss.56-66.
- Van Vugt, M., “The Male Warrior Hypothesis”, içinde (Ed. Joseph P Forgas, Arie W Kruglanski, Kipling D Williams), *The Psychology of Social Conflict and Aggression*, Psychology Press, New York, 2011, ss. 233-48.
- Verba, Sidney, *The Comparative Study of Political Socialization- paper delivered to the American Political Science Association*, Chicago, September 10, 1964’den aktaran Gerald J. Bender, 1967, s. 391.
- Verschraegen, Gert, “Systems Theory and the Paradox Of Human Rights”, (Ed. Chris Thornhill, Michael King), *Luhmann on Law And Politics: Critical Appraisals And Applications*, Hart Publishing, Oxford, 2006, ss.101-26.
- Vohs, D. K., “Need to Belong”, içinde (Ed. Roy F. Baumeister, Kathleen D. Vohs), *Encyclopedia of Social Psychology (2 Volume Set)*, Sage Publications, United States, 2007, ss.615-17.

- Walton, M. G. Et al., “Mere Belonging: The Power of Social Connections”, *Journal of Personality and Social Psychology*, 2012, Vol. 102, No. 3, ss.513-32.
- Weber, C., Martin Johnson & Kevin Arceneaux, “Genetics, Personality, and Group Identity”, *Social Science Quarterly*, Vol. 92, No.5, 2011, ss.1314-1337.
- Weedon, Chris, *Identity and Culture: Narratives of Difference and Belonging*, Open University Press, New York, 2004.
- Williams K. D., “Ostracism”, *Annual Review of Psychology*, 58, 2007, ss. 425-452.
- Williams K. D., Joseph P. Forges & William Von Hippel, *The Social Outcast: Ostracism, Social Exclusion, Rejection, and Bullying*, Psychology Press, New York, 2005.
- Williams, K.D. & Adrienne R. Carter-Sowell, “Ostracism”, içinde (Ed. Roy F. Baumeister, Kathleen D. Vohs), *Encyclopedia of Social Psychology (2 Volume Set)*, Sage Publications, United States, 2007, ss.641-42.
- Williams, K.D. & Lisa Zadro, “Ostracism: The Indiscriminate Early Detection System”, içinde (Ed.Kipling D. Williams, Joseph P. Forges, William Von Hippel), *The Social Outcast: Ostracism, Social Exclusion, Rejection, and Bullying*, Psychology Press, New York, 2005, ss.19-34.
- Williams, K.D., Eric D. Wesselmann & Zhansheng Chen, “Social Exclusion”, içinde (Ed. Roy F. Baumeister, Kathleen D. Vohs), *Encyclopedia of Social Psychology (2 Volume Set)*, Sage Publications, United States, 2007, ss.896-97.
- Williams, K.D., *Ostracism: The Power of Silence*, Guilford, New York, 2001.
- Yuki, Masaki Et al., “Cross-Cultural Differences in Relationship- and Group-Based Trust”, *Personality and Social Psychology Bulletin*, 31, 2005, ss.48-62.
- Yuval-Davis, Nira, “Belonging and Politics of Belonging”, *Patterns of Prejudice*, Vol.40, No. 3, 2006, ss.197–214.

Yuval-Davis, Nira, “Borders, Boundaries, and the Politics of Belonging”, içinde (Ed. Stephen May, Tariq Modood, Judith Squires), *Etnicity, Nationalism, and Minority Rights*, Cambridge University Press, United Kingdom, 2004, ss. 214-30.

Yuval-Davis, Nira, “Introduction: Situating Contemporary Politics of Belonging”, içinde (Ed. Yuval-Davis, Nira, Kalpana Kannabiran, Ulrike Vieten), *The Situated Politics of Belonging*, SAGE, London, 2006, ss.1-14.

Yuval-Davis, Nira, “Theorizing Identity, : Beyond the Us and Them Dichotomy”, *Patterns of Prejudice*, Vol. 44, No.3, 2010, ss. 261-280.

Yuval-Davis, Nira, *The Politics of Belonging: Intersectional Contestations*, SAGE, London, 2011, ss.10–21.

ÖZET

Bu çalışma, aidiyet ve sosyal dışlanma süreçlerinin teorik düzlemde geniş bir incelemesini içermekle beraber esasen aidiyet siyasetinin kapsamlı bir analizini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışma temel olarak, aidiyet duygusu ya da aidiyet ihtiyacı insanın temel özelliğini ifade etmesine ve tarih boyunca her topluluğun kendi özgün aidiyet anlatısı ve deneyimine sahip olmasına karşın, aidiyet siyasetinin modern dünyaya özgü bir olgu olduğu hipotezine dayanmaktadır.

Modernite öncesi toplumlarda yasal zemin yasa ve sosyal düzen arasındaki karşılıklı ilişki tarafından biçimlenmekteydi, sosyal konumlar sabitti, tek bir sosyal birime üyelik söz konusuydu ve herhangi bir aidiyet anlatısı bireyi ve onun sabit sosyal konumunu özdeş kabul eden bütüncül aidiyet bağı anlayışına dayanmaktaydı. Bütün bu özellikleriyle birlikte düşünüldüğünde, modern öncesi sosyal ve politik zeminlerin modern anlamdaki politik mücadeleler ve rekabet koşulları için uygun olmadıkları açıkça görülür. Bu koşullar için en uygun zemini ancak birey odaklı subjektif haklar, vatandaşlık ve ulus vurgularına sahip modern dünya sağlayabilmiştir. Modernite politik söylem ve süreçleri derinden etkileyerek, aidiyet süreçlerinin politik projeler aracılığıyla yönetilmesini ve böylece birey ve grupların politik sosyalizasyon süreçlerinin de yoğun denetimi ve kontrolü için mücadele ve rekabet alanlarının üretilmesini kaçınılmaz hale getirmiştir.

Bu bağlamda modern dünyaya özgü bir aidiyet anlatısı olarak ortaya çıkan aidiyet siyasetinin, aynı zamanda modern politik aktör ve süreçleri açıklama potansiyeline sahip bir analiz düzeyini sunduğunu vurgulamak yanlış olmayacaktır. Öyle ki bu analiz düzeyi aracılığıyla, birey ve grupların politik süreçler içindeki tutum, eğilim ve

davranışları insanın aidiyet ihtiyacı ya da duygusundan yola çıkılarak açıklanabilirken, diğer yandan politik süreç ve aktörlere dair farklı bakış açılarının ortaya konulmasında yardımcı olabilir.

Anahtar Kelimeler: aidiyet ihtiyacı, sosyal dışlanma, psikolojik dışlanma, sosyal reddedilme, psikolojik taciz, aidiyet siyaseti, ulus, vatandaşlık, haklar, sosyal lokasyonlar, politik değerler, kimlik, politik sosyalizasyon, grupçi dinamikler, gruplararası dinamikler, sosyal grup, sosyal benlik, grup kimliği, sosyal kimlik, benlik genişlemesi

ABSTRACT

Although it comprises a detailed conceptual analysis of belonging and social exclusion concepts, this study, in fact, intends to make a comprehensive analysis of politics of belonging. In this sense, the basic hypothesis behind this study is that while throughout the history every society has its own belonging narrative and experience, politics of belonging is a modern phenomena peculiar to the modern world itself.

In pre-modern societies, legal ground was formed in the reciprocal references between law and social order, there were no individual rights, social positions were fixed, there were single membership option to any social unit, and finally any belonging narrative was determined in the form of total inclusion in which individual and his fixed social position were assumed as identical. It is clear that pre-modern social and political conditions were not proper ground for political struggles and competitions in the modern sense. Proper ground for those modern political struggles and competitions has only been provided by modern world in which individuals have their own subjective rights; also citizenship and nationhood are dominant determinants. By modernity political discourses and processes have been changed profoundly. It made necessary to manage belonging processes through political projects by struggling over controlling and governing political socialization processes of both individuals and groups.

Finally, it can be argued that politics of belonging as a modern belonging discourse provides an analysis level by which modern political actors and processes can be explained. In fact, by this analysis level, on one hand attitudes, tendencies and behaviors of individuals and groups in political processes can be explained by referring human being's need to belong or sense of belonging, on the other hand it could be

useful to bring some different viewpoints on modern political actors and processes as well.

Keywords: need to belong, sense of belonging, social exclusion, ostracism, social rejection, bullying, politics of belonging, nation, citizenship, rights, social locations, political values, identity, political socialization, intra-group dynamics, intergroup dynamics, social group, social self, group identity, social identity, self-expansion

